

Національна академія державного управління
при Президентіві України

Управління суспільним розвитком

Словник-довідник

Київ
Видавництво НАДУ
2006

УДК 35.077.6
ББК 67/4Укр/
У 67

*Схвалено Вченою радою Національної академії державного управління при Президентіві України.
Протокол № 118/3 від 2 березня 2006 р.*

Рецензенти:

В.Є.Воротін, доктор наук з державного управління, професор, професор кафедри економічної теорії та історії економіки Національної академії державного управління при Президентіві України;

В.М.Рижих, доктор наук з державного управління, професор, завідувач відділу реформування сектора безпеки Головної служби оборонної політики Секретаріату Президента України.

У 67   Управління суспільним розвитком: Словник-довідник /
За заг. ред. А.М.Михненка, В.Д.Бакуменка; Уклад.: В.Д.Бакуменко, С.О.Борисевич, О.А.Бутрін та ін. - К.: Вид-во НАДУ, 2006. - 248 с.

ISBN 966-619-205-5

У словнику-довіднику зібрані й упорядковані базові категорії та положення щодо управління суспільним розвитком. При формуванні даного словника-довідника враховано численні джерела сучасної монографічної та довідкової літератури, навчальну програму та досвід підготовки в Національній академії державного управління при Президентіві України магістрів державного управління за освітньою спеціальністю “Управління суспільним розвитком”, власний досвід роботи авторів у цій сфері.

Словник-довідник розрахований на науковців, викладачів, слухачів, студентів, працівників органів державної влади та органів місцевого самоврядування, інших фахівців, які професійно займаються проблемами управління суспільним розвитком.

Бібліогр.: 67 назв.

ISBN 966-619-205-5

УДК 35.077.6
ББК 67/4Укр/

© В.Д.Бакуменко, С.О.Борисевич, О.А.Бутрін,
В.М.Князєв, С.О.Кравченко, Т.М.Курінна,
В.І.Луговий, А.П.Медвідь, А.А.Михненко,
А.М.Михненко, І.М.Попова, Ю.П.Сурмін, 2006

© Національна академія державного управління
при Президентіві України, 2006

Передмова

Суспільство, держава, регіон, галузь, політичне управління, державне управління, місцеве самоврядування, громадянське суспільство, демократія, глобалізація, інтеграція - ці й багато інших термінів стали звичними в Україні не тільки для фахівців, а й для пересічних громадян. Помаранчева революція сколихнула українське суспільство, пробудила почуття національної самоповаги, посилила інтерес до процесів суспільного розвитку як у масштабах країни, так і у світових масштабах. Усе реальнішим стає прагнення українців пов'язати своє життя з проблемами великої Європи, увійти до найбільш досконалої та могутньої системи міжнародної безпеки - НАТО. Людей хвилюють проблеми екології та стійкого розвитку, подолання бідності й створення впливового середнього класу, досягнення високого соціального рівня, забезпечення кваліфікованої медичної допомоги та ін. Вирішення зазначених та численних інших проблем можливе лише шляхом створення ефективної системи управління суспільним розвитком.

Словник-довідник "Управління суспільним розвитком" - це перше видання, покликане дати досить повне уявлення про такий вид суспільної діяльності, розкрити його сутність як потужної, дуже складної системи цілеспрямованих впливів на суспільство з метою його ефективного розвитку, виділити й чітко визначити основні складові елементи (явища, об'єкти, процеси, структури, функції, зв'язки, параметри). Складність цієї роботи - у масштабності та багатоаспектності суспільного розвитку. Останній можна розглядати на різних рівнях організації світової спільноти (планетарному, наднаціональному, міждержавному), у всіх сферах (політичній, економічній, соціальній, гуманітарній, екологічній, етнічній та ін.) і галузях (виробництво, наука, освіта, культура тощо) суспільної життєдіяльності, а також в історичному контексті (закономірності, тенденції, виникнення різноманітних теорій). Саме це певною мірою зумовило обсяг і зміст даного словника-довідника. Коло термінів підібрано так, щоб їх засвоєння, з одного боку, було необтяжливим, а з другого - корисним не лише з точки зору ознайомлення, а й з професійної, зокрема для слухачів факультету вищих керівних кадрів Національної академії державного управління при Президентові України, які навчаються за магістерською програмою за спеціальністю "Управління суспільним розвитком".

Предметом і об'єктом вивчення наукового та освітнього напрямів “Управління суспільним розвитком” є суспільство, його сутність, цінність, значення та динаміка розвитку, способи ефективного управління ним. Саме так можна коротко охарактеризувати предметне поле даного словника-довідника і досить поважної в європейському і світовому контексті освітньо-наукової спеціальності, яку вивчають на курсах багатьох гуманітарних дисциплін, зокрема соціології, соціальної філософії, філософії історії, правознавства, політології, психології тощо. Кожна з них аналізує суспільство та управління його розвитком під своїм кутом зору і відповідно до свого предметного поля.

У словнику-довіднику зібрані та впорядковані важливі з погляду упорядників категорії, що, у першу чергу, стосуються загального уявлення щодо управління суспільним розвитком. Підготовка словника-довідника здійснювалась з урахуванням нагромадженого досвіду видання словникової та освітньої літератури в Україні та за її межами. Відбиваючи загальнолюдські цивілізаційні тенденції суспільного розвитку, він висвітлює здобутки української соціології, політології, правознавства, соціальної філософії, державного управління та інших гуманітарних наукових дисциплін у річищі світової наукової думки про тенденції розвитку соціуму. Таке поєднання є органічним, оскільки українська наукова думка подібного спрямування завжди розвивалася в тісній взаємодії з європейською, водночас воно дає змогу виявити загальнолюдський зміст і національну специфіку в розробці фундаментальних суспільних проблем.

Добір дефініцій до словника-довідника зумовлено певним предметом та об'єктом зазначеного наукового напрямку. У низці статей цього словникового видання поряд із загальноприйнятим, усталеним тлумаченням подається й авторське бачення або розуміння багатьох термінів.

Текстова частина

А

Абдикація - тип переходу до демократії, за якого відбувається швидка “добровільна” передача влади від старої до нової еліти - під тиском масових рухів чи певних очевидних провалів у внутрішній або зовнішній політиці, що роблять владу старої еліти повністю нелегітимною.

Абсентеїзм - неучасть громадян у громадському й політичному житті, у заходах, спрямованих на реалізацію їхніх прав і свобод, зокрема ухиляння від участі у виборах.

Абсолютизм - абсолютна, ніким і нічим не обмежена влада, основою якої є самодержавство, самоуправство володаря, який зосереджує у своїх руках всю повноту законодавчої, виконавчої, судової, а також духовної (релігійної) влади. Номінально верховна політична влада належить монарху - імператору, королю, царю, шаху, падишаху тощо. Як форма державного правління найбільшого розвитку і розквіту **А.** набув за часів феодалізму. Прикладом сучасних абсолютних монархій є Бахрейн, Бруней, Катар, Кувейт, ОАЕ, Оман, Саудівська Аравія. У цих країнах конституція або відсутня зовсім, або робляться лише перші спроби (кроки) до встановлення конституційної монархії (Кувейт, ОАЕ, Катар, Бахрейн). У Саудівській Аравії конституцією країни вважається Коран. Ватикан, Саудівська Аравія та Оман конституцій не мають взагалі, а її роль відіграють окремі державно-правові акти, які й замінюють основні закони цих країн.

Автократія - авторитарна форма правління, необмежене і безконтрольне повновладдя однієї особи, типовим прикладом якої були давньосхідні деспотичні монархії, тиранічні режими часів Римської імперії, вождизм радянської командно-адміністративної системи.

Автономія - певна міра самостійності і незалежності органів, установ та організацій територіальних чи екстериторіальних

спільнот і колективів у вирішенні питань їх життєдіяльності. Існує чимало різновидів автономії. За суб'єктним складом розрізняють автономію установ і автономію колективів. *Автономія установ* - це їх здатність тією чи іншою мірою самостійно вирішувати фінансові, економічні та адміністративні питання, без чого, по суті, неможлива оперативна й компетентна діяльність підприємств, науково-виробничих центрів, банків тощо. *Автономія колективів* буває територіальною (адміністративно-територіальною, регіональною), національно-державною та екстериторіальною (культурною) яка, у свою чергу, може бути персональною і корпоративною. У конституційному праві автономії розглядають, насамперед, як незалежність, здатність певної частини унітарної, а інколи й федеративної держави до самоврядування, основою якого є загальнодержавна конституція та власне законодавство суб'єктів автономії. З цих позицій розрізняють дві основні форми автономії - *політичну* (автономна республіка) і *адміністративну* (автономна область). Порівняно із звичайними адміністративно-територіальними одиницями автономія має більш широкі повноваження і можливості для реалізації специфічних інтересів населення. Відповідно до теорії і практики державного будівництва України автономія передбачає право і можливість населення будь-якого національного утворення самостійно, в межах, установлених центральною владою, вирішувати питання внутрішнього життя. Взагалі автономія надається окремій національності, яка компактно проживає на певній території держави. Автономію характеризують також такі політико-правові та економічні ознаки, як наявність власної конституції та законодавства, що є частиною національно-правової системи, досить самостійне вирішення економічних проблем, наявність розгалужених міжнародних зв'язків.

Авторитаризм - політичний режим, система політичного володарювання однієї особи чи невеликої групи осіб, для якої характерні відсутність або фіктивність демократичних інституцій, необмеженість влади. Типовими ознаками **А.** є видання і впровадження в життя надзвичайних актів, воєнного стану, заборона діяльності прогресивних партій, суворий

контроль за роботою представницьких органів, інститутів безпосередньої демократії, звуження, а нерідко і зведення нанівець політичних прав і свобод громадян та соціально-політичних організацій, заміна демократичних форм і методів управління репресіями і свавіллям. **А.**, як правило, поєднується з елементами особистої диктатури. Водночас **А.** відрізняється від тоталітарного режиму, оскільки допускає окремі прояви демократизму: вибори, парламентську боротьбу, діяльність окремих політичних партій тощо. Досвід свідчить, що **А.** може існувати на перехідних етапах суспільного розвитку, коли відбувся злам “старих” управлінських структур, а нові демократичні інституції поки що не в змозі забезпечити належне управління справами суспільства і держави.

Авторитарне лідерство - система управління, за якої лідер самостійно приймає всі рішення.

Агітація передвиборча - політична діяльність партій, громадських організацій, трудових колективів та окремих осіб, застосована ними система методів і засобів щодо широкого і всебічного обговорення політичних, ділових та особистих якостей кандидатів на ту чи іншу виборну посаду. Можливість проведення **А.п.** передбачається Конституцією України, законодавством про вибори депутатів різних ланок, іншими нормативно-правовими актами. Під час **А.п.** широко використовуються засоби масової інформації, які висвітлюють хід підготовки і проведення виборів, а їх представникам гарантується безперешкодний доступ на всі заходи, пов’язані з виборами. Місцеві органи державної влади та самоврядування створюють умови для належного проведення **А.п.** Законодавство встановлює обмеження у проведенні передвиборчої агітації. Так, використання кандидатами або їх довіреними особами для організації агітаційної роботи засобів масової інформації, які перебувають в їх підпорядкуванні як посадових осіб, забороняється. Державні установи, органи місцевого самоврядування не можуть брати участь у передвиборчій агітації. **А.п.** обмежується в організаціях, з’єднаннях і частинах Міністерства оборони, Міністерства внутрішніх справ та інших подібних структурах. **А.п.** у день виборів у будь-якій формі забороняється.

У багатьох країнах поширення агітаційних матеріалів не допускається. **А.п.** фінансується за рахунок коштів, одержаних від держави, політичних партій, виборчих блоків, кандидатів у депутати, пожертвувань фізичних та юридичних осіб.

Адаптація соціальна - вид взаємодії окремої особистості або соціальної спільноти із середовищем, у процесі якої погоджуються вимоги та сподівання її учасників. Це результат процесу їх пристосування до нового соціального оточення. Соціальним механізмом **А.с.** є зближення ціннісних орієнтацій індивідів, засвоєння ними норм, традицій та звичаїв культури середовища, освоєння ролевої поведінки в оточенні. Поняття **А.с.** виникло в методології *необіхевіоризму* та *культурної антропології*. У *соціології* це поняття трактується як пасивний процес пристосування особи до вимог суспільства. Інтереси індивіда і суспільства розглядаються як одвічно суперечливі, а головна увага зосереджується на аномальних явищах та відхиленнях у поведінці (злочинність, наркоманія, проституція тощо). В основу **А.с.** покладено структуру потреб і мотивацій індивідів. Важливе значення для розуміння механізму **А.с.** має поняття соціальної ролі, а вирішальне - соціалізація особистості.

Адаптивна структура управління - структура управління, що дозволяє гнучко реагувати на зміни в навколишньому середовищі і враховує інноваційні прийоми управлінської діяльності.

Адміністративна етика - принципи та норми правильної, врівноваженої поведінки в державних організаціях. Як правило, термін використовують паралельно з терміном "адміністративна мораль". Певні принципи й стандарти етичної поведінки (наприклад чесність, правдивість, справедливість) настільки важливі у всіх сферах життя, що їх можна описати як етичні цінності.

Адміністративна реформа - вид державно-управлінської реформи, яка здійснюється у сфері виконавчої влади і стосується як її організаційної структури, функцій, кадрового забезпечення, так і взаємовідносин з місцевим самоврядуванням. В Україні проведення адміністративної реформи пов'язується

із створенням нової системи державного управління. В ході її проведення має бути розв'язано ряд завдань: формування ефективної організації виконавчої влади як на центральному, так і на місцевому рівнях управління; формування сучасної системи місцевого самоврядування; запровадження нової ідеології функціонування виконавчої влади і місцевого самоврядування як діяльності щодо забезпечення реалізації прав і свобод громадян, надання державних і громадських послуг; організація на нових засадах державної служби та служби в органах місцевого самоврядування; створення сучасної системи підготовки та перепідготовки управлінських кадрів; запровадження раціонального адміністративно-територіального устрою. **А.р.** має здійснюватись у напрямках: створення нової правової бази, що регламентуватиме державне управління в Україні; формування нових інститутів, організаційних структур та інструментів здійснення державного управління; кадрового забезпечення нової системи державного управління; зміцнення та формування нових фінансово-економічних основ функціонування державного управління; наукового та інформаційного забезпечення системи державного управління, формування механізмів наукового та інформаційного моніторингу її функціонування.

Адміністративне право - галузь державного права, що стосується взаємин між урядом і окремими громадянами. Адміністративне право має справу з правовими обмеженнями дій урядових осіб і службовців.

Адміністративний менеджмент - сучасний стиль управління, що принципово відрізняється від бюрократичних форм і методів, оскільки побудований на засадах демократії з мінімальним втручанням держави в усі сфери суспільного буття, за винятком надання тих послуг, які відсутні у ринковому середовищі.

Адміністративний ресурс - політична практика, коли відповідальні працівники установ державної влади використовують своє службове становище, аби впливати на посадових осіб, а також перебіг політичних, економічних, культурних та інших подій, що перебувають поза межами їх підпорядкування, повноважень і компетенції. Це позбавлення громадян свободи

вибору й волевиявлення на підставі їх адміністративної залежності від начальства. Наприклад, використанням **А.р.** є намагання державного службовця досягти особистих чи політичних цілей, застосовуючи важелі адміністрування, посадову підпорядкованість підлеглих йому осіб. Застосування **А.р.** у державному управлінні характерне для недемократичних режимів як продовження практики адміністративно-командного управління.

Адміністративно-командне управління - управління суспільним життям, що характеризується жорсткою централізацією, обмеженням або й запереченням прав на самоврядування, надмірною регламентацією й бюрократизацією всіх сфер суспільного життя. У СРСР підґрунтям адміністративно-командного управління була гегемонія однієї партії та державна власність на засоби виробництва, а наслідком став значний спад ефективності та загальної культури управління, поширення некомпетентності керівництва, практики перестраховок, приписок, домінування політичних та ідеологічних чинників в управлінні економікою й культурою.

Адміністративно-політична еліта - правлячий прошарок, який є носієм найбільш характерних політико-управлінських якостей і функцій. Особлива роль **А.п.е.** відображена в теоріях елітаризму, що обґрунтовують розподіл суспільства на керівників і керованих, де політична влада розглядається як база соціальних відносин, що обумовлює відносини панування і підкорення. Наприклад, теорія плюралістичних еліт, яка широко використовується для теоретичного обґрунтування сучасних західних демократій, стверджує, що в соціальних структурах є політична, економічна, культурна еліти. Провідна роль відводиться саме **А.п.е.**, що безпосередньо бере участь у процесі прийняття політичних рішень. До неї приймає, часто зливаючись з нею, управлінська еліта (вищий прошарок державної бюрократії), що не володіє прямим впливом на політику, але зайнята виконавською діяльністю. **А.п.е.** повинна мати відкритий характер, не перетворюватися на замкнену гільдію ледь не спадкових носіїв влади або клан олігархів. З цього постає необхідність формування ефективного механізму її ротації, постійного притоку свіжих сил до

її лав. Слід враховувати ідеї циркуляції еліти, запрошувати до управлінської діяльності на центральному рівні управління відомих фахівців з регіонів, спроможних досягти успіхів у системі державного управління та ефективного адміністративного реформування. Важливою складовою державного впливу на формування політичної і управлінської еліти є організація освітньої підготовки представників корпусу державних, політичних та адміністративних діячів і загальнонаціональних лідерів інших сфер життєдіяльності суспільства, які не обіймають державних посад.

Адміністрація - у широкому розумінні - це вся діяльність держави з управління, яку здійснюють різноманітні виконавчі та розпорядчі органи. У деяких країнах **А.** - це назва кабінету при главі держави (США), в інших - це офіційна назва органів виконавчої влади на рівні області, району, міста. Також **А.** широко використовується як назва керівництва підприємств, установ та організацій. Як приклад можна навести Адміністрацію Президента України (існувала до січня 2005 р.) - це робочий виконавчий апарат, який формувався й спрямовувався Президентом України і був повністю йому підзвітний. Очолював Адміністрацію Президента України, що мала досить складну структуру з помічниками та референтами, різноманітними управліннями, інформаційними службами, канцелярією та іншими підрозділами, її керівник, який призначався Президентом України.

Адміністрування - стиль управління, за якого діяльність фокусується на процедурах і контролі над правильним виконанням розпоряджень.

Акти органів державної влади - форма владного волевиявлення у системі органів державної влади (закони, постанови, декрети, укази, розпорядження, накази, рішення). **А.о.д.в.** складають своєрідну систему правової ієрархії, вершиною якої є Конституція України. Форма таких актів, порядок їх прийняття визначаються чинним законодавством. Багатство змісту і форм актів органів державної влади дає можливість їх класифікації, критеріями якої можуть бути юридична природа (нормативність, юридична сила, форма, структура, їх дія

в просторі, часі і за колом осіб), спосіб видання і оприлюднення тощо. В сучасних умовах в Україні проводиться робота з упорядкування актів органів державної влади, їх систематизації.

Активне виборче право - право громадян брати участь у виборах та референдумах з вирішальним голосом. **А.в.п.** відповідно до Конституції України та законів про вибори має кожен громадянин України, якому на день голосування виповнилося 18 років, за винятком осіб, визнаних судом недієздатними. Здійснення виборчого права зупиняється на відповідний період для осіб, які за рішенням суду перебувають у місцях позбавлення волі, а також для осіб, які за рішенням суду перебувають у місцях примусового лікування. Як виняток у деяких державах **А.в.п.** обмежується підвищеним віковим цензом, цензом осідлості, грамотності. **А.в.п.** є загальним, рівним і прямим при таємному голосуванні. З **А.в.п.** тісно пов'язані такі права, як право брати участь у висуненні представників до складу виборчих комісій, у висуненні кандидатів до виборчих державних органів, в обговоренні висунутих кандидатур та в передвиборчій агітації, а також при відкликанні депутата, що не виправдав довіри виборців.

Актуальні проблеми світового розвитку - проблеми, від вирішення яких все більше залежать перспективи світового розвитку. Серед них: перехід до постіндустріального інформаційного суспільства; перетворення знань на найважливіший продукт і капітал; зростання швидкості змін у суспільстві; стрімкий розвиток інфраструктури, зокрема електронних комунікацій та інформаційних технологій; значний розрив рівня розвитку та споживання ресурсів між економічно розвиненими країнами та рештою країн світу; значне зменшення в цілому природних ресурсів та пов'язані з цим проблеми їх перерозподілу, загострення демографічних проблем, переходу на нові ресурсозберігаючі процеси та технології; утвердження екологічного мислення; перехід від ієрархічних до адаптаційних організаційних структур; зміщення світових акцентів духовно-культурного розвитку, переорієнтація освіти з загальної на спеціалізовану тощо. На Всесвітньому саміті тисячоліття в ООН прийнято "Цілі розвитку тисячоліття",

спрямовані на вирішення найбільш гострих проблем світового розвитку, серед яких: зменшення наполовину відсотка людей, котрі живуть за межею бідності та страждають від голоду; надання всім дітям початкової освіти; сприяння рівності жінок і чоловіків; зменшення дитячої смертності у віці до п'яти років на дві третини; зниження рівня материнської смертності на три чверті; зупинення поширення ВІЛ/СНІДу, малярії та туберкульозу; забезпечення стабільного розвитку навколишнього середовища. За цих умов світове співтовариство пропонує розширити міждержавне співробітництво на фоні раціонального державного управління в кожній країні в контексті ідеології стійкого розвитку.

Альтруїзм - система ціннісних орієнтацій особистості, в якій центральним мотивом та критерієм моральної оцінки є інтереси іншої людини або соціальної спільності. Термін **А.** ввів французький філософ О.Конт як протилежний до поняття егоїзм.

Аналіз державної політики - особливий різновид аналізу політики, орієнтований на аналіз політики держави. Він включає такі етапи: визначення, перевірку та деталізацію проблеми; вибір критерію оцінювання ефективності вирішення проблеми; розробку та порівняння альтернативних варіантів вирішення проблеми та вибір прийняттого варіанта; визначення засобів досягнення цілей та шляхів реалізації; моніторинг (поточний) дієвості впровадження політики; підсумкову оцінку економічних, політичних, соціальних наслідків вирішення проблеми (вплив політики на сфери суспільства); конкретні пропозиції державним органам. **А.д.п.**, за визначенням відомого канадського вченого Л.Пала, є кваліфікованим застосуванням інтелекту до суспільних проблем, осмисленням політики. У такому розумінні **А.д.п.** - це сукупність принципів, методів і технологій аналізу різних напрямів державної політики з метою її пояснення та оптимізації, а його предметом є державна політика, її структура і складові, взаємодія із соціумом, розвиток у просторі та часі, стадії політичного процесу. Фактично це спроба структурувати вироблення урядових рішень у тих областях, де не створено достатньої основи для побудови точних кількісних оцінок і застосування науково обґрунтованих критеріїв вибору курсів дій, де

домінують суб'єктивні думки, що враховують інтереси впливових політичних і громадських угруповань. При проведенні **А.д.п.** досліджуються: законодавчі акти, розклад політичних сил у зв'язку із запланованими державними заходами; національні, державні, регіональні, галузеві програми; плани заходів уряду; державний бюджет; стан у різних сферах суспільної діяльності; потенційні конфлікти цілей і заходів, що пропонуються; політичні наслідки рішень, їх впливи на суспільство, економіку і навколишнє середовище; питання інформаційного забезпечення та проблеми впровадження.

Аналітична діяльність у суспільному управлінні - різновид аналітичної діяльності, який передбачає дослідження певних процесів, явищ, об'єктів суспільного управління шляхом їх розкладу на більш прості складові елементи, виявлення взаємозв'язків та взаємодії між ними з метою встановлення закономірностей і принципів, через які міркування щодо вибору рішень набувають доказового характеру. **А.д.с.у.** фактично набуває характеру обов'язкової процедури. Вона потребує максимального концентрування на певному завданні, досконалого знання предметної області, оперативного вивчення ситуації, розуміння конкретної проблеми та процесів її розвитку, застосування різноманітних методів і прийомів аналізу, певного часу. Серед поширених видів аналізу в суспільному управлінні такі. *Аналіз причинно-наслідковий*, що встановлює причини виникнення певних ситуацій та наслідків їх розвитку. Засновується на такій найважливішій властивості суцього, якою є причинність. *Аналіз проблемний*, який дає змогу виділити комплекс проблем у певній ситуації, їх типологію, характеристики, наслідки, шляхи вирішення. *Аналіз ефективності*, що здійснюється з метою мінімізації витрат, підвищення ефективності, покращання співвідношення вигід і витрат, підвищення корисності витрат. *Аналіз зовнішнього середовища*, який досліджує зовнішнє середовище системи з метою вирішення проблем у відносинах системи з зовнішнім середовищем, виявлення факторів останнього, які діють на систему, встановлення їх значення для системи, а також тенденцій розвитку останньої. *Аналіз порівняльний*, що передбачає порівняння двох об'єктів, про-

цесів або явищ з метою виявлення їх загальних та специфічних характеристик. *Аналіз прогностичний*, який здійснюється при підготовці прогнозів і шляхів їх реалізації щодо ймовірного, потенціального і бажаного майбутнього. *Аналіз структурний*, за яким здійснюється аналіз структури системи як сукупності зв'язків між її частинами, з'ясування значення і впливу кожного окремого елемента структурованого цілого. *Аналіз структурно-функціональний*, пов'язаний з виокремленням взаємодії елементів і визначенням їх місця та ролі у функціонуванні системи. З точки зору структурно-функціонального аналізу система складається з елементів, підсистем, які існують незалежно одна від одної, а також їх структурних взаємовідносин. *Аналіз функціональний*, що дає змогу пояснювати явища з погляду виконуваних ними функцій. Ефективність аналітичної діяльності значною мірою залежить від досвіду, здібностей та знань її виконавців, що необхідно обов'язково враховувати у процесі добору та атестації працівників аналітичних служб. Однією з основних умов плідної аналітичної роботи є оперативне забезпечення релевантною достовірною інформацією. Найбільш поширеними джерелами отримання останньої є: офіційні видання органів державної влади, статистичні дані, засоби масової інформації, бібліотечні фонди, різноманітні інформаційно-довідкові електронні системи, зокрема нормативно-правові, спеціальні соціологічні опитування.

Аномія - байдуже або й негативне ставлення людей до встановлених у суспільстві законів, норм поведінки та взаємодії.

Антибюрократизм - негативний погляд на бюрократію, що наголошує на непродуктивній, некомпетентній, нереалістичній і самодостатній природі бюрократії, великий розмір і складність якої загрожують суспільству.

Антиелітаризм - наголос на зростанні участі громадян у державній політиці, їхньому впливі на неї за допомогою, а в разі потреби й із застосуванням надзвичайних засобів. **А.** вимагає активної участі громадян, спрямованої на докорінну зміну політичної системи, посилений наголос на інших формах політичної активності.

Антимонопольна політика - державна політика у сфері розвитку економічної конкуренції та обмеження монополізму в господарській діяльності, здійснення заходів щодо демонополізації економіки, фінансової, матеріально-технічної, інформаційної, консультативної та іншої підтримки суб'єктів господарювання, які сприяють розвитку конкуренції. В Україні державний контроль за додержанням законодавства про захист економічної конкуренції, захист інтересів суб'єктів господарювання та споживачів від його порушень здійснюються органами Антимонопольного комітету України. Останній відповідно до покладених на нього завдань контролює дотримання антимонопольного законодавства в процесі економічної концентрації, зокрема при створенні, реорганізації, ліквідації суб'єктів господарювання; придбанні чи набутті будь-яким іншим способом у власність, одержанні в управління (користування) частки (акцій, паїв), активів (майна); оренді цілісних майнових комплексів суб'єктів господарювання або їх структурних підрозділів; при здійсненні господарської діяльності суб'єктами господарювання та при реалізації повноважень органами влади, місцевого самоврядування, адміністративно-господарського управління та контролю щодо суб'єктів господарювання. Органи влади, місцевого самоврядування, адміністративно-господарського управління та контролю зобов'язані сприяти Антимонопольному комітету України у здійсненні його повноважень.

Апарат - у суспільно-політичному житті це сукупність установ і закладів, які забезпечують функціонування органів влади та управління громадськими об'єднаннями (державний, партійний апарат).

Асиміляція - злиття одного народу з іншим шляхом засвоєння його мови, звичаїв. Розрізняють А. добровільну й насильницьку.

Асоціація - громадське об'єднання на засадах добровільності й самокерування, форма суспільної організації, що об'єднує не окремих громадян, а кілька громадських об'єднань.

Атомізоване суспільство - суспільство з дихотомічною соціальною структурою, в якому вузькому прошарку політичної еліти, що перетворюється на панівний клас завдяки реальному

розпорядженню державною власністю, протистоїть аморфна, неструктурована маса безправних людей, що не мають власності.

Атрибути громадянського суспільства - обов'язкові ознаки, риси громадянського суспільства, що стверджують його роль як опору демократії та вияву свободи. До найголовніших **А.г.с.** слід зарахувати: а) наявність публічного простору, засобів і центрів комунікації, наслідком чого є формування сфери публічного життя і громадської думки; б) організованість публічного життя вільних і рівних індивідів, чий права захищені конституцією та законами; в) незалежність від держави, добровільність асоціацій, автономність яких усвідомлена на індивідуальному та колективному рівнях; г) зорієнтованість діяльності на громадські інтереси та публічну політику, наслідком чого є кооперація та солідарність між людьми, спілкування на засадах взаємної довіри і співробітництва.

Аудит соціальний - перевірка якості та ефективності управління соціальними процесами на місцевому, регіональному та державному рівнях. Метою **А.с.** є підвищення рівня та якості життя населення. Здійснюється кваліфікованими фахівцями, аудиторами, які наділяються правом оцінювати якість та ефективність управлінської діяльності у сфері державного і регіонального управління та місцевого самоврядування.

Б

Багатопартійність - одна з основоположних умов демократичного ладу, коли інтереси різних суспільних верств виражаються відповідними політичними партіями, що змагаються між собою за владу і здійснюють більш або менш визначальний вплив на події в суспільстві. Реальна багатопартійність не там, де багато партій, а там, де партії мають вагому соціальну базу, репрезентують суттєві інтереси, дійсно впливають на розв'язання нагальних суспільних проблем.

Базові принципи суспільного управління - вихідні, найбільш загальні положення та правила, дотримання яких забезпечує наукову обґрунтованість діяльності у сфері суспільного управ-

ління. Серед них *принцип об'єктивності суспільного управління*, який зумовлює необхідність дотримуватися в усіх управлінських процесах вимог об'єктивних закономірностей та реальних можливостей суспільних сил. *Принцип універсальності управління* проголошує, що цикл і загальні функції управління не відрізняються між галузями державного та приватного управління, а також не залежать від масштабу та специфіки об'єкта управління. *Принцип випереджального стану управління* передбачає перехід від орієнтації на минуле (планування від досягнутого) до орієнтації на майбутнє, зокрема активне виявлення, прогнозування та попередження можливих проблем на основі дослідження потреб і перспектив розвитку об'єкта управління з використанням науково обґрунтованої методології. Випереджальний стан у суспільному управлінні передбачає широке використання його суб'єктами сучасних наукових результатів, пошук оптимальних управлінських рішень, зосередження висококваліфікованих фахівців з відповідним рівнем підготовки у сфері управління, орієнтацію управління на потреби суспільства та перспективи його розвитку. *Принцип демократизму* декларує народовладдя, а саме: визначає роль народу як носія і джерела влади, яку він реалізує як опосередковано через референдуми та виборчу систему, так і безпосередньо через органи державної влади та місцевого самоврядування. *Принцип поділу влади* на законодавчу, виконавчу та судову, який сприяє створенню системи стримування та противаг у владі та запобіганню встановлення недемократичного режиму і, як правило, закріплюється в конституціях країн. *Принцип законності* передбачає пріоритет закону і спрямований на створення міцних правових засад у всіх основних сферах діяльності держави. Він обумовлює необхідність переважно законодавчого визначення основних цілей, функцій, структур, процесів, власне принципів державного управління. До загальних принципів суспільного управління належать *принцип єдності економіки та політики* зі збереженням пріоритету останньої, а також *принцип поєднання загальних та локальних інтересів* з пріоритетом інтересів більш високого рівня.

Базові цінності - специфічне визначення суспільством об'єктів та явищ навколишнього світу, які виявляють фундаментальне їх значення для людини і суспільства, наприклад демократія, свобода, рівність, справедливість, достаток, істина тощо. **Б.ц.** становлять зміст ціннісних орієнтацій особи, які фігурують як цілі життєдіяльності та регулятори соціальної поведінки індивідів.

Базові цінності демократичного суспільства - явища, процеси, норми життя, утвердження й розвиток яких мають найбільше значення для демократичного суспільства. Серед найважливіших з них є такі: державність, добробут населення, національна безпека, відданість загальнолюдським цінностям, ідеалам свободи та гарантованої демократії, людина, її права та свободи, відповідальність перед собою, своєю сім'єю та суспільством, послідовне утвердження демократичних засад розвитку суспільства, побудови правової держави, становлення громадянського суспільства.

Бенчмаркинг - систематичний аналіз стану організації, його порівняння з попередніми станами та станами інших організацій. В управлінні **Б.** націлений на виявлення та використання кращого досвіду організацій у виробництві товарів і послуг. В основу **Б.** покладено концепцію безперервного вдосконалення діяльності організації, що передбачає безперервний цикл планування, координації, мотивації і оцінок її дій з метою підвищення стабільності діяльності.

Більшість - кількісне переважання прихильників якоїсь ідеї чи рішення над їхніми противниками. Більшість вважається найпершою засадою демократичного способу прийняття спільних рішень, головною й необхідною умовою обрання кандидата на виборну посаду. Розрізняють більшість відносну - хоча б на один голос більше від суперника чи альтернативної пропозиції; абсолютну, коли на користь якогось рішення віддали свої голоси 50% голосуючих плюс ще хоча б один, і кваліфіковану (її ще називають конституційною), яка може дорівнювати двом третинам або навіть трьом чвертям усього складу тих, хто приймає рішення чи здійснює обрання.

Благодійництво соціальне - організована громадою робота із соціальної інтеграції та загального покращання стану групи людей у суспільстві.

Благодійність - альтруїстична діяльність, спрямована на надання фінансової та іншої допомоги тим, хто її потребує, на покращання умов функціонування суспільства та будь-якої його частини.

Блок виборчий - тимчасова угода, союз кількох політичних партій або інших об'єднань громадян щодо спільного висунення кандидата чи списку кандидатів при виборах президента держави, центральних чи місцевих представницьких органів. **Б.в.** створюється з метою обрання від блоку більшої кількості його представників, ніж було б обрано, коли б партії виступали окремо. Списки кандидатів, висунутих **Б.в.**, реєструються Центральною виборчою комісією країни. Процедура утворення **Б.в.** (блокування) регулюється законодавством і залежить від зрілості та довершеності виборчої системи, її принципів та особливостей.

Блок політичний - союз, об'єднання політичних партій, громадсько-політичних організацій, держав, які домовляються про узгодження дій для досягнення спільних цілей. Соціально-політичні угруповання чи держави узгоджують свої дії на засадах пріоритетності, а то й домінування когось одного з них, неоднаковості та нерівності місця й ролі, прав і можливостей учасників блоку. Фракції в законодавчому органі (парламенті) можуть блокуватися для вотування або відхилення якогось державного закону чи кандидатури на відповідальну ключову посаду, для формування коаліційного уряду тощо. Законом "Про вибори народних депутатів України" передбачена можливість утворення виборчих блоків партій, які висувають кандидатів у депутати єдиним списком для участі у виборах по багатомандатному загальнодержавному виборчому округу.

Безпека національна - широке багатокomпонентне поняття, яке відображає існуючі військово-політичні, економічні, екологічні, соціокультурні, інформаційні та інші загрози для суспільства, держави або нації, що складаються в системі гло-

бальних та регіональних взаємовідносин з іншими країнами, етносами, соціальними групами, верствами, політичними силами. **Б.н.** найчастіше розглядається у двох аспектах: або крізь призму зіткнення національних інтересів, які виявляються у вигляді ідеалів і цілей суспільства, держави, нації (У.Липман, Г.Моргентау, С.Хоффман, М.Каплан та ін.), або через взаємодію систем цінностей як найбільш фундаментальних чинників, що визначають цілі, засоби та методи дій держав на міжнародній арені й політичних сил у країні (А.Вольферс, К.Норр, Ф.Треггер, Д.Кауфман та ін.). В обох варіантах аналізуються суб'єктивні та об'єктивні компоненти безпеки, існуючі та потенційні загрози, зовнішні й внутрішні фактори дестабілізації державного та громадського життя. Всебічна оцінка **Б.н.** охоплює: по-перше, пошук істотної відмінності між об'єктивним її станом та суб'єктивними тлумаченнями цього стану правлячими й опозиційними елітами, керівниками протидіючих держав тощо; по-друге, об'єктивну оцінку верхньої та нижньої меж **Б.н.** для кожної конкретної держави або військово-політичного союзу; по-третє, більш широке тлумачення спектра **Б.н.**, ніж тільки військової, зовнішньополітичної чи зовнішньоекономічної загрози.

Безпосередня демократія - одна із форм демократії, повновладдя народу, що здійснюється шляхом прямого, безпосереднього волевиявлення. Основні форми **Б.д.** закріплені в Конституції України - це всенародне обговорення і всенародне голосування (референдум); вибори до Рад; накази виборців депутатам; звіти депутатів перед виборцями, а також перед колективами і громадськими організаціями, які висунули їх кандидатами в депутати; звіти виконавчих і розпорядчих органів, інших створюваних Радами органів перед населенням; відкликання депутата; збори виборців; народний контроль. **Б.д.** забезпечує найбільш повну участь громадян в управлінні країною, доповнює постійно діючу централізовану представницьку систему.

Бюджет розвитку - доходи і видатки бюджету, які утворюються та використовуються для реалізації програм соціально-економічного розвитку, зміцнення матеріально-фінансової бази.

Бюрократія - стиль управління, характерними рисами якого є: розподіл праці на основі функціональної спеціалізації; чітко визначена ієрархія влади; система правил, що охоплює службові права та обов'язки; система процедур прийняття рішень; безособовість міжлюдських стосунків; службові добір і просування, засновані на фаховій компетентності, професіоналізмі.

В

Валовий внутрішній продукт (ВВП) - статистичний показник, що вимірює сукупну ринкову цінність усіх кінцевих товарів і послуг, вироблених протягом року на території даної країни.

Валовий національний продукт (ВНП) - статистичний показник, що вимірює сукупну ринкову цінність усіх кінцевих товарів і послуг, вироблених протягом року на території даної країни, плюс прибутки, отримані громадянами країни за кордоном, та мінус прибутки, вивезені з країни іноземцями.

Верховенство закону - визначальне пріоритетне положення закону в системі актів держави, яке забезпечується системою владних та юридичних засобів, найбільш повним практичним виразом яких є вища юридична сила закону. **В.з.** є необхідною умовою і важливою гарантією законності та правопорядку в країні, одним із принципів правової держави. На практиці найвища юридична сила закону забезпечується тим, що видання закону - це: прерогатива вищого представницького органу державної влади; жоден орган не може зупинити чи скасувати закон, крім того органу, який прийняв цей закон; усі правові акти держави повинні підпорядковуватись йому; а в разі розбіжностей (колізій) між законом та іншими актами пріоритет належить закону.

Верховенство права - положення про необхідність дотримання верховенства закону, права, яке є однією з найважливіших характеристик правової держави поряд з поділом влади та зв'язком держави і громадян взаємними правами та обов'язками. Це об'єднує **В.п.** з принципом верховенства закону. Разом з тим об'єктивно існує незбіг права і закону, що зумовлює їх розгляд окремо. **В.п.** історично значно ширше за

ідею верховенства закону. Право, на відміну від закону, не залежить від волі законодавця та має специфічні об'єктивні якості й тільки тоді набуває регулятивної сили, коли воно реально підтримується та практично визнається публічно-політичною владою та само набуває владної сили. **В.п.** забезпечує рівновагу інтересів громадян та влади, суспільства та держави. **В.п.** означає не лише формальну законність, яка забезпечує регулярність і послідовність при досягненні та приведені до чинності демократичного порядку, а й справедливність, що ґрунтується на визнанні та повному прийнятті вищих цінностей людської особистості, гарантованої установами, що забезпечують межі її найбільшого самовираження.

Верховна Рада України - єдиний орган законодавчої влади України. У своєму соціальному призначенні, функціях та структурі **В.Р.У.** втілює представницькі засади повновладдя українського народу. Вона обирається виборцями шляхом безпосереднього голосування. Повноваження **В.Р.У.** реалізуються в найрізноманітніших сферах державного, соціально-економічного та соціально-культурного будівництва.

Вето - акт, передбачений конституціями ряду країн, завдяки якому глава держави (або верхня палата парламенту) може призупинити приведення в дію законів, прийнятих парламентом (його нижньою палатою). Правом вето також називають принцип одностайності в роботі Ради Безпеки ООН, відповідно до якого жодне рішення з питань міжнародного миру й безпеки не може бути прийняте, якщо проти нього висловлюється хоча б один постійний член Ради.

Вибори - масова політична кампанія, спосіб формування за допомогою голосування представницьких органів державної влади, обрання президента, органів місцевого самоврядування. **В.** - одна з найважливіших форм безпосередньої участі громадян в управлінні справами суспільства і держави. Порядок організації і проведення **В.** має необхідне нормативно-правове забезпечення, в основу якого покладено Конституцію, законодавство про вибори. **В.** бувають парламентськими і президентськими; загальними і частковими; загально-

державними і місцевими; черговими і достроковими; однопартійними, багатопартійними чи безпартійними; альтернативними чи безальтернативними; прямими чи непрямими; основними чи додатковими (повторними).

Виборча кампанія - комплекс заходів і процедур формування державних та громадських виборчих органів, головними серед яких під час виборів народних депутатів та Президента в Україні є: призначення виборів та визначення дати їх проведення; визначення виборчих округів та виборчих дільниць; утворення виборчих комісій (центральної, окружних, дільничних); складання списків виборців; висування та реєстрація кандидатів; проведення передвиборчої агітації; власне голосування; підрахунок голосів; оприлюднення результатів голосування; проведення в разі необхідності повторного голосування чи повторних виборів.

Виборча система - сукупність установлених законом правил організації та проведення політичних виборів, критеріїв і способів визначення їх результатів. Розрізняють мажоритарну, пропорційну та змішану виборчі системи. Тип виборчої системи в країні є наслідком традицій суспільно-політичного розвитку, політичної культури, що склалася, розстановки політичних сил і пріоритетів.

Вивчення громадської думки - опосередкована форма консультацій органів державної влади з громадськістю щодо формування та реалізації державної політики. **В.г.д.** здійснюється шляхом: проведення соціологічних досліджень та спостережень (опитування, анкетування, контент-аналіз інформаційних матеріалів, фокус-групи); запровадження спеціальних рубрик у друкованих та електронних ЗМІ; проведення експрес-аналізу коментарів, відгуків, інтерв'ю, інших матеріалів у пресі, на радіо, телебаченні для визначення позиції різних соціальних груп; опрацювання та узагальнення висловлених у зверненнях громадян зауважень і пропозицій; проведення аналізу цільової інформації, що надходить до спеціальних скриньок. Результати **В.г.д.** враховуються органами державної влади під час прийняття рішень та їх подальшої реалізації.

Визначення ситуації - процес сприйняття й інтерпретації індивідом об'єктів, явищ залежно від системи соціокультурних цінностей, в яких відбувалася соціалізація індивіда. **В.с.** орієнтоване переважно на індивідуальну поведінку і є суб'єктивним за суттю.

Виконавча влада - одна з трьох гілок державної влади, яка відповідно до конституційного принципу поділу державної влади покликана розробляти і втілювати державну політику щодо забезпечення виконання законів, управління сферами суспільного життя, насамперед державним сектором економіки. У відносинах із законодавчою і судовою гілками влади вона користується певною самостійністю. Основні її суб'єкти - уряд і підлеглі йому органи (в Україні це: вищий орган виконавчої влади - Кабінет Міністрів України; центральні органи виконавчої влади - міністерства, державні комітети, інші органи із спеціальним статусом; місцеві органи виконавчої влади - місцеві державні адміністрації) - покликані виконувати закони, проводити їх вимоги в реальне життя. Разом з тим виконавча влада активно займається підзаконною нормотворчістю, виступає суб'єктом делегованого законодавства, здійснюваного за згодою або за прямим дорученням органів державної влади, є суб'єктом законодавчої ініціативи. Виконавча влада є складним комплексним утворенням як за складом суб'єктів, їх взаємовідносинами, так і за технологіями її здійснення. Її функції зводяться до поточного управління, що має переважно оперативний характер, вирішуючи безліч конкретно-практичних питань, передусім у сфері господарювання, забезпечення повсякденних потреб населення, підтримуючи постійне функціонування систем життєзабезпечення і нормалізуючи умови для життєдіяльності в різноманітних сферах і галузях. Виконавчо-розпорядча діяльність має бути заснована на законі та здійснюватися в межах закону. Контроль за діяльністю структур **В.в.** досягається шляхом їх регулярної підзвітності й відповідальності перед парламентом та перед органами **В.в.** вищої компетентності.

Відкрите суспільство - суспільство, яке передбачає: протидію ізоляціонізму, доступність соціальних структур для модерні-

зації, їхню здатність запозичувати все цінне ззовні, відмову від монополії на істину, від спроб запровадити єдине часткове бачення світу, примусово нав'язувати його всім. Поняття **В.с.** запроваджене англійським політологом К.Поппером у роботі “Відкрите суспільство та його вороги”.

Відносини суспільні - різноманітні зв'язки, які виникають між суб'єктами та об'єктами суспільного управління й характеризують суспільство або спільноту як цілісність. Такі відносини у найзагальнішому вигляді можуть мати політичний, економічний, соціальний, гуманітарний або інтегрований характер. **В.с.** конкретизуються відповідно до сфер, галузей та видів суспільної діяльності. Носіями **В.с.** виступають люди або соціальні групи. Суспільство в цілому також може розглядатися як носій **В.с.**. Саме завдяки останнім будь-які соціальні групи утворюються чи відтворюються як цілісності.

Відповідальність суспільна - ступінь відповідності дій суб'єктів суспільства (особистостей, соціальних груп, держави) взаємним вимогам, чинним правовим та іншим суспільним нормам, загальним інтересам. **В.с.** обумовлена закономірностями суспільного життя, специфічними зв'язками між людьми та іншими соціальними суб'єктами, що вимагають від людей виконання певних обов'язків. **В.с.** є засобом підтримання цілісності суспільства, суспільної злагоди, соціальної справедливості, удосконалення суспільних відносин. Механізм дії **В.с.** передбачає взаємодію її суб'єктів (носіїв) і об'єкта (перед ким саме відповідають), контроль за ступенем виконання суб'єктом своїх обов'язків перед об'єктом, а також встановлення правоти чи провини в діяльності суб'єкта. Історично суб'єкт і об'єкт можуть змінювати свої місця на протилежні. Розрізняють особисту (або персональну) та колективну відповідальність. Ускладнення суспільного життя, виникнення різних суспільних інститутів та ціннісно-нормативних систем захисту інтересів громадян, груп і суспільства веде до виникнення різних форм суспільної відповідальності: *юридичної, моральної, політичної, партійної, професійної, екологічної* та ін. Проблема відповідальності передбачає з'ясування формальних умов, за яких суб'єкт (носій **В.с.**) може виконати певні вимоги, обов'язки та завдання,

вільно здійснити вибір, усвідомлювати наслідки діяльності. Тому в різних теоріях проблема **В.с.** пов'язана з проблемою свободи. Ступінь **В.с.** зростає відповідно до розвитку громадянських свобод, демократії, культури членів суспільства та можливості їх самореалізації, активності у вирішенні суспільних проблем.

Вільна економічна зона - невеликий територіальний анклав з особливо сприятливим економічним режимом для діяльності іноземного капіталу, слабо пов'язаний з національним ринком та орієнтований переважно на розвиток експорту. Має певну свободу у вирішенні господарських питань, особливий режим управління. Американські економісти М.Фразьє і Р.Рей розрізняють три основні стадії в еволюції вільних зон: складські та транзитні зони; промислові вільні (експортно-виробничі) зони; комплексні зони вільного підприємництва (вільні порти, спеціальні економічні зони, зони обробки інформації). **В.е.з.** мають тенденції до перетворення з класичних експортно орієнтованих у зони надання послуг (банківських, страхових, інформаційних). До сучасних типів вільних економічних зон належать: експортно-виробничі зони, зони зовнішньої торгівлі, зони підприємств, науково-технологічні парки, технополіси, порто-франко, вільні митні склади, туристично-рекреаційні, офшорні (банківсько-страхові), зони прикордонної торгівлі тощо. Основна мета створення **В.е.з.** у сучасних умовах спрямована на залучення іноземного та місцевого капіталу для організації виробництва з високою конкурентною спроможністю на зовнішньому ринку.

Влада - право і можливість розпоряджатися чимось і кимось, підкорюючи своїй волі. Вона існує скрізь, де є стійке об'єднання людей: у сім'ї, виробничих колективах, різноманітних організаціях та установах, у державі. **В.** - це форма соціальних відносин між суб'єктами соціальної взаємодії на підставі приписаної зовні (суспільством) чи взаємно визнаної рольової функціональної залежності одного суб'єкта від інших, де один з учасників має можливість підкорювати своїй волі інших суб'єктів. **В.** існує на всіх історичних етапах буття суспільства і пронизує всі сфери його життєдіяльності. Характерними атрибутами **В.** є панування, управління, розпо-

рядження, підпорядкування (підлеглість), вплив, підкорення, авторитет, престиж та інші ознаки, без яких вона не може існувати. **В.** як система відносин між людьми обов'язково включає двох її безпосередніх учасників: суб'єкт **В.** (її носії, представники) і об'єкт **В.** (ті, на кого спрямована діяльність суб'єкта, підвладні). Статус суб'єкта **В.** може визначатися традицією, авторитетом, громадською думкою або за допомогою стійких формальних органів, інститутів, організацій, установ, наділених нормативними владними функціями, що офіційно визначають представників **В.** і норми владного підпорядкування їм. **В.** може виникати на підставі взаємно узгоджених (або взаємно визнаних) її суб'єктами систем підпорядкування людей та можливостей розпорядження одних іншими (неформальна, неінституалізована **В.**). Державна **В.** домінує в сучасному суспільстві. Зміст, форми та характер **В.** відбивають рівень розвитку суспільства та його культури. В умовах розбудови державної незалежності України проблеми **В.** на всіх рівнях набувають особливого значення як у прагматичному відношенні, так і з точки зору необхідності теоретичних розробок найбільш доцільних та ефективних моделей, відповідних новим історичним обставинам і потребам суспільства.

Влада державна - політико-правовий інструмент забезпечення існування держави та досягнення її цілей через систему повноважень і засобів, що застосовуються від імені суспільства для захисту та реалізації спільного інтересу, забезпечення загальних і часткових потреб, реалізації функцій регулювання та вирішення конфліктів у суспільстві. **В.д.** за обсягом і засобами реального впливу перевищує всі інші різновиди влади, поширюючись на всі сфери життєдіяльності суспільства. Вона здійснюється державою за посередництвом спеціального апарату, володіє монопольним правом видавати нормативно-правові акти, обов'язкові для всіх громадян. **В.д.** складається з трьох гілок: законодавчої, виконавчої, судової.

Влада законодавча - один із трьох видів державної влади (нарівні з виконавчою і судовою). Здійснюється законодавчим органом держави - парламентом, який має різні назви в різних країнах (Верховна Рада України, Державна Дума Російської

Федерації, сенат США, бундестаг ФРН тощо). Основним завданням **В.з.** є здійснення керівництва країни шляхом прийняття законів. Парламент здійснює представництво народу. Він бере участь у верховному керівництві (управлінні) справами держави (особливо у формуванні внутрішньої та зовнішньої політики, її здійсненні, затвердженні бюджету та ін.). За допомогою **В.з.** у межах її владних повноважень формуються окремі державні органи, призначаються певні вищі державні посадові особи. Вона об'єднує та координує діяльність усіх представницьких органів держави, здійснює парламентський контроль.

Влада політична - один із найважливіших виявів влади, реальна здатність певної соціальної групи (нації, класу, організації, іншої спільноти) чи особистості втілювати свою волю за допомогою політики та правових норм, справляти організований вплив на суспільство.

Влада спадкова - політична влада, основним принципом легітимності якої виступає традиційне право спадщини. Як політичний інститут історично виникла в рамках патріархального або станового типів панування і поступово зникає разом з ними. Як правило, **В.с.** належала монарху або релігійному правителю. У сучасному світі інститут спадкової політичної влади в певній формі (обрання престолонаслідника радою членів правлячої сім'ї) діє в Саудівській Аравії, а також у деяких інших арабських державах: Йорданії, Катарі, Кувейті, Об'єднаних Арабських Еміратах, Омані.

Влада судова - сфера публічної і різновид державної влади, одна з її гілок, покликана самостійно і незалежно здійснювати правосуддя. Як правило, **В.с.** представлена трьома судовими системами, судові органи яких вирішують конфлікти, що виникають у правотворчості (Конституційний Суд), в управлінні й підприємницькій діяльності (система арбітражних судів), у правовідносинах громадян між собою та з організаціями чи органами управління (система загальних судів). Стан **В.с.**, ставлення до неї в суспільстві дуже важливі для демократії і законності. Суд не є репресивним органом держави. Він покликаний бути захисником права в широкому

значенні. **В.с.** впливає на законодавчу і виконавчу гілки влади, застосовуючи у своїх рішеннях чинне законодавство. Найвищим проявом політичної, владної ролі **В.с.** як соціальної інституції взагалі є контроль законодавчого процесу або конституційний нагляд. Він полягає у кваліфікації певних нормативно-правових актів або їх окремих положень як таких, що суперечать конституції, і позбавленні їх юридичної сили.

Внутрішній (відомчий) контроль - перевірка дотримання посадовими особами конституції, законів, підзаконних актів, а також професійної придатності посадових осіб, яку проводять органи державної влади.

Внутрішня мотивація - тип мотивації, що спирається на забезпечення внутрішніх винагород, які вважають частиною власної роботи, зокрема: відповідальність, самовідданість, наявність зворотного зв'язку.

Внутрішня політика - комплекс заходів, що охоплює різноманітні напрями економічної, демографічної, соціальної, культурної, екологічної, етнонаціональної та іншої діяльності держави, її структури та інститути, зорієнтований на узгодження інтересів різних верств населення. Зміст **В.п.** та її характер залежать від природи панівних класів, верств, груп, політичних партій. Фундаментом **В.п.** є співвідношення соціально-економічних умов, що склалися на даному етапі розвитку суспільства та визначають пріоритетність цілей, вибір методів та засобів, ступінь задоволеності проміжними результатами внутрішньополітичного розвитку. **В.п.** здійснюється владними структурами, які спираються на економічну і політичну могутність держави, а також на авторитет політичних лідерів.

Вплив політичний - дія держави, політичних партій і рухів, інших суб'єктів політичних відносин щодо реалізації політичної влади, прийняття та здійснення політичних рішень. Форми і методи **В.п.** визначаються політичною системою і типом політичного режиму (тоталітарний, авторитарний, демократичний), національною специфікою відповідних держав і рівнем авторитету суб'єктів політичних відносин. У державах з демократичним режимом найбільшою повнотою **В.п.** володіє держава, її конституційні органи влади. Однак державна вла-

да і політика, що проводиться нею, схильні до впливу на інших суб'єктів політичних відносин. Соціально-політичною основою **В.п.** при такому типі політичного устрою є громадяни держави. Вони впливають шляхом свого волевиявлення при голосуванні на виборах і референдумах, делегують функції **В.п.** партіям, що домагаються безпосередньої участі в поділі влади, можуть здійснювати різні політичні акції з метою вчинення тиску на прийняття державних рішень.

Г

Геополітика - політологічна концепція, що вбачає у політиці (переважно, зовнішній) держав засадничу, визначальну роль географічних факторів, а саме: просторового розташування країни, розміру територій, наявності або відсутності (обмеженості) природних ресурсів, характеру клімату, кількості та густоти населення тощо. Формування **Г.** у самостійний напрям наукових досліджень пов'язане з іменами Ф.Ратцеля (Німеччина) та Р.Челлена (Швеція), який є автором цього терміна.

Глава держави - державна посада, що уособлює єдність нації, символізує державу, покликана гарантувати її цілісність, бути чинником гармонійної та ефективної взаємодії гілок державної влади між собою. Главою держави є коронована особа в монархічних державах або президент у республіканських державах. Глава держави вважається носієм верховної влади в країні, очолює, репрезентує державу. Як правило, його статус характеризується політичною нейтральністю. Він постає найпершим представником держави в міжнародних відносинах.

Глава уряду - керівник виконавчої влади в державі, ключова фігура в системі державного врядування, громадського адміністрування. Глава уряду (прем'єр-міністр, канцлер, голова ради міністрів тощо) часто наділяється особливими, широкими і самостійними адміністративними повноваженнями в різних галузях, усі члени уряду ієрархічно підпорядковуються йому. Глава уряду може призначати і звільняти членів уряду (або ж вони призначаються та звільняються за його поданням гла-

вою держави чи парламентом); він проводить засідання уряду або його кабінету, визначає порядок денний засідань, формулює рішення уряду; може впливати на законодавчий процес, використовуючи, зокрема, право законодавчої ініціативи.

Глобалізація - явище й процес посилення взаємозв'язку та взаємозалежності країн світу. Проявляється у прагненні ряду країн світу до політичної та економічної інтеграції для вирішення проблем, що набувають глобального характеру та потребують світових зусиль. Серед них: забезпечення стратегії сталого розвитку, ресурсозбереження, становлення інформаційного суспільства, запобігання стихійним лихам, освоєння космічного простору та світового океану, створення колективних систем безпеки, боротьба з тероризмом та масовими й загрозливими хворобами, вирішення демографічних проблем та ін.

Глобальна криза суспільства - вичерпання старих і несформованість нових джерел розвитку суспільства, що проявляється кризами у всіх сферах його існування та у гальмуванні й навіть припиненні еволюційних процесів у ньому. **Г.к.с.** виявляється передусім у руйнуванні колишніх ціннісних орієнтацій та несформованості нових, що спричиняє системну дезорієнтацію суспільства. Водночас періоди піднесення і спаду відомі впродовж усієї історії суспільного розвитку, де спад, як правило, є необхідною передумовою наступного піднесення на новій джерельній базі.

Горизонтальні зв'язки - інформаційні відносини між однорівневими або рівноправними керівниками та структурними підрозділами, які взаємодіють у процесі управлінської діяльності. **Г.з.** характерні для відносин координації.

Громадська думка - тип масової суспільної свідомості, який виражається в сукупності уявлень й оціночних думок із загальнозначущих проблем. Виникає і змінюється як стихійно (на основі досвіду, традицій, непередбачених подій тощо), так і шляхом цілеспрямованого формування. Діє як у межах суспільства загалом, так і в межах соціальних груп. **Г.д.** може бути позитивною, негативною або нейтральною. Містить в собі як приховане, так і явне ставлення до суспільних подій, різних соціальних груп, організацій, окремих осіб. Відобра-

жає позицію схвалення або засудження з тих чи інших питань, регулює поведінку індивіда, соціальних груп та інститутів, стимулює певні норми суспільних відносин. Активність і значущість Г.д. визначаються характером структури суспільства, рівнем його розвитку, культури, демократичних інститутів і свобод. У плюралістичному суспільстві звичними каналами і формами її вираження слугують вибори органів влади, участь у законодавчій, виконавчій, судовій і контрольній діяльності, преса та інші засоби соціальної комунікації, збори, маніфестації тощо. Необхідно наголосити на важливому значенні засобів масової інформації (преса, радіо, телебачення, Інтернет та ін.), які виробляють і розповсюджують інформацію, у формуванні Г.д. Тому ЗМІ закономірно включені в систему державного управління, отримавши суспільний статус “четвертої влади”. Поширені також і висловлювання Г.д. внаслідок конфліктів політичних, економічних та інших інтересів, що озвучуються за допомогою суспільно-політичних заходів (мітингів, демонстрацій) або мають форми референдумів, масових обговорень тощо. Як об’єкт висловлювання Г.д. виступають, як правило, лише ті факти і події дійсності, які викликають суспільний інтерес, відрізняються значущістю й актуальністю для суспільства.

Громадське обговорення - процедура виявлення громадської думки, що проходить у формі публічного слухання або відкритого засідання, з метою її врахування при прийнятті рішень органами влади з питань, що зачіпають інтереси широкого кола громадян. Суб’єктами Г.о. є: органи державної влади, органи місцевого самоврядування, установи, організації незалежно від форми їх власності, суб’єкти підприємницької діяльності, які планують або здійснюють господарську діяльність, ЗМІ, зацікавлена громадськість.

Громадське об’єднання - добровільне, самокероване, некомерційне формування, створене з ініціативи громадян, що об’єдналися на основі спільності інтересів для реалізації загальних цілей, указаних у статуті суспільного об’єднання, і законно реалізують право на свободу асоціації. Г.о. є вільними колективними утвореннями, що здійснюють взаємодію громадянського суспільства і держави. Г.о. можуть створюватися

в різних формах: громадська організація; суспільний рух; суспільний фонд; суспільна установа; орган громадської самоорганізації; політична партія.

Громадський контроль - один із механізмів участі громадян в управлінні державними справами та контролю за діяльністю органів влади, важливий чинник забезпечення законності у сфері державного управління, без якого існування демократії неможливе. **Г.к.** як засіб забезпечення законності в діяльності виконавчо-розпорядчих органів суттєво відрізняється від усіх інших видів контролю. Ця відмінність, насамперед, полягає в тому, що всі суб'єкти **Г.к.** виступають від імені громадськості, а не держави. Тому їх контрольні повноваження не мають юридично-владного змісту, а рішення за результатами перевірок мають рекомендаційний характер. Для **Г.к.** характерною рисою є попередження порушень у сфері виконавчої влади за допомогою засобів суспільного впливу. Як і державний, **Г.к.** базується виключно на правових засадах, є важливим чинником забезпечення законності у сфері державного управління, механізмом участі громадян в управлінні державними справами. Суб'єктами **Г.к.** є: політичні партії, професійні союзи, молодіжні та інші громадські організації, органи самоорганізації населення, трудові колективи, збори громадян за місцем проживання, а також окремі громадяни, ЗМІ.

Громадські ради - консультативно-дорадчі органи, що функціонують при центральних та місцевих органах виконавчої влади з метою забезпечення відкритості діяльності цих органів та створення організаційно-правових засад участі громадян у процесі формування та реалізації державної політики органами виконавчої влади. До складу **Г.р.** включаються представники громадських організацій, професійних спілок та інших об'єднань громадян, органів місцевого самоврядування, ЗМІ. Діяльність **Г.р.** в Україні здійснюється на основі Типового положення про громадську раду при центральному, місцевому органі виконавчої влади.

Громадські рухи - масові колективні дії з реалізації специфічних інтересів і цілей: робітничий, селянський, національно-визвольний, екологічний, жіночий, молодіжний та ін.

Громадянин - людина, яка ідентифікує себе з певною країною, що породжує в неї певні духовно-моральні почуття щодо встановлених у ній порядків, її історії та культури, а також наділена відповідним юридичним статусом, що є підставою для володіння певними правами (приміром такими, як право на державне забезпечення й захист, виборче право, право на представництво інтересів в органах державної влади, свободу слова й асоціацій, право на житло, роботу, освіту, медичну й матеріальну допомогу, на захист безпеки і власності тощо).

Громадянство - формальна належність людини до держави, політико-юридичний зв'язок із її структурами. Громадянин, його життя та здоров'я, його гідність і чесноти є найголовнішим для демократичного суспільства. Сила останнього і його міць складаються саме з освічених організованих громадян, які шанують силу спільного існування, спільного рішення й відповідної дії. Демократія не може і не повинна нехтувати кимось окремим заради примарних інтересів цілого. **Г.** як сукупність рис, суспільних якостей виконувача цієї ролі уособлює дійовий, активний характер соціального буття людини, намагання бути в центрі тих важливих подій, що впливають на життя, визначають майбутнє. **Г.** та розвинений громадянський стан є цінностями, оскільки вони підносять людину, цивілізують її, формують порядок, заснований на свободі й відповідальності.

Громадянська культура - ключове поняття в управлінні суспільним розвитком, фундаментальна проблема, без якої не можуть бути розв'язані інші центральні суспільні проблеми. **Г.к.** є відображенням громадянського суспільства, громадянської сфери суспільного життя, громадянського права та статусу громадянина. **Г.к.** - це різновид політичної культури, її вищий щабель. Вона передбачає, що суб'єкти політичного процесу у своїй діяльності керуються насамперед інтересами всього суспільства і саме йому підпорядковують свої часткові, корпоративні цілі, що дії цих суб'єктів спрямовуються на дотримання громадянського консенсусу і здійснюються в межах правової держави. Це політична культура громадянського суспільства, яка передбачає єдність громадянських прав і обов'язків. Громадянська культура визначається не тільки

правовими, а й етичними (моральними) чинниками політичної діяльності. Сучасна політична думка підкреслює самоцінність людської особистості, недоторканість і гарантії її громадянських прав, у тому числі у сфері відносин власності, що особливо важливо в умовах ринкової економіки. **Г.к.**, з одного боку, є необхідною ланкою між класовими, груповими і загальнолюдськими цінностями, а з другого - об'єднуючою основою в діяльності політичних партій та громадських організацій.

Громадянське суспільство - інтегроване позначення всієї сукупності існуючих у суспільстві відносин, які не є державно-політичними, такого боку життєдіяльності суспільства та окремих індивідів, який перебуває поза сферою впливу держави, за межами її директивного регулювання й регламентації. **Г.с.** - це механізм соціальної взаємодії, що складається з системи місцевого самоврядування, різноманітних об'єднань, суспільних рухів і публічної комунікації, місце соціальних дій, відносно автономних від держави. Серед основних ознак громадянського суспільства можна навести такі: визнання в ролі головної цінності суспільства людини, її інтересів, прав, свобод; рівноправність і захищеність усіх форм власності; економічна свобода громадян та їхніх об'єднань, інших суб'єктів виробничих відносин у виборі форм і здійсненні підприємницької діяльності; свобода і добровільність праці на основі вільного вибору форм і видів трудової діяльності; надійна й ефективна система соціального захисту кожної людини; ідеологічна й політична свобода, наявність демократичних інститутів і механізмів, які забезпечують кожній людині можливість впливати на формування і здійснення державної політики. **Г.с.** - це сфера вільної, творчої життєдіяльності особистості, колективів і спільнот людей. Різноманітність поглядів і підходів, мотивів та інтересів, індивідуалізація форм спілкування і поведінки в громадянському суспільстві не тільки допустимі, а й необхідні і бажані. Лише повне і розумне самовираження кожної людини народжує в суспільстві той потенціал, який забезпечує його динамічний розвиток. Тому плюралізм (множинність) існує передусім у громадянському суспільстві і здійснюється

в його межах засобами, властивими цивілізованим взаємовідносинам між людьми. Тут особлива роль належить консенсусу і компромісу між різними політичними силами з приводу основоположних суспільних цінностей. **Г.с.** передбачає не особистий суверенітет, а навпаки, радикальне розмежування особистості та суверенітету, тобто особистості та влади. Нерозвиненість інститутів громадянського суспільства та громадянської самосвідомості людей і неврахування органами державної влади інтересів громадян призводить до того, що апарат державного управління перебирає владних функцій і, таким чином, замість ефективного надання управлінських послуг населенню превалює бюрократична тяганина у вирішенні питань організації громадського життя. Процеси формування **Г.с.** передбачають створення умов для реальної підтримки народної ініціативи та вільного волевиявлення громадян, що є запорукою побудови сучасної демократичної, правової, соціально орієнтованої держави, основною передумовою успішного здійснення суспільних реформ: економічної, соціальної, політичної, адміністративної. **Г.с.** втілюється у приватному житті громадян, в існуванні вільного ринку, у безперешкодному поширенні духовних, релігійних, моральних, національних цінностей тощо.

Громадянські права - свободи і привілеї, що надаються громадянам унаслідок їх належності до тієї чи іншої держави і можуть бути різними в різних суспільствах та різних епохах. Приміром, це може бути право голосувати на виборах або домагатися свого обрання, право належного застосування закону, право захисту від політичної та соціальної дискримінації. Ідея громадянських прав виростала від традиційного визнання прав людини (таких як рівність перед законом, свобода слова й совісті) до утвердження прав політичних (приміром права голосу на виборах) та соціальних (охорона здоров'я, пенсійне забезпечення тощо). Будь-які обмеження громадянських прав за ознаками статі, расової, класової чи релігійної приналежності розцінюються як порушення статусу громадянина, що суперечить ідеалам демократії. У правовому суспільстві розв'язання суперечок, що виникають у зв'язку

із проблемою громадянських прав, є прерогативою суду і здійснюється на засадах конституційної законності.

Групи тиску - організації, що складаються з осіб, які об'єдналися, аби обстоювати спільні інтереси, впливаючи на державну політику. Спроби **Г.т.** впливати на владні рішення прийнято називати лобізмом. Розрізняють інституційні групи тиску й групи тиску, зорієнтовані на проблему.

Гуманітарна криза (катастрофа) - порушення усталеного життя великої групи людей (верстви, громади чи навіть нації), коли різко обмежується нормальне забезпечення їх продовольством, житлом, одягом, скорочується санітарне обслуговування тощо. Може виникнути в результаті соціальних заворушень, воєнних дій, стихійного лиха, техногенної катастрофи, внаслідок чого великі маси людей бувають змушені лишати місця постійного проживання, руйнується інфраструктура життєзабезпечення, загострюється проблема дотримання порядку, суспільної безпеки й управління.

Г

Гендерна політика - сукупність теоретичних принципів і практичних заходів, які розробляються й реалізуються державою у сфері взаємовідносин між статевими групами суспільства з метою забезпечення певних можливостей для чоловіків і жінок у використанні економічних і соціально-політичних прав. **Г.п.** виникає в умовах гендерної соціальної стратифікації, основою якої є різний статус чоловічих і жіночих гендерних груп у суспільстві. Концепція, яку покладено в основу **Г.п.**, виявляється у гендерній ідеології, що передбачає обґрунтування інтересів гендерних груп, визначення їх статусу в суспільстві, а також розробку певного світогляду відносно взаємних стосунків різних статей. Найбільш поширеними є егалітарна й патріархальна гендерні концепції. Егалітарна концепція виходить із рівноправності статей, а патріархальна ґрунтується на ідеології маскулінізму, яка виправдовує й затверджує чоловіче домінування. Патріархальна ідеологія обґрунтовує низький статус жінки порівняно із

статусом чоловіків у системі суспільних відносин і відводить їй місце тільки у сім'ї. В усіх інших сферах праці, політики, прийнятті важливих для суспільства економічних рішень їй відводиться другорядна після чоловіка роль. Егалітарна ідеологія відповідає принципам демократії. Демократичне суспільство передбачає репрезентативне представництво основних соціальних груп (зокрема гендерних) в органах політичного й державного управління. Права людини, принципи соціальної справедливості вимагають, щоб чоловіки й жінки як рівноправні члени суспільства мали рівне представництво в органах управління всіх рівнів, оскільки вони рівною мірою беруть участь у суспільно корисній праці.

Д

Дезорганізація - процеси у складних системах, що супроводжуються такими явищами, як диспропорція, нестабільність, нерівномірність і перервність розвитку.

Декаденція - процес соціального занепаду, за якого соціальні інститути втрачають функцію соціального контролю і суспільство втрачає свою цілісність.

Декларація - політичний документ, в якому держава (група держав), партії, міжнародні організації урочисто проголошують програму своїх дій, важливу подію внутрішнього чи зовнішнього життя, принципи і цілі своєї політики. Нерідко Д. знаменують собою поворотні стани в устрої країн і народів, політичних партій, суспільно-політичних рухів. У період формування нових національно-державних відносин і структур, утвердження незалежних республік у Д. проголошується національний і державний суверенітет республік, принципи побудови нової державності.

Декрет - один із різновидів правових актів органів державної влади. Світова практика свідчить про те, що Д. є досить поширеною формою правотворчості та застосування права. Так, у Франції Д. видається президентом або прем'єр-міністром, причому Д. президента набуває юридичної сили після скріплення його підписом прем'єр-міністра чи відповідного мі-

ністра. У країнах англосаксонської правової системи деякі різновиди судових рішень іменуються декретами.

Демографічна революція - періодичне вибухоподібне зростання народонаселення внаслідок зниження смертності та підвищення народжуваності.

Демографічні проблеми розвитку - сукупність соціально-демографічних проблем, які зачіпають інтереси всього людства. Серед найважливіших проблем народонаселення, що загрожують у край негативною наслідками, такі: стрімке зростання населення, або демографічний вибух, у країнах, що розвиваються, і загроза депопуляції; неконтрольована урбанізація; криза великих міст у розвинених країнах; стихійна внутрішня і зовнішня міграція, яка ускладнює політичні відносини між державами; нерівномірне зростання населення в різних регіонах, що супроводжується інтенсивним процесом перерозподілу світового населення між ними; різкий спад народжуваності в країнах Західної Європи, Північної Америки та Японії; старіння населення; зростання потреби в робочих місцях.

Демократизація - явище і процес, що характеризуються розширенням прав і свобод громадян та їх об'єднань, активізацією участі народу в політичному житті та його впливу на прийняття державно-управлінських рішень, посиленням контролю з боку суспільства за діяльністю держави, ідеологічним і політичним плюралізмом.

Демократизація управління - процес реалізації прав і свобод громадян у системі управління суспільством. Д.у. є найвищим щаблем регуляції суспільних відносин і здійснюється на основі принципів: конкуренції, багатопартійності, плюралізму, свободи вибору, прозорості прийняття рішень, їх громадського контролю.

Демократичні інститути і процеси - сталі, загальновизнані форми суспільної практики, що забезпечують соціальну та політичну стабільність. Інститути демократії можуть бути формальними, тобто офіційно схваленими, зареєстрованими, узаконеними, та неформальними, тобто такими, що функціо-

нують на основі моральних, соціальних норм і звичаїв. Партія, президентство, вибори, референдум - це приклади **Д.і.п.**

Демократія - політичний лад, порядок здійснення влади, спосіб управління суспільними справами за участю та в інтересах народу; практичне втілення ідеалів свободи, справедливості, рівності можливостей, людських прав; соціальна активність, участь громадян в ухваленні та здійсненні суспільних рішень, у житті громади, розв'язанні проблем. **Д.** - це не лише формальне визнання народу джерелом влади, сувереном, стосовно якого влада відіграє обслуговуючу роль, не тільки переважне право більшості при ухваленні суспільних рішень, а й поважання прав і потреб меншості, загальне дотримання закону й конституційного порядку, чітке визначення політичних процедур, суспільних заходів, політичної комунікації за допомогою регламентів, толерантне, терпиме ставлення її учасників до інших думок і позицій, готовність до компромісу у вирішенні спірних питань. Ознакою **Д.** є участь громадян у формуванні органів державної влади, контролі за їхньою діяльністю, вплив на прийняття спільних для всіх рішень на засадах загального, рівного виборчого права і здійснення цього права у процедурах виборів, референдумів тощо, участь у розв'язанні суспільних проблем.

Демократія співучасті - теорія, згідно з якою люди можуть і повинні брати участь у вирішенні всіх справ, які істотно впливають на них. У **Д.с.** основну увагу зосереджено не на тому, що сприяє стабільності інститутів, а на тому, що забезпечує добробут людей.

Деполітизація - процес, протилежний політизації, що супроводжується отриманням консенсусу між суспільством і владою з тих чи інших гострих соціально-політичних питань, зниженням надмірної політичної активності громадян, їх відходом з політики, з неполітичних сфер суспільного життя, посиленням ролі неполітичних інститутів і структур. В умовах становлення громадянського суспільства і правової держави процес **Д.** набуває досить широкого і послідовного характеру.

Держава - основний інструмент політичної системи суспільства, що здійснює управління останнім, охорону його економічної

та соціальної структури, організацію і впорядкування соціально неоднорідного суспільства, забезпечення його цілісності та безпеки. За образним висловом Ш.Монтеск'є, “держава - це суспільство, в якому є закони”. Взагалі Д. - це багатofункціональна соціальна система, що історично складалася для забезпечення потреб політичної еліти, соціальних груп і громадян та являє собою сукупність численних інститутів, регулюючих відносини між державними структурами, організаціями і громадянами. Виступає як форма суспільства, об'єднання людей на певній території, самоврядування в суспільстві, виразник загальної волі, апарат легітимності та примусу, суб'єкт світового співтовариства. Держава є продуктом суспільства на відомому ступені розвитку. Суспільство породжує державу, що внаслідок цього прояву процесу самоорганізації стає над суспільством для впливу на всі його сфери і відображує інтереси або цього суспільства загалом, або певної панівної групи (класу). Д. є монопольним носієм суспільної влади, інституцією творення цієї влади. Для будь-якої держави основними ознаками є територіальна цілісність, визначеність кордонів, суверенітет, державна символіка, певний державний устрій (спосіб адміністративно-територіального поділу і пов'язаної з ним організації влади), форма правління (спосіб організації верховної влади в державі) та політичний режим (спосіб здійснення державної влади), наявність спеціальних органів влади для виконання функцій держави, виключне право видання законів та інших нормативно-правових актів, обов'язкових для всього населення. Виділяють такі концепції походження держави: *теологічна* (божественне походження держави); *патерналістська* (держава як результат об'єднання сімей); *суспільного договору* (держава як результат договору між правлячою елітою і суспільством); *класова* (марксистська, за якою держава є результатом розділення суспільства на класи, правління економічно пануючого класу). Розрізняють три еволюційних шляхи виникнення держави: *військовий* (силова концепція, за якою держава є результатом завоювання і виокремлення елітарної верхівки з середовища військових); *аристократичний* (виокремлення управлінської аристократії з середовища жерців, старійшин, верхівок суспільства); *плутокра-*

тичний (зосередження влади в руках фінансової верхівки і спроможних осіб). Як свідчать історичні дані, розбудова держави завжди пов'язана з виділенням еліти як першого рівня в утворенні держави. Концепції, що базуються на понятті еліти, визнаються в сучасному суспільствознавстві, оскільки дають змогу пояснити походження держави з позицій асиметричної структури суспільства. Еволюція держави здійснюється за такими етапами: традиційна держава - конституційна демократична держава - правова держава - соціальна держава - маркетингова модель держави.

Держава “загального добробуту” - тип сучасної ліберальної демократичної держави, яка проводить соціальну політику, спрямовану на створення рівних життєвих умов для всіх членів суспільства шляхом регулювання доходів, залучення непривілейованих класів (передусім робітників) до контролю над елітою і до прийняття державних рішень.

Держава в навколишньому світі - держава, як і всі інші соціальні організації, є відкритою системою, і їй притаманний взаємозв'язок з іншими державами світу, які в сукупності утворюють її зовнішнє середовище, від якого більшою або меншою мірою залежить кожна держава. Ця залежність може бути політичною, економічною, військовою, культурною, історично-традиційною тощо. Якщо вона незначна і має двосторонній характер або створена дієва система противаг їй, то можна говорити про справжній суверенітет держави. Якщо ж ця залежність загрожує інтересам держави, її суверенітету, то виникає ситуація національної небезпеки, причому рівень останньої залежить від рівня загроз. Щоб запобігти виникненню таких ситуацій, а також з метою їх вирішення в інтересах держави в багатьох країнах, у тому числі і в Україні, створені системи національної безпеки та відповідні центральні органи державної влади, які координують цю роботу.

Державна влада - організація політичного управління суспільством, інструмент забезпечення існування держави та досягнення її цілей, її обов'язковий атрибут. **Д.в.** поширюється на всі сфери суспільного життя. Її поділяють на законодавчу, виконавчу і судову (гілки влади). Вона здатна впливати на

процеси в суспільстві, зокрема на поведінку будь-яких соціальних груп і людей, за допомогою спеціальних органів та установ. Останні є складовими частинами єдиного механізму **Д.в.** Держава як носій влади виконує відповідні суспільно-впорядковуючі функції - встановлює закони, вимагає їх дотримання, збирає податки, відповідає за громадський порядок і суспільну безпеку, влаштовує системи суспільного життєзабезпечення і керує ними. Суб'єктом **Д.в.** є суспільство загалом, оскільки влада - це інституційне вираження певної загальної, спільної для всіх людей волі, інтегруючого й узгоджуючого начала, яке скріплює суперечливі фрагменти соціуму у сталу цілісність. Саме слугуванням потребам, які є позакласовими, позапартійними, загальними, верховними, визначається одна з найважливіших ознак **Д.в.** - імперативність її настанов. Атрибутом **Д.в.** є її територіальна організація, а офіційно встановлений державний кордон - межею поширення її повноважень. **Д.в.** здійснюється за допомогою спеціального управлінського апарату на визначеній території, на яку поширюється державний суверенітет, має можливість використовувати тут засоби організованого й законодавчо встановленого примусу та інших форм впливу.

Державна кадрова політика - один із пріоритетних напрямів діяльності держави щодо координації заходів, які проводяться з метою розвитку і вдосконалення трудового потенціалу країни. **Д.к.п.** передбачає визначення сукупності соціально-економічних і політичних завдань, вирішення яких здійснюється на правовій основі головним чином у трьох напрямках: в системі державних підприємств, установ, організацій; у системах державної служби і служби в органах місцевого самоврядування; щодо недержавних підприємств (акціонерних, приватних, орендних компаній, фірм). На основі **Д.к.п.** у кожному державному органі, на державному або приватному підприємстві може розроблятися своя конкретна кадрова політика, що виходить з цілей, завдань і функцій цих організацій. Така політика проводиться через відповідні управлінські структури та адміністрації організацій. **Д.к.п.** для працівників приватної сфери, громадських організацій, а певною мірою і для зайнятих на державних підприємствах і в

організаціях не може бути такою ж імперативною, як для державних службовців. На сьогодні пріоритетним завданням подальшої розбудови незалежної Української держави і демократії в ній постає формування і реалізація сучасної **Д.к.п.** з метою відтворення професійного кадрового корпусу висококваліфікованих фахівців в усіх сферах суспільної діяльності.

Державна політика - напрям дій або утримання від них, обраних органами державної влади для розв'язання певної проблеми або сукупності взаємопов'язаних проблем. **Д.п.** є засобом, що дає змогу державі досягти певної мети в конкретній сфері, використовуючи правові, економічні, адміністративні, інформаційні методи впливу, спираючись на ресурси, які перебувають в її розпорядженні. Коли проблема чітко окреслена, визначені основні завдання щодо її вирішення, а також необхідні для цього ресурси і засоби, тобто коли існує конкретний план дій, він стає політикою. Загальний план дій державних органів для розв'язання суспільних проблем включає такі елементи, як розробка політичної стратегії і цілей, оцінка витрат за альтернативними програмами, їх обговорення, консультування, вибір і прийняття рішення, моніторинг виконання та ін. **Д.п.** проголошують тільки певні органи державної влади, як правило, вищі, а здійснює вся система державного управління. При розробці **Д.п.** можна виділити такі взаємопов'язані етапи: визначення головних цілей політики, їх пріоритетів, які впливають з довгострокових стратегічних напрямів і поточного діагностування; з'ясування умов, за яких буде реалізовуватися політика; формулювання проміжних цілей, що впливають з головних з урахуванням умов їх реалізації; розроблення проблемних завдань та визначення їх послідовності для реалізації окресленої економічної політики; визначення складних і простих політик, необхідних для реалізації цілей в очікуваних умовах і з урахуванням прийнятих основ дій; вибір відповідних інструментів і дій у межах кожної з обраних політик; діагностування та ідентифікація проблемних ситуацій. Крім парламенту, уряду і державної адміністрації у визначенні цілей і напрямів державної політики активну участь беруть політичні партії, наукові центри та інститути, ЗМІ.

Державна регіональна політика - складова частина національної стратегії соціально-економічного розвитку країни, яка тісно пов'язана із проведенням адміністративної реформи та впорядкуванням адміністративно-територіального устрою й реалізується шляхом здійснення органами державної влади та органами місцевого самоврядування системи заходів для забезпечення ефективного комплексного управління економічним та соціальним розвитком її регіонів. **Д.р.п.** ґрунтується на таких принципах: конституційність та законність; забезпечення цілісності території; поєднання процесів централізації та децентралізації влади; максимальне наближення послуг до безпосередніх споживачів; диференційованість надання державної підтримки регіонам відповідно до умов, критеріїв, термінів, визначених законодавством; стимулювання тісного співробітництва між органами влади у розробленні та реалізації заходів щодо регіонального розвитку.

Державна регуляторна політика - напрям державної політики, спрямований на вдосконалення правового регулювання господарських відносин, а також адміністративних відносин між регуляторними органами (або іншими органами державної влади) та суб'єктами господарювання, недопущення прийняття економічно недоцільних та неефективних регуляторних актів, зменшення втручання держави в діяльність суб'єктів господарювання та усунення перешкод для розвитку господарської діяльності, що здійснюється в межах, у порядку та у спосіб, що встановлені законодавством певної країни.

Державна служба - державний правовий і соціальний інститут професійної діяльності осіб, які обіймають посади в державних органах та їх апараті щодо практичного виконання завдань і функцій держави та одержують заробітну плату за рахунок державних коштів. Серед головних функцій державної служби: забезпечення реалізації державної політики в управлінні суспільними процесами; залучення до державної служби та утримання на ній найбільш компетентних і відданих справі кадрів; побудова кар'єри та просування по службі завдяки особистим якостям, заслугам і результатам роботи державних службовців; професійна підготовка, перепідготовка та підвищення кваліфікації персоналу державної служ-

би; здійснення ефективного управління державною службою; забезпечення зв'язків з громадськістю. Побудова державної служби здійснюється виходячи з функцій державних органів, розподілу цих функцій між певними органами, визначення повноважень органів у цілому і кожного окремо, а також повноважень їх працівників. На основі узагальнення предметно-цільових характеристик, функцій і повноважень здійснюється функціональна класифікація державних органів різних рівнів і напрямів діяльності всіх гілок влади. Це дає змогу розмежувати державні органи за специфікою діяльності, виявити однорідні функції, визначити доцільний функціональний розподіл між структурними підрозділами та штатними посадами. З урахуванням цього здійснюється класифікація посад у державних органах за змістом і характером діяльності, способами обіймання посади та надання повноважень, а також розробляються реєстри і типові професійно-кваліфікаційні характеристики посад. Основними принципами Д.с. є політична нейтральність на державній службі, конкурсність, об'єктивність, правова захищеність, прозорість і гласність у прийнятті на державну службу та просуванні щодо службової кар'єри.

Державне прогнозування - науково обґрунтоване передбачення напрямів розвитку країни, окремих галузей економіки або окремих адміністративно-територіальних одиниць, можливого стану соціально-економічної та культурної сфер у майбутньому, а також альтернативних шляхів і строків досягнення параметрів економічного, соціального і культурного розвитку. Прогноз розвитку є засобом обґрунтування вибору тієї чи іншої стратегії та прийняття конкретних рішень органами законодавчої та виконавчої влади, органами місцевого самоврядування щодо регулювання соціально-економічних і гуманітарних процесів.

Державне управління - практичний, організуючий і регулюючий вплив держави на суспільну життєдіяльність людей з метою її упорядкування, зберігання або перетворення, що спирається на її владну силу. Макс Вебер визначив державне управління як конкретний вид діяльності щодо здійснення державної влади, який має функціональну та компетенційну специфі-

ку, що відрізняє її від інших видів та форм реалізації державної влади. В енциклопедії *Britanika* державне управління охарактеризоване як діяльність, що включає здійснення політики та програм урядів. Існують принаймні два різних підходи до розуміння змісту державного управління. У першому з них, так званому американському, зорієнтованому на всі процеси і функції управління в спектрі повноважень держави, державне управління розглядається як галузь, що охоплює багато дисциплін та включає законодавчу, виконавчу і судову гілки влади; а в другому, так званому європейському, державне управління розглядається як підгалузь права. Інакше кажучи, перший підхід передбачає поєднання політичних, правових та адміністративних функцій, а другий - їх розмежування, тобто визначення державного управління як всієї незаконодавчої та несудової діяльності держави, або як підзаконної виконавчо-розпорядчої діяльності органів держави. За першим з зазначених підходів Д.у. охоплює діяльність органів та установ усіх гілок державної влади (законодавчої, виконавчої, судової) з вироблення та здійснення регулюючих, організуючих і контролюючих впливів на всі сфери життєдіяльності суспільства з метою задоволення його потреб. Ключовими поняттями для державного управління є держава і державна влада, оскільки державне управління є способом функціонування і реалізації державної влади з метою становлення і розвитку держави. Дуже важливим чинником для розуміння стану і розвитку державного управління є врахування його об'єктивних основ, а саме: природно-географічних умов, культурно-історичної спадщини та соціально-економічних умов. В Україні Д.у. набуло офіційного визнання і як вид діяльності, і як галузь науки, і як освітня спеціальність.

Державний бюджет - річний план державних витрат і джерел їх фінансового покриття. Бюджетне планування являє собою визначення тієї частини фінансових ресурсів, яка в майбутній період може бути мобілізована до державного бюджету і використана на загальнодержавні цілі. В Україні будь-які видатки держави на загальносуспільні потреби, розмір і цільове спрямування цих видатків визначаються виключно Законом "Про Державний бюджет України". Останній затверджується

щорічно Верховною Радою України на період з 1 січня по 31 грудня, а за особливих обставин - на інший період. Кабінет Міністрів України не пізніше 15 вересня кожного року подає до Верховної Ради України проект Закону “Про Державний бюджет України” на наступний рік. Держава прагне збалансованості бюджету України. Кабінет Міністрів України відповідно до закону подає до Верховної Ради України звіт про виконання Державного бюджету України. Регулярні звіти про доходи і видатки Державного бюджету України мають бути оприлюднені. Регламентована нормами права діяльність, пов’язана із складанням, розглядом, затвердженням бюджету, його виконанням і контролем за виконанням, розглядом звітів про виконання бюджету, називається бюджетним процесом.

Державний контроль - одна із форм здійснення державної влади, забезпечення додержання законів та інших нормативних актів, що видаються органами держави. Система державних органів перевірки (контролю).

Державний механізм - сукупність органів державної влади, організованих на засадах конституційного принципу поділу державної влади для реалізації цілей держави. Основним елементом Д.м. є апарат державного управління, який відіграє важливу роль у виконанні основних функцій і завдань держави.

Державний орган - юридично оформлена, організаційно відособлена частина державного апарату. **Д.о.** характеризується певною економічною і фінансовою самостійністю, наявністю владної компетенції і владних повноважень. **Д.о.** розрізняються: за належністю до гілок влади - на законодавчі, виконавчі і судові; за способом формування - на представницькі і такі, що формуються представницькими органами; на постійні і тимчасові; на органи загальної або спеціальної компетенції та ін.

Державний режим - спосіб функціонування політичної системи і держави, що характеризує реальний поділ політичної влади і впливу в державі та суспільстві. Позначає конкретні форми управління державою, організації відносин між державою та

громадянами. Найбільш відомими різновидами **Д.р.** є демократичний, авторитарний, тоталітарний. **Д.р.** різняться між собою за такими ознаками: спосіб формування органів влади; співвідношення законодавчої, виконавчої і судової гілок влади, державного управління та місцевого самоврядування; становище і роль громадських організацій та партій; правовий статус особистості; прийнята законодавча система; зміст і співвідношення того, що дозволено і що заборонено; рівень економіко-господарського розвитку; політична стабільність суспільства; порядок функціонування правоохоронних та каральних органів; історичні, культурні традиції, моральні звичаї народу. Коли йдеться про демократичну державу, то насамперед мається на увазі **Д.р.** з певними ознаками, а саме: пріоритетом права; підконтрольною виборчою системою формування всіх ланок влади; взаємно врівноваженими гілками влади (законодавчої, виконавчої та судової), що плідно працюють; максимально можливим і реальним забезпеченням прав та свобод людини і громадянина; вільним співіснуванням громадських організацій та партій; рівноправним розвитком різних форм економіки; збереженням і розвитком історичних та культурних традицій народів, що проживають у ній. **Д.р.**, як правило, спирається на правове підґрунтя шляхом його закріплення в конституціях відповідних країн.

Державний устрій - територіально-організаційна структура держави, яка визначає порядок поділу країни на складові частини, правовий статус останніх, порядок відносин центральних і місцевих органів влади. За устроєм держави поділяються на унітарні, федеративні й конфедеративні. Україна є унітарною державою. Унітарна - це цілісна, єдина держава, частини якої є тільки адміністративно-територіальними підрозділами. За умов унітаризму існує єдина для всієї держави система права, однотипна схема організації й підпорядкування органів влади, єдина конституція, спільна центральна влада, урядова вертикаль.

Державний фінансовий контроль - здійснюється за виконанням державного бюджету та реалізацією державних програм, використанням державних фінансових ресурсів, ефективністю управлінської та фінансової діяльності структур виконавчої

влади, дотриманням рекомендацій з проведення ними фінансової та економічної політики, з установлених правил та нормативів бухгалтерського обліку тощо. За Конституцією України (ст. 85, 98), контроль за виконанням Державного бюджету України віднесено до повноважень Верховної Ради України, а контроль за використанням коштів Державного бюджету України від імені Верховної Ради України здійснює Рахункова палата України. У межах своїх повноважень Кабінет Міністрів України та Міністерство фінансів України здійснюють загальний контроль за фінансово-кредитними відносинами. Міністерство фінансів України контролює формування доходів бюджетів органів місцевого самоврядування, використання коштів державного й місцевих бюджетів, позабюджетних фондів та валютних кредитів, а також здійснює контроль з оперативного управління видатками державного бюджету. Функцію контролю за додержанням банками банківського законодавства, економічних нормативів та нормативних актів здійснює Національний банк України. До системи державного фінансового контролю також можна віднести Управління Пенсійного фонду України, яке виконує функцію контролю за збором та акумуляцією внесків для пенсійного забезпечення й допомоги, за фінансуванням витрат фонду і своєчасністю та повнотою надходжень страхових внесків.

Державні соціальні гарантії - установлені законами та іншими нормативно-правовими актами мінімальні розміри оплати праці, доходів громадян, пенсійного забезпечення, соціальної допомоги, розміри інших видів соціальних виплат, які забезпечують рівень життя, не нижчий від прожиткового мінімуму.

Державні соціальні стандарти - установлені законами, іншими нормативно-правовими актами соціальні норми і нормативи або їх комплекс, на базі яких визначаються рівні основних державних соціальних гарантій.

Державотворення (державне будівництво) - розбудова держави, її владних інституцій, що забезпечує відповідні умови для формування та реалізації державної політики. Створення нової держави супроводжується певним перехідним періодом становлення, на якому вирішуються питання закріплен-

ня її державності, формування дієвої системи державної влади та визначення основних шляхів розвитку країни. Д. охоплює визначення і правове закріплення форми державного правління; політичного режиму; адміністративно-територіального устрою; основних цілей і функцій держави, їх пріоритетності; розподілу повноважень між гілками та вищими органами державної влади; стратегії розвитку держави; структури органів державної влади відповідно до функцій держави та її стратегічних цілей.

Децентралізація влади - передача центром компетенції, низки функцій і повноважень місцевим органам влади, які не підпорядковані центральній владі; правове відчуження повноважень держави як юридичної особи на користь іншої юридичної особи - місцевої влади.

Децентралізація управління - передача права прийняття рішень з питань місцевого значення від органів державного управління до органів місцевого самоврядування, розподіл повноважень між центральними і місцевими органами влади й управління, відповідне чітке розмежування компетенції, сфер діяльності та відповідальності.

Директивне планування - обов'язкове виконання об'єктом управління завдань, установлених суб'єктом управління. У ринковій економіці може здійснюватися лише в екстремальних ситуаціях (глибока економічна криза, воєнні дії та період відновлення після їх завершення).

Дискримінація соціальна - навмисне позбавлення або обмеження прав окремих громадян, певних соціальних груп або громадських організацій. Д.с. може здійснюватися за ознаками расової, національної або державної приналежності, майнового стану, політичних або релігійних переконань, статі тощо. Одним із найбільш поширених видів Д.с. є позбавлення виборчих прав шляхом незаконної та безпідставної відмови у включенні до списку виборців, створення перешкод у реєстрації кандидатів. Згідно зі ст. 7 Загальної декларації прав людини, всі люди рівні перед законом і мають право на рівний захист закону, на рівний захист від будь-якої дискримінації,

що порушує цю декларацію, та від будь-якого підбурювання до такої дискримінації.

Діалектика соціальна - розвиток або зміна суспільства під впливом ідеї боротьби та співробітництва протилежних чи різних класів, станів, груп і особистостей. Залежно від характеру їхньої взаємодії в теорії і на практиці існують кілька різновидів **Д.с.** Найбільш загальні з них дві - еволюційна і революційна. Є проміжні типи соціальної диференціації, що поєднують революційні і реформаторські засоби вдосконалення суспільства. Найбільш ефективною та домінуючою в сучасному світі стає соціальна диференціація реформаторського типу. Це свідчить про існування всесвітньо-історичних тенденцій переходу від революцій до реформ.

Діалог культур - поняття, що виражає ситуацію спілкування культур, яка у ХХ ст. стала особливо актуальною, адже виявилось, що вони різноманітні і кожна з них є унікальною. Водночас у зв'язку з екологічними кризами, загрозою атомної війни виникла реальна проблема знищення загалом культур, надбання людства, до того ж деякі цивілізації (західноєвропейська, північноамериканська, японська та ін.) досягли такого науково-технічного рівня, коли продукована ними культура може поглинути культури менш технічно і науково розвинених народів. Оригінальне вирішення питання **Д.к.** запропонував Ю.Хабермас, який і ввів у наукове спілкування поняття дискурсу. За таким поняттям спілкування має здійснюватися на засадах раціональної неупередженості, без надання будь-яких переваг тим чи іншим цінностям. Основною метою стають пошуки консенсусу між представниками різних культур. Низка питань діалогу культур розглянута представниками культурно-історичної школи (Ф.Гребнер, В.Шмідт, Й.Генкель та ін.). Основна їх ідея полягає в існуванні центрів культури, які згодом дифузують з іншими культурами, створюючи так зване "культурне коло". Зміна культур виступає ніби повтором тих елементів, що існували в попередніх культурах.

Діяльність - форма активного, усвідомленого ставлення людини до оточуючого світу з метою його збереження або перетворення. Класична модель **Д.** включає мету, засіб, процес і ре-

зультат. Існують різноманітні форми Д., а саме: виробнича, матеріальна, духовна, трудова і нетрудова. Розрізняють також репродуктивну (відтворення відомого) і продуктивну (утворення нового) Д.

Договір політичний - добровільна письмова угода між двома або кількома суб'єктами політичних відносин, серед яких можуть бути держави, міжнародні організації, політичні партії, громадські об'єднання, щодо встановлення, зміни або припинення їхніх взаємних зобов'язань і прав у галузі політичного співробітництва, економічних та інших відносин.

Доктрина - політичне, наукове або інше вчення, теорія, система поглядів, політична програма або принцип, які за певних умов та у певний період домінують над іншими.

Духовна культура - сукупність звичаїв, цінностей і норм, що регулюють життя людини, її ставлення до себе, до інших людей, до світу в цілому. Основні принципи Д.к. - здатність ставити себе на місце іншої людини; не бажати їй того, чого не бажаємо собі; бачити в ній особистість, а не засіб для забезпечення своїх потреб. Основними формами Д.к. є мистецтво, філософія, мораль, міфологія та релігія. Мистецтво становить людську духовність в живих образах, філософія - в поняттях, мораль - у нормах поведінки, міфологія та релігія - в уявленнях і ритуалах. Мораль утворює ядро Д.к. У сучасних умовах поширюється поле дії Д.к. Її об'єктами стають природа та історія. Один із суттєвих засобів підвищення Д.к. суспільства - це кардинальна зміна ставлення людини до природи, створення універсальної або космічної етики, коеволюція людини і світу.

Е

Еволюційні моделі суспільного розвитку - різні підходи і тенденції еволюційного розвитку, серед яких: а) модель "реставрація" - тенденція до повернення старого порядку, яка існує доти, доки чітко не визначився напрям подальшого розвитку; б) модель "порядок будь-якою ціною" як реакція на дезорганізацію у суспільстві; в) полісистемна модель -

тенденція інтеграції політичного, економічного, соціального та гуманітарного плюралізму.

Еволюція та революція - дві взаємопов'язані форми будь-якого процесу розвитку. У співвідношенні **Е.** та **Р.** поняття "еволюція" вживається у вузькому значенні, як більш або менш поступовий процес кількісних змін, що передують якісним змінам, а поняття "революція" - як стрибкоподібні докорінні якісні зміни об'єкта або системи. Поняття еволюції вживається також у широкому розумінні - як процес розвитку природи і суспільства, що відбувається у формі поступових кількісних і стрибкоподібних якісних перетворень. Співвідношення **Е.** та **Р.** становить закон діалектики - переходу кількісних змін в якісні та навпаки.

Екологічна політика - політика суспільства, спрямована на охорону навколишнього середовища, раціональне використання та відновлення природних ресурсів, зберігання і розвиток довкілля для забезпечення нормальної життєдіяльності й екологічної безпеки людини. За сучасних умов **Е.п.** посідає одне з найважливіших місць у світовому розвитку. Це пов'язано насамперед з інтенсивною виробничою діяльністю людини, наслідком якої є зміни складу атмосфери й світового океану, теплового режиму планети, фону радіоактивності, співвідношення суші та водоймищ в окремих регіонах. Негативні наслідки згаданого впливу можуть бути такими значними, що здатні будуть спричинити екологічну кризу - порушення рівноваги в екосистемі, що вже проявляється в забрудненні навколишнього середовища токсичними відходами, у нестачі продовольчих і енергетичних ресурсів, як наслідок цього - у зменшенні чисельності окремих видів у популяції та зміні структури (співвідношення між окремими видами), у зміні генетичного фонду, у демографічному дисбалансі. Збільшення цих змін зумовить небезпеку переходу екологічної кризи в екологічну катастрофу, що може призвести до загибелі цивілізації. Виходячи з вищезазначених проблем основним завданням **Е.п.** є екологічний моніторинг - створення глобальної системи спостережень за станом навколишнього середовища, метою якого є не тільки реєстрація змін, що відбуваються у довкіллі, а й причинний

аналіз основних і другорядних процесів, що відбуваються в екосистемі, з метою прогнозування їх розвитку і запобігання подальшим порушенням. Суттєвим елементом **Е.п.** є міжнародне співробітництво в галузі розробки природоохоронних технологій та взаємний обмін ними. Міжнародний обмін ресурсо- та енергозберігаючими, безвідходними, екологічно безпечними й екологічно чистими технологіями є запорукою екологічної стабільності навколишнього середовища.

Екологічний аудит - незалежна, комплексна, документована оцінка дотримання суб'єктами господарської та іншої діяльності вимог національного законодавства, міжнародних і національних нормативів, нормативних документів і стандартів у сфері екологічної безпеки, підготовка відповідних висновків, а також рекомендацій щодо покращання такої діяльності.

Екологічний моніторинг - система спостережень, оцінки і прогнозу стану та зміни екологічних систем для забезпечення прийняття рішень у сфері охорони навколишнього середовища і використання природних ресурсів.

Економічний потенціал - інтегрований чинник, що визначається рівнем розвитку і структурою продуктивних сил, ступенем автоматизації та інформатизації виробництва, обсягами і структурою економіки, рівнем оновлення основних фондів, диверсифікацією виробничої бази, наявністю наукомістких галузей і підприємств, станом та можливостями розвитку будівельного комплексу, інфраструктурним забезпеченням, станом та розвитком транспортних комунікацій.

Економічний розвиток - структурні зміни економіки відповідно до потреб технологічного і соціального прогресу. Основними показниками економічного розвитку країни вважається збільшення показників ВВП або ВНП на душу населення, що свідчить про зростання ефективності використання виробничих ресурсів країни і про підвищення добробуту її громадян.

Економічні права і свободи людини - сукупність конституційних прав, що окреслюють юридичні можливості людини в економічній сфері, характер і зміст яких визначається економічним, соціальним і політичним ладом у конкретному

суспільстві. Основними економічними правами і свободами людини в демократичному суспільстві є право приватної власності, право на спадщину, свобода підприємницької діяльності, право на страйк, на участь в управлінні підприємством тощо.

Експеримент - метод пізнання шляхом предметно-практичного перетворення об'єкта дослідження з метою перевірки гіпотез. Відрізняється від інших методів пізнання безпосереднім впливом на об'єкт, що дає можливість дослідження причинно-наслідкових зв'язків, глибокого проникнення в сутність явищ. Суттєвим недоліком **Е.** є вірогідність пошкодження або втрати об'єкта дослідження. У сфері суспільного управління експеримент, зокрема соціально-правовий, організаційно-правовий, використовується переважно для перевірки ефективності нових форм, моделей і методів управління.

Експертиза - процедура оцінки об'єкта, процесу або явища експертами згідно з певною методикою. Експертом є фахівець високої кваліфікації у відповідній галузі знань, котрий за результатами неупередженого розгляду об'єкта експертизи надає свій висновок, за об'єктивність (достовірність) якого він несе відповідальність перед законом та органом, що доручив йому проведення експертизи. Як правило, потреба в експертах з'являється, коли в управлінні виникає проблема, що вимагає при її осмисленні високого рівня компетентності. Такі ситуації виникають у зв'язку з кризовим розвитком, упровадженням нововведень, майбутньою реорганізацією та ін. Опитування експертів дає змогу вирішувати низку складних і важливих завдань, зокрема отримувати оцінку різних ситуацій, виявляти суттєві характеристики об'єктів, вибирати з кількох варіантів моделей, нововведень, методів і процедур дослідження найкращий варіант. Особливо велика роль експертизи у прогнозуванні, у побудові моделей майбутнього і з'ясуванні шляхів його досягнення. Технологічна схема експертизи включає три етапи: підготовку експертизи, її проведення та аналіз результатів.

Екстремізм - прихильність в ідеології й політиці до крайніх поглядів і засобів у досягненні певних цілей. **Е.** виступає проти існую-

чих громад, структур та інституцій, намагаючись підірвати їхню стабільність, розхитати та ліквідувати їх заради своїх цілей (як правило, силовими засобами). В ідеологічному плані **Е.** відкидає будь-яке інакомислення, намагаючись жорстко затвердити свою систему політичних, ідеологічних або релігійних поглядів, нав'язати їх опонентам за всяку ціну, вимагає від своїх прихильників сліпої покори і виконання будь-яких наказів та інструкцій. До чинників, які породжують **Е.** у суспільстві, належать: соціально-економічні кризи, деформації політичних структур, зниження життєвого рівня значної частини населення, придушення владою опозиції та інакомислення, національне пригнічення, амбіції лідерів політичних партій і соціальних груп та ін. Новим видом **Е.** є екологічний екстремізм. Він викликаний загостренням екологічних проблем, погіршенням якості навколишнього середовища. Екологічний **Е.** виступає проти науково-технічного прогресу, організує акції, спрямовані на повну ліквідацію несприятливих в екологічному плані об'єктів та процесів.

Електорат - корпус виборців, сукупність громадян, які користуються активним виборчим правом.

Електронний уряд - електронна інформаційна система, віртуальний інформаційний простір взаємодії уряду та громадян, що ґрунтується на синтезі інформаційно-комунікативних, нормативно-комунікативних технологій, нормативно-правовій та інформаційно-ресурсній базах, створений з метою інформаційного забезпечення органів виконавчої влади, інформування громадськості про свою діяльність та досягнення прозорості в роботі. **Е.у.** - це адаптація державного управління до нових вимог суспільного розвитку за допомогою новітніх інформаційних і комунікаційних технологій. Досвід інших країн свідчить, що комп'ютерні технології **Е.у.** значно покращують взаємодію органів виконавчої влади та їх структурних підрозділів, зменшують їх непродуктивну роботу. Підприємці, промисловці, учені та інші громадяни подають при цьому цінні пропозиції та оригінальні ідеї, що зумовлюють значний економічний і соціальний ефект, сприяють прийняттю державною владою ефективних рішень.

Еліта - соціальна верства суспільства, що за різними ознаками посідає в ньому провідне місце. Саме ознаки **Е.** є основними в її численних визначеннях: а) люди, які отримали найвищий індекс у сфері їхньої діяльності (Парето); б) найбільш політично активні особистості, орієнтовані на владу, організована меншість суспільства (Моска); в) ті, що мають у суспільстві найбільший престиж, статус, багатство, інтелектуальну або моральну перевагу над масою, найвище почуття відповідальності (Ортега-і-Гассет); г) люди, які підтримують позиції влади (Етціоні); д) творча меншість суспільства на противагу нетворчій більшості (Тойнбі); ж) особистості, які володіють харизмою; особи, які відіграють провідну роль у політичному, економічному та духовному житті суспільства (теорія елітного плюралізму); з) найкваліфікованіші фахівці й вищі менеджери в системі бюрократичного управління (концепція технологічного детермінізму).

Еліта соціальна - порівняно невелика група осіб, яка характеризується на відміну від більшості населення згуртованістю, досвідом керівництва, розвинутими міжособовими зв'язками. В основу елітаризму покладено ідею природженої обдарованості людини, наявності у неї таких якостей, що зумовлюють здатність найкращого виконання владних функцій у суспільстві. Соціальну базу **Е.с.**, як правило, складають привілейовані верстви населення. Життєвою потребою для забезпечення існування еліти є її здатність до оновлення, що базується на конкуренції, інакше еліта приречена на виродження, що загрожує соціальній стабільності. Сучасна концепція **Е.с.** виникла на межі XIX і XX ст. (В.Парето, Г.Моска, Й.Шумпетер, Р.Міхельс, В.Липинський). На сьогодні велика увага приділяється проблемі формування “демократичної еліти”, визначенню її місця в державі.

Елітарна демократія - правління змінюваних, відкритих еліт на основі законів і чітко визначених процедур (конкурентності, чесних виборів, проведення дебатів з ключових питань політики тощо), над якими народ здійснює контроль шляхом виборів. Демократичні процедури повинні визначати також ступінь і форми участі пересічних громадян у політиці.

Правління більшості розглядається як кращий з наявних способів здійснення влади.

Етапи стратегічного планування - типова послідовність процесу стратегічного планування, що складається з трьох етапів: *концептуально-орієнтованого*, на якому здійснюється стратегічний вибір, застосовуються аналітико-синтетичні процедури, використовуються складні методи системного аналізу та розробки сценаріїв, креативні евристичні підходи, де важливе місце відводиться SWOT-аналізу; *проблемно-орієнтованого*, на якому ступінь невизначеності є меншим, ніж на попередньому етапі, оскільки рішення приймаються в межах уже виробленої опорної стратегії, а основна увага зосереджена на коректному формулюванні проблем та визначенні проблемно-орієнтованих цілей; *проектно-орієнтованого*, який характеризується найменшим ступенем невизначеності, коли планування заходів з реалізації стратегічних пріоритетів доцільно здійснювати на засадах проектного підходу.

Етапи суспільного розвитку - послідовні стадії процесу суспільно-історичного розвитку, а саме: а) глобальна зміна основних базових цінностей, які закладені в архетипах колективного несвідомого (К.Юнг) і мають свої паралелі в ноосфері (В.Вернадський); б) поява релігійно-етичної системи, що відповідає змінам основних цінностей, яка визначає орієнтири духовного розвитку соціуму на цьому історичному етапі; в) формування носіїв релігійно-етичних систем, в ролі яких, як правило, постають відповідні расово-етнічні спільноти (етноси), а всередині них - відповідні соціальні верстви (управлінська еліта, олігархія, інтелігенція, працівники, духовництво тощо); г) перетворення етносів і соціальних верств, які найбільше відповідають новим основним цінностям, на панівні на певному історичному етапі, домінування найбільш адекватних їм соціальних сфер - політичної, економічної, духовної.

Етатизм - активне втручання держави та її владних структур у всі сфери суспільного життя, внаслідок чого можливі надмірна централізація, регламентація та бюрократизація управління й гальмування суспільних процесів і демократичного розвитку країни.

Етика - наука про мораль та людське ставлення до моралі. Вона ґрунтується на духовному потенціалі, філософському тлумаченні складного і багатовимірного досвіду людства. **Е.** називають практичною філософією, оскільки вона спонукає людину до пошуку гідної відповіді на виклики буття, яке не приймає відсторонених, не пристосованих до життя висновків. У суспільній практиці відбувається конкретизація загальнолюдських принципів моралі стосовно умов і структур діяльності кожної певної професії. Специфічні проблеми морального характеру, вирішення яких вимагає високої етичної культури, виникають у сфері державного управління. Етика управлінців (політиків) та державних службовців як галузь етичного знання вивчає їх професійну мораль, обґрунтовує ціннісні орієнтації, норми, моральні аспекти поведінки та взаємовідносин у процесі здійснення державно-управлінської діяльності та дає практичні рекомендації, зорієнтовані на цю діяльність. Можна визначити вісім напрямів підвищення етичного рівня: 1) підтримувати довіру і впевненість громадськості в етичності урядової та підприємницької діяльності; 2) узаконювати застосування санкцій за неетичну поведінку; 3) боротися з неетичними вчинками, вживаючи заходів щодо їх запобігання або караючи за них; 4) робити працівників чутливими до етичних і ціннісних аспектів результатів їх роботи; 5) з'ясовувати, що визначає етичну чи неетичну поведінку; 6) розвивати навички аналізу етичних ціннісних проблем; 7) допомагати працівникам вирішувати етичні й ціннісні дилеми; 8) сприяти моральному розвитку. Кожен з цих напрямів можна використовувати задля поліпшення етичних показників організації як у державному, так і в приватному секторі.

Етика державного управління - нормативна основа діяльності органів виконавчої влади, що охоплює такі основні аспекти управління: фундаментальні права і свободи людини і громадянина; взаємні права та обов'язки державних службовців і громадян; раціональне співвідношення справедливості та ефективності, свободи й рівності.

Етнічна політика - різновид цілеспрямованої діяльності, комплекс заходів щодо регулювання взаємовідносин між етносами,

народами, що полягає у свідомому впливі її суб'єктів на міжнаціональні та етнонаціональні відносини. Головним суб'єктом **Е.п.** є держава. Ефективна **Е.п.** може здійснюватися лише за умови її демократичного характеру за принципами рівноправ'я і права на самовизначення народів, суверенітету, територіальної цілісності, права народів на безпеку від силового примусу, доступ до досягнень світової цивілізації. Головне завдання **Е.п.** полягає у пошуку ефективних і оптимальних шляхів гармонійних етнонаціональних відносин у багатонаціональних державах, процесі гуманізації, створенні всебічних об'єктивних і суб'єктивних умов для самореалізації етнічності людини. Важливе місце у здійсненні **Е.п.** посідає прогнозування процесів етнонаціонального розвитку. Державне регулювання етнічних процесів має відбуватися на чітких загальноновизнаних різних національностями та народами принципах.

Ефективність суспільного управління - узагальнюючий показник, що характеризує співвідношення одержаних суспільством кінцевих результатів та сукупних витрат на його досягнення.

Ешелони влади - структурні підрозділи ієрархічної системи управління, серед яких розрізняють вищі, верхні, середні й нижчі **Е.в.**

Є

Євразійство - концепція, основною засадою якої є ідея синтезу західної та східної культур як моделі суспільного розвитку. Запропонована у I половині XIX ст. П. Чаадаєвим, який вважав, що Росія, перебуваючи між Заходом і Сходом, мала поєднати в собі "обидва великих начала духовної природи", але не зробила цього і залишилася поза часом і поза межами двох цивілізацій. У сучасній Російській Федерації робиться спроба поновити цю концепцію та втілити її у практику сучасного управління через створення відповідних об'єднань держав та їх структур управління.

Європейська інтеграція України - складова частина інтеграції України у світовий політичний та економічний простір, яка

передбачає її чітко визначену проєвропейську позицію, орієнтацію на розвинені країни ЄС. Цей напрям інтеграції передбачає демократизацію суспільства через розбудову громадянського суспільства, швидке проведення ринкових економічних реформ, адаптацію населення до західних ментальних цінностей, запровадження форм цивілізованої поведінки в міжнародних відносинах, адаптацію українського законодавства до законодавства ЄС, забезпечення прав людини, економічну інтеграцію та розвиток торговельних відносин між Україною і ЄС, інтеграцію до НАТО в контексті загальноєвропейської безпеки, політичну консолідацію та зміцнення демократії, адаптацію соціальної політики України до стандартів ЄС, культурно-освітню, науково-технічну і регіональну інтеграцію, галузеву співпрацю і співробітництво у галузі охорони довкілля. Принципи розбудови **Є.і.У.** сформульовані в низці політичних та нормативно-правових документів держави.

Європейська хартія про місцеве самоврядування - загальноєвропейський документ, прийнятий у Страсбурзі 15 жовтня 1985 р., в якому визначені сучасні демократичні принципи розбудови місцевого самоврядування. Під останнім розуміється право і реальна здатність органів місцевого самоврядування регламентувати значну частину державних прав і управляти нею, діючи в межах закону, під свою відповідальність і в інтересах населення. **Є.х.п.м.с.** визначає сфери компетенції місцевого самоврядування, які в межах, встановлених законом, мають повну свободу дій для здійснення власних ініціатив з будь-якого питання в межах їхньої компетенції. Надані органам місцевого самоврядування повноваження можуть бути повними і частковими. При делегуванні повноважень центральними або регіональними органами місцевої влади органи самоврядування повинні, наскільки це можливо, мати свободу пристосовувати їх здійснення до місцевих умов. **Є.х.п.м.с.** вважає за необхідне при зміні територіальних розмежувань попередньо консультуватись з відповідними органами місцевого самоврядування, у тому числі і шляхом проведення референдуму. **Є.х.п.м.с.** виходить з того, що органи місцевого самоврядування становлять одну

з підвалин будь-якого демократичного ладу, право громадян брати участь в управлінні державними справами належить до демократичних принципів, а існування наділених реальною владою органів місцевого самоврядування забезпечує ефективну систему управління, найближчу до громадян.

Єдиний веб-портал органів виконавчої влади - центральна частина електронної інформаційної системи “Електронний уряд”, яка призначена для інтеграції веб-сайтів, інших електронних інформаційних систем органів виконавчої влади та надання послуг громадянам та юридичним особам через мережу Інтернет.

Ж

Життєвий простір людини - сукупність природних і соціокультурних умов, чинників, що забезпечують відтворення й удосконалення життя людини як психосоціальної істоти, задоволення її потреб, життєзабезпечення й активного існування. Включення людини до різних сфер суспільства, її політичного, економічного, культурного, соціального життя визначається наявністю відповідно політичного, економічного, культурного та соціального **Ж.п.с.**

Життєвий цикл інновації - це певний період, протягом якого створюється, удосконалюється, використовується інновація та реалізовується на ринку як товар або послуга, забезпечуючи досягнення цілей виробника (продавця). **Ж.ц.і.** відрізняється від життєвого циклу товару за тривалістю й кількістю фаз. На відміну від циклу товару, пов'язаного виключно з його життєздатністю на ринку, **Ж.ц.і.** крім ринкових фаз включає ще фазу пошуку і вибору ідей створення інновації, фазу розробки інновації, фазу перевірки її через випробування і тести.

Життєзабезпечення - комплекс заходів, спрямованих на створення можливостей для життя високоорганізованих істот, включаючи людину. У широкому розумінні **Ж.** розглядається в тісному зв'язку з природними, соціальними та іншими процесами. На глобальному рівні проблема **Ж.** включає інтелектуальний (сприяння світосприйняттю, просування високих

гуманітарних технологій для збереження і розвитку діалогу цивілізацій), міжнародний (розвиток і зміцнення соціального капіталу цивілізації, який може кардинально й оперативно впливати на значення і зміст міжнародних відносин) та цивілізаційний (наповнення діалогу цивілізацій реальним гуманізмом, забезпечення смислової єдності руху від культури світу до культури безпеки) аспекти. На державному рівні **Ж.** пов'язано із сподіваннями людей на гідне, благополучне і захищене життя, збереження території, народу, способу життя, національної культури, своєї ідентичності.

Життя суспільне - поняття, що відображає характер діяльності людини як актуального стану суспільних відносин. Природне й культурне буття людини та її багатогранна діяльність розгортаються тільки в межах цілісної суспільної системи, що має внутрішню логіку, закони існування та функціонування. Характер діяльності людини в суспільстві значною мірою зумовлюється її належністю до певних соціальних структур, які об'єктивно формують внутрішню логіку її поведінки. Особливу роль у детермінації життя людини відіграють вироблені в ході суспільного розвитку культурно-історичні засоби регуляції та управління суспільними діями, передусім політико-правові та ідеологічні. Водночас **Ж.с.** передбачає наявність розвиненої індивідуальної діяльності особи як умови та засобу розвитку суспільства. **Ж.с.** є функцією певної історично-конкретної суспільної системи, що визначає зміст і форму діяльності, способи включення суб'єкта діяльності до механізму самовизначення суспільного розвитку.

3

Забезпечення екологічної безпеки держави - діяльність органів державної влади, юридичних і фізичних осіб, національних і міжнародних громадських організацій, об'єднань, рухів, політичних партій та інших некомерційних організацій, спрямована на створення умов стійкого, екологічно безпечного соціально-економічного розвитку держави і запобігання зовнішнім та внутрішнім загрозам її екологічної безпеки.

Завдання політичне - чітко сформульоване завдання на основі певної політичної мети, що спрямовує і регулює політичну активність того чи іншого суб'єкта політики. Залежно від політичної мети за своїм змістом може бути конструктивним і деструктивним. При формулюванні **З.п.** необхідні адекватна рефлексія соціальної дійсності, наявність доцільності, об'єктивна оцінка політичної ситуації. **З.п.** є складовою частиною політичних програм, маніфестів. Воно виступає формою взаємозв'язку теоретичних положень (цілей, ідеалів) і політичної практики й може включати такі елементи: напрями діяльності політичних суб'єктів, сукупність політичних установок з питань, що вирішуються, можливі шляхи і механізми реалізації поставлених політичних цілей. Як правило, **З.п.** пов'язане з домаганням влади або її утриманням. Ясність і реалістичність у постановці **З.п.**, їх відповідність реальним потребам розвитку суспільства є важливою умовою успіху в політиці.

Завдання уряду в прискоренні розвитку країни - широкий спектр проблем розвитку країни і способів їх вирішення, які залежать від ступеня зрілості ринкової економіки, що склалася в країні, від організаційних і фінансових можливостей уряду. До найбільш поширених **З.у.п.р.к.** належать: створення в країні обстановки, що сприяє виникненню суспільної згоди з питань найближчих і довгострокових перспектив розвитку, шляхів досягнення поставлених суспільних цілей і соціальної відповідальності кожного з учасників; формулювання прийнятних для більшості населення цілей національного розвитку і координація зусиль усіх членів суспільства, спрямованих на досягнення цих цілей; створення і підтримка дійової правової системи; подолання обмеженості ресурсів шляхом свідомого обмеження сфери додавання своїх зусиль тими галузями, в яких державне втручання може принести найбільший ефект; розвиток здорової ринкової конкуренції в приватному секторі; фінансування загального початкового утворення і загальнодоступного медичного обслуговування; соціальний захист непрацевдатних; збереження і розвиток національної культури; полегшення доступу населення до необхідних для розвитку суспільства знань та інфор-

мації. У вирішенні низки інших завдань роль держави залишається дискусійною. Наприклад, протекціонізм галузей національної економіки, у розвитку яких країна володіє порівняльною перевагою, а також контроль приватних банків і фінансових організацій.

Загальне виборче право - один із основоположних принципів демократичного виборчого процесу, який означає, що до участі у виборах мають бути залучені всі громадяни країни, які досягли встановленого законом віку, без жодних обмежень, за винятком випадків, однозначно визначених законом.

Загальні принципи управління - базові положення та правила, що відображають у практиці соціального управління універсальні закономірності, відносини й процеси та забезпечують стабільність й ефективність управлінських процесів у суспільстві. Серед **З.п.у.** можна виокремити: законність, демократизм, публічність, централізацію та децентралізацію, плановість, ефективність.

Загальні функції управління - об'єктивно невід'ємні складові будь-якого управлінського процесу, без яких останній є нездійсненим і зміст яких детермінований загальними закономірностями управління як суспільного явища. До **З.ф.у.** належать: планування, організація, мотивація, контроль, прийняття управлінських рішень та комунікація. **З.ф.у.** характеризуються тим, що здійснюються на всіх рівнях систем управління, розрізняються за обсягом і межами своєї реалізації відповідно до місця в управлінській ієрархії.

Загальнолюдські цінності - цінності, які не залежать від соціально-класових та національних інтересів, політичних симпатій й орієнтацій. Їх основою є філософське гуманістичне вчення про людину як джерело моральних норм, оцінки добра і зла (Вольтер, Руссо, Декарт та ін.). До них можна зарахувати: людину, її здоров'я, честь, гідність, права і свободи, рівень життя; сім'ю як основний осередок суспільства; повагу до джерел національного розвитку, зокрема історії, культури, мови; розвиток інститутів демократії; здорове довкілля, його захист тощо.

Загальносоціологічна теорія - теорія, що пояснює соціальну форму матеріального світу, розкриває основні закономірності соціальної діяльності людей і тенденції розвитку соціальних відносин. **З.т.** спирається на певну концептуальну схему, що дає змогу виявити велику кількість стереотипів соціальної поведінки, за якими ведеться емпіричне спостереження.

Зайнятість населення - суспільні відносини, передусім економічні та правові, щодо включення працівника в певну кооперацію праці на певному робочому місці. Для того, щоб вважатися зайнятою, людині досить мати зв'язок з якимсь робочим місцем, бути членом якогось виробничого колективу, працювати в порядку індивідуальної трудової діяльності, у приватному секторі тощо. Статус зайнятого не залежить від того, трудиться людина в даний момент, займається спортом або відпочиває. При визначенні ефективності **З.н.** має враховуватися, наприклад, ступінь соціальної напруженості в суспільстві, що залежить від таких обставин, як рівень прихованого та явного безробіття, розміри й організація оплати праці, порядок соціального забезпечення при втраті місця роботи або працездатності та ін. Включення ж їх у систему оцінок робить проблематичним кількісну оцінку ефективності **З.н.** Головні цілі політики **З.н.** пов'язані з проблемами використання праці, підвищенням її продуктивності. Важливим напрямом політики **З.н.** на сучасному етапі має бути рішуче скорочення зайвої маси праці у виробництві (прихованого безробіття). Контроль рівня безробіття та його мінімізація мають забезпечуватися за рахунок збереження та приросту робочих місць, у тому числі у сфері малого і середнього підприємництва.

Закон - нормативно-правовий акт органу законодавчої влади або самого народу, який регулює найважливіші суспільні відносини, приймається в особливому порядку і має найвищу юридичну силу. **З.** є головним засобом зовнішньої публічної фіксації та нормативного закріплення права, що створює можливість чіткого визначення його конкретного змісту та подальшого захисту. Основним законом будь-якої держави є конституція. Закріплена в законах обов'язкова послідовність певних дій щодо розробки законів називається законодавчим процесом. Він складається з таких дій: прояв законодав-

чої ініціативи, яка полягає у внесенні до органу законодавчої влади пропозиції про необхідність видання нового закону і у прийнятті рішення про підготовку відповідного законопроєкту; розробка та обговорення законопроєкту; прийняття і опублікування закону; набрання ним чинності (вступ закону в силу). В Україні право приймати закони належить Верховній Раді України і безпосередньо народу шляхом проведення референдуму (всенародного голосування), а право законодавчої ініціативи - Президенту України, Кабінету Міністрів України та народним депутатам України. Закони мають бути опубліковані не пізніше семи днів з моменту їх прийняття у спеціальному офіційному виданні - "Відомостях Верховної Ради України".

Закон економії часу - необхідність досягнення поставленої мети з урахуванням найменших часових втрат. Розв'язання будь-якого питання в управлінні в більш короткий термін позитивно впливає на кінцевий результат.

Закон ефективності - закон, за яким імовірність вияву реакції та її інтенсивність більше, якщо вона підкріплюється успіхами (сформульований Е.Торндайком).

Закон зростаючої суб'єктивності й інтелектуальності в управлінні - управлінські відносини, будучи, по суті, відносинами між людьми в процесах управління, у тій чи іншій формі проходять через свідомість людей, створюються й удосконалюються людьми залежно від об'єктивних змін у виробництві, суспільстві. Тому природа управлінських відносин подвійна - об'єктивно-суб'єктивна.

Закон інтеграції управління - об'єднання в управлінні різних спеціалізованих дій на різних рівнях і напрямках управління в єдиний управлінський процес у рамках єдиного соціального організму системи. Інтегруючими чинниками виступають цілі, завдання та інтереси суспільства, які вимагають підтримки нормальної життєдіяльності і розвитку складної соціальної системи відповідно до постійних змін внутрішнього та зовнішнього середовища.

Закон культурного відставання - закон, згідно з яким зміни у сфері матеріальної культури відбуваються більш швидкими

темпами, ніж у сфері нематеріальної культури (сформульований У.Огборном). Порушення рівноваги в розвитку культури призводить до соціальної дезорганізації, конфліктів, руйнування екологічного середовища тощо.

Закон необхідної різноманітності - різноманітність керуючої системи має бути не меншою від різноманітності керованого об'єкта. Чим складніше об'єкт управління, тим складніше має бути і орган, який їм управляє. Отже, суть цього закону полягає в тому, що керуюча підсистема повинна володіти достатньою різноманітністю керуючих впливів і пропускнуою спроможністю для переробки інформації та видачі управлінських рішень з тим, щоб успішно справитися з різноманітністю системи і забезпечити її функціонування та розвиток.

Закон піднесення потреб - закон, згідно з яким у міру задоволення одних потреб виникають інші, більш розвинені потреби.

Закон пріоритетності соціальних цілей - не виробництво, не політика, не економіка є метою розвитку суспільства й умовою підтримки його рівноваги і розвитку, а постійне підвищення якості життя його членів, їх добробуту, соціального самопочуття, безперервне вдосконалення способу життя. Усвідомлення цієї закономірності привело цивілізовані країни до побудови соціальної держави, соціально орієнтованого ринку, соціального партнерства. Покращання соціальних параметрів, передусім здоров'я громадян (фізичного й духовного), є і головним джерелом підвищення ефективності економічних результатів, надійності продукції, її якості, отже, більш високої ефективності виробництва.

Закон спеціалізації управління - управління сучасними суспільними справами веде до розчленування його функцій, до специфічного їх вияву в конкретних умовах, на різних рівнях управління, різних напрямках. Тому управління вимагає високого професіоналізму в різних сферах: економічній, соціальній, політичній, психологічній, організаційно-технічній, правовій, екологічній, демографічній тощо. Суб'єкт управління, освоюючи різні області професійних знань і спираючись на їх різноманіття, інтегрує, об'єднує багатодисциплінарне

знання в прийнятих управлінських рішеннях, проектах, програмах і концепціях.

Закони соціального управління - найбільш загальні, істотні та необхідні зв'язки, що вивчаються наукою соціального управління. До них належать закони необхідної різноманітності, інтеграції і спеціалізації управління, економії часу, пріоритетності соціальних цілей, зростання суб'єктивності й інтелектуальності управління, домінування глобальної мети системи, доктринальності, розвитку самодіяльної активності кожної підструктури. **З.с.у.** виражають важливі внутрішні стійкі межі, особливості процесу управління. Вони мають об'єктивний характер і не залежать від волі людей, навпаки, визначають їх волю, свідомість і наміри. Усвідомлене використання законів дає змогу приводити діяльність людей у відповідність з об'єктивними вимогами життя.

Закони суспільного розвитку - внутрішні суттєві та стійкі зв'язки явищ у процесах суспільного розвитку, що обумовлюють їх упорядковану зміну. **З.с.р.** реалізуються завдяки свідомій діяльності людей. Найбільш відомими їх прикладами є діалектичні закони заперечення заперечень та єдності й боротьби протилежностей. Закон заперечення заперечень, який зумовлює розвиток, підтверджується історією суспільного розвитку, спадкоємності, поступальності між тим, що було, що є і що буде. Формами діалектичного заперечення є: зближення, злиття, обмеження, скасування, удосконалення, конвергенція, критика, самокритика, реформа, соціальна революція тощо. Дія цього закону яскраво проявляється в соціальних перетвореннях, виступаючи як метод докорінного розв'язання назрілих соціальних суперечностей і як форма діалектичного заперечення старого, віджилого. В його основу покладені соціальні суперечності. Закон єдності і боротьби протилежностей розуміється як боротьба класів або станів суспільства в економічному, політичному та соціальному житті. Він відображає відмінність соціально-економічних інтересів різних верств соціума і визначає багатовекторність суспільного розвитку. Серед **З.с.р.** також закони визначальної ролі мате-

ріальних інтересів у житті й розвитку соціуму, вартості, історичних аналогій.

Законність - правовий режим у державі, що проявляється у вимозі суворого і неухильного дотримання чинного законодавства, обов'язкового його виконання всіма суб'єктами права. Громадяни повинні мати гарантоване право, згідно з яким ніхто не може бути примушений робити те, що не передбачено законом. Тобто право має домінувати над владою, зокрема над діяльністю органів виконавчої влади, унеможливити свавілля з боку чиновників, створювати умови для широкого громадського контролю їхньої діяльності.

Законодавча влада - одна з гілок державної влади, її важлива підсистема, основними функціями якої є представництво інтересів громадян (виборців) та прийняття законів, інших правових і політичних актів. **З.в.** - складний комплекс суб'єктів і видів діяльності зі створення правового фундаменту нормативного регулювання суспільних відносин. До основних суб'єктів **З.в.** можна віднести парламент, який є найвищим колегіальним законодавчим і представницьким органом влади в державі з республіканською формою правління, главу держави, що володіє правом вето і підпису законів, без якого вони не можуть вступити в дію, а також уряд та інші позапарламентські суб'єкти законодавчої ініціативи. До функцій будь-якого парламенту включають: вироблення законопроектів, обговорення й прийняття законів; утворення уряду та ініціювання у разі потреби його відставки; формування й затвердження бюджету країни, встановлення, зміна чи скасування загальнодержавних податків; контроль за виконанням бюджету та дотриманням законів. Завдання парламенту полягає ще й у тому, щоб застерегти суспільство від будь-яких проявів диктаторства, авторитаризму, які можуть продукуватися державною владою. Єдиним органом законодавчої влади в Україні є парламент - Верховна Рада України.

Законодавча ініціатива - право вносити на розгляд законодавчого органу (парламенту) проекти законів відповідно до встановленої процедури.

Закономірність взаємозв'язку змісту і форми управління - проявляється в об'єктивному зв'язку потреб і відповідних структур управління, що обґрунтовується послідовним процесом "виникнення потреби → постановка цілей для її задоволення → визначення функцій для досягнення цілей → формування структури, що реалізовуватиме ці функції". Доцільність урахування цієї закономірності у суспільному управлінні випливає з того, що за обраної стратегії можна визначати відповідну структуру управління. Якщо стратегія, яка безпосередньо (через постановку цілей) пов'язана з потребами розвитку, змінюється, то доцільно сформувати нову або вдосконалити чинну структуру управління, що найбільшим чином відповідала б цій стратегії. Ця закономірність має бути врахована при проведенні адміністративної та адміністративно-територіальної реформ.

Закономірність еквіфінальності - здатність соціальних систем досягти певного стану, який не залежить від вихідних умов і визначається виключно параметрами системи. Вперше вона виявлена й досліджена Л.Берталанфі, який і запропонував цей термін. Фактично ця закономірність обґрунтовує можливість вибору для соціальних систем таких перспективних цілей, які не мають на даний (вихідний) момент необхідного ресурсного підґрунтя та необхідних умов досягнення, але можуть їх мати внаслідок певних управлінських процесів (самоорганізації), що здійснюються суб'єктами управління, та відповідної діяльності об'єктів управління.

Закономірність ієрархічності - виникнення на кожному рівні ієрархії властивостей, які не можуть бути виведені як сума властивостей елементів нижнього рівня. Вперше досліджена американським ученим М.Месаровичем. Є дуже важливою для розуміння соціальних систем, зокрема організацій, які здебільшого мають ієрархічну структуру. Наприклад, згідно з **З.і.** за визначеної певної головної мети організації можна отримати її різні ієрархічні структури. Якщо ця мета змінюється, то доцільно сформувати нову структуру, що найбільшим чином задовольняла б її.

Закономірність історичності - об'єктивний процес функціонування та розвитку соціальної системи (організації), що містить етапи становлення, розквіту, занепаду та розпаду або перетворення. Добре відомим прикладом прояву такої закономірності є становлення, розквіт, занепад і розпад СРСР. Практичне значення вивчення закономірності історичності полягає в подальшому врахуванні особливостей процесів розвитку соціальних систем при здійсненні управління, прийнятті та реалізації певних управлінських рішень.

Закономірність комунікативності - об'єктивна пов'язаність соціальної системи з навколишнім середовищем множиною комунікацій, які необхідно враховувати в процесах управління. Останні слід трактувати як інформаційні процеси, в яких загальна управлінська функція "комунікація" відіграє роль такої, що пов'язує вузли управління, які належать даній організації та іншим, серед яких можуть бути організації того ж рівня (горизонтальні комунікаційні зв'язки) та вищого або нижчого рівня управлінської ієрархії (вертикальні комунікаційні зв'язки).

Закономірність суспільної стабільності - залежність стабільності суспільства від оптимальності рішень, ступеня складності системи управління, яка може бути відображена оберненим відношенням. Відповідно до **З.с.с.** спрощення системи управління та окремих її елементів, зменшення кількості зв'язків між структурними одиницями збільшує їх стійкість, а відповідно й підвищує можливий рівень раціональності прийнятих управлінських рішень. Варто нагадати, що спрощення моделей системи є елементом класичного системного підходу. Відмова від урахування несуттєвих, маловпливових зв'язків і параметрів управлінської діяльності, як правило, спрощує її розуміння та пошук обґрунтованого вирішення проблем, що виникають, а відтак, значно підвищують її ефективність і продуктивність.

Закономірність цілісності системи - виникнення в системі нових інтегративних якостей, які не властиві компонентам, що її утворюють. Уперше вона виявлена і досліджена Л.Берта-ланфі. Прикладом практичного прояву цієї закономірності є

можливість здійснення різноманітних масштабних проектів унаслідок об'єднання зусиль низки організацій, кожній з яких окремо це не під силу.

Закономірності міжособистісних відносин - об'єктивно існуючі істотні зв'язки явищ, що виникають у міжособистому спілкуванні і накладають значний відбиток на його характер. Виділяють **З.м.в.**: невизначеності відгуку, неадекватності, спотворення змісту інформації, психологічного самозахисту.

Закономірності політичні - необхідні й суттєві, стійкі й повторювані зв'язки у процесі політичних відносин і діяльності, функціонування і розвитку політичного життя, взаємодії політики з іншими сферами суспільного життя.

Закономірності управління - ряд стійких, необхідних зв'язків, що повторюються, у системі соціального управління. Серед **З.у.** виокремлюють такі: а) цілісності, що зумовлена культурними, політичними й економічними чинниками суспільного розвитку. Це виявляється в нерозривному ланцюгу відносин управління (від вищих органів управління до нижчих його ланок), в єдності соціального управління з усіма його складовими частинами на основі гармонізації різних цілей та інтересів суспільства, у поєднанні основних функцій і методів управління; б) пропорційності між керованою і керуючою підсистемами соціальної системи, що передбачає раціональну співвідносність усередині них, а також між ними з метою забезпечення найбільш ефективного функціонування цих підсистем; в) зміни рівня централізації управління в процесі суспільного розвитку, яка прагне до оптимального співвідношення. Для кожного етапу суспільного розвитку має бути свій оптимальний рівень централізації (децентралізації); г) участі різних верств населення в соціальному управлінні, у підвищенні його ефективності й відповідальності, оскільки суспільне виробництво матеріальних і духовних благ підпорядковане меті задоволення потреб населення.

Залежність політична - форма політичних відносин, що характеризується обумовленістю стану політичного суб'єкта (держави, політичної партії, руху, окремого політичного діяча)

та його поведінки, сукупністю об'єктивних і суб'єктивних чинників, зокрема: економічними інтересами, загрозою небезпеки, різними видами політичного впливу. Реалізація тієї чи іншої політики багато в чому залежить від економічних, науково-технічних ресурсів, соціальної структури суспільства, конкретних рівнів його стратифікації, рівня масової політичної і правової свідомості, домінуючих у суспільстві етичних та ідеологічних цінностей, соціальних ідеалів, політичної культури населення та правлячої еліти. **З.п.** має і міжнародний аспект: суверенні, незалежні держави відповідно до Статуту ООН та інших міжнародних організацій складають єдине міжнародне співтовариство і тому повинні брати на себе певні політичні зобов'язання по відношенню один до одного чи до співтовариства загалом. **З.п.** - багатогранне явище: вона буває відкритою, у вигляді прямого насильства, і прихованою, що здійснюється за допомогою економічних, фінансово-кредитних і дипломатичних засобів.

Залізний закон олігархії - принцип переродження політичної влади, згідно з яким влада неминуче концентрується в руках правлячої меншості, незалежно від форми правління.

Засоби масової інформації - засоби поширення інформації між членами громади, суспільства щодо суспільнозначущих подій, політичних та інших заяв і рішень. До засобів масової інформації належать періодичні друковані видання (газети, журнали, бюлетені тощо), різноманітні технічні засоби та способи передачі на відстань звукової або візуальної інформації (радіо, телебачення, Інтернет).

Застій політичний - стан суспільства та його основного політичного інституту держави, що характеризується нездатністю політичної системи адекватно реагувати на історичні виклики часу. **З.п.** проявляється у зменшенні активності та формалізації політичних відносин, надмірній бюрократизації державного управління. Його, як правило, супроводжують консерватизм у політиці, стагнація у сфері економічного життя, обмеження свободи слова й доступу до інформації.

Захист громадянських прав і свобод - передбачена законодавством комплексна система заходів, що застосовуються для

забезпечення вільної і належної реалізації конституційних прав, свобод, законних інтересів громадян, а також їх відновлення у разі порушення.

Звернення громадян - будь-які пропозиції (зауваження), заяви (клопотання) і скарги громадян до органів влади та їх посадових осіб, викладені в письмовій (надіслані поштою чи передані громадянином до відповідного органу особисто або через уповноважену ним особу) або усній (викладені громадянином і записані посадовою особою на особистому прийомі) формі. Звернення може бути подано як окремою особою (індивідуальне), так і групою осіб (колективне). З метою законодавчого врегулювання цієї конституційної норми 2 жовтня 1996 р. був прийнятий Закон України “Про звернення громадян”. Він регулює такі питання практичної реалізації конституційного права, як внесення в органи державної влади, об’єднання громадян (відповідно до їх статуту) пропозицій щодо покращання їхньої діяльності, викриття недоліків у роботі, оскарження дій посадових осіб, державних і громадських органів.

Зв’язки з громадськістю (PR) - особлива функція управління, що сприяє встановленню і підтримці спілкування, взаєморозуміння та співробітництва органів влади та управління з громадськістю.

Зловживання владою (службовим становищем) - умисне, з корисливих мотивів, іншої особистої зацікавленості або в інтересах третіх осіб використання службовою особою влади чи службового становища всупереч інтересам служби, якщо воно заподіяло істотну шкоду державним або громадським інтересам, або правам та інтересам окремих фізичних чи юридичних осіб, що охороняються законом. За вчинення такого діяння передбачена кримінальна відповідальність.

Зміни соціальні - тип руху соціальних процесів і соціальних структур у суспільстві. **З.с.** виявляються у виникненні, деформації та зникненні певних елементів соціальних систем, трансформації внутрішніх та зовнішніх зв’язків. Чинники, що визначають **З.с.** - це об’єктивні передумови економічного, політичного, соціального або навіть психологічного ха-

рактеру, а також особливі життєві обставини, що формують свідомість та поведінку індивідів і соціальних груп. Зміни в окремих соціальних структурах становлять зміст їх функціонування, а зміни в соціальній системі у цілому - зміст її розвитку. **З.с.** поділяють на *якісні* та *кількісні*. *Якісні зміни* означають тотальну трансформацію інституціональних структур, тобто радикальну зміну всієї організаційної структури суспільства. Якісні зміни є революційними, вони змінюють усталену нормативну модель соціальної організації і відбуваються в усьому соціально-культурному просторі суспільства. *Кількісні зміни* відбуваються спочатку в окремих соціальних структурах. Вони мають еволюційний характер і виникають як реакція на соціальну напруженість усередині даної інституціональної структури. Такі зміни є обов'язковою умовою якісних змін, зокрема соціальних реформ і революцій.

Зовнішнє середовище - це сукупність зовнішніх суб'єктів і сил (чинників), що активно впливають на стан і перспективи організації, на ефективність діяльності суб'єктів її менеджменту. У зовнішнє середовище управління входить все макросередовище і частина мікросередовища.

Зовнішні загрози (небезпеки) - небезпеки і перешкоди зовнішнього оточення, які справляють негативний вплив і можуть заважати діяльності чи розвитку організації в потрібному напрямі й утруднювати досягнення стратегічних цілей.

Зовнішні можливості - додаткові, пов'язані із зовнішніми обставинами шанси, які можуть позитивно впливати на діяльність і розвиток організації в потрібному аспекті та які вона може використовувати для розробки й реалізації стратегії.

Зовнішній контроль - надвідомчий контроль з боку виборних органів державної влади, спеціалізованих органів та громадськості за законністю в організаційно не підпорядкованих їм об'єктах, який переважно стосується одного з аспектів їх діяльності. Цей вид контролю здійснюється у таких формах: президентський, парламентський, судовий, фінансовий, громадський контроль та прокурорський нагляд.

Зовнішня мотивація - тип мотивації, що спирається на систему зовнішніх винагород. Йдеться про винагороди, які вважають за зовнішні щодо роботи, а саме: заробітну плату, службове просування, додаткові пільги.

I

Ідеал суспільний - уявлення про те, яким має бути суспільство.

І.с. може служити стимулом політичних і громадських рухів та перетворень, коли він відображає інтереси суб'єкта політики і через них дійсну тенденцію суспільного розвитку, а також включений у практичну політичну діяльність як її кінцева мета. У цій ролі **І.с.** виконує такі функції: *а) прогностичну*, а саме: бачення політичної системи та її окремих інститутів в образі їх довершеного стану; *б) програмну* - визначає найближчі і проміжні цілі своєї реалізації, засіб їх досягнення; *в) оціночну* - у зіставленні реального стану з ідеалом оцінює їх з точки зору своїх корінних інтересів; *г) мобільну* - у плані об'єднання їх навколо вирішення назрілих завдань. **І.с.** як форма усвідомлення суб'єктом недосконалості суспільно-політичного устрою, його недоліків і вад надихає людей на зміну суспільства. Залежно від того, як ідеал співвідноситься з політичною реальністю, наскільки адекватно відображає тенденції її еволюції, він може бути реальним, здійсненим або помилковим, нездійсненим (утопія).

Ідеї консолідації суспільства - ідеї реформування суспільства, кожна з яких претендує на повну і незаперечну перевагу у визначенні змісту та ідеології державотворення. Серед **І.к.с.** пропонуються такі: 1) розбудова гуманістичного громадянського суспільства; 2) ідеологія пріоритету загальнолюдських цінностей; 3) доктрина національної ідеї; 4) орієнтація на розбудову "постіндустріального суспільства"; 5) курс "політичної прагматики" або "здорового глузду"; 6) консолідуюча роль культури; 7) реалізація ліберальних підходів; 8) європейська та євроатлантична інтеграція; 9) єдиний економічний простір; 10) відтворення духовних цінностей нації; 11) підвищення якості життя населення та ін. Концептуальна і мето-

дологічна неузгодженість цих ідей-підходів в Україні призводить до штучного загострення ситуації й позбавляє державу єдиної ідеологічно цілісної доктрини.

Ідеологічні типи суспільного устрою - ідеали, що віддзеркалюють переважання різноманітних базових цінностей у суспільстві, а саме: а) консерватизм - політична ідеологія і практика суспільно-політичного життя, яка орієнтує на збереження та підтримання традиційних цінностей і морально-правових засад, покладених в основу сім'ї, нації, релігії, власності; б) лібералізм - політична та ідеологічна течія, що об'єднує прихильників парламентського ладу, вільного підприємництва та індивідуальних свобод, надає пріоритет громадянським свободам над політичними, економічними, моральними; в) соціалізм - ідеологія суспільного устрою, заснованого на суспільній власності в різноманітних формах, справедливому розподілі благ, свободі особистості; г) анархізм - ідейна течія, в основу якої покладено заперечення інституту державного управління суспільством.

Ієрархії у соціальному управлінні - багаторівнева впорядкованість управлінських структур різних рівнів за схемою ієрархії. Основними властивостями останніх є такі: розміщення підсистем у вертикальній послідовності, пріоритет підсистем вищих рівнів щодо нижчих і залежність дій підсистем верхніх рівнів від результатів дій підсистем нижчих рівнів. Виділено три основні концепції такого відображення: стратифікаційна, шарова та ешелонована, відповідними базовими поняттями для яких є страта, шар та ешелон. Принциповим є розуміння того, що не існує жорсткого співвідношення між цими поняттями, хоча кожне з них і зорієнтоване на свою сферу використання. Зокрема, поняття страт уведено для цілей моделювання, шарів - для вертикальної декомпозиції проблеми на її складові, а ешелонів - для відображення організаційних взаємозв'язків у системах управління. Серед прикладів ієрархічного відображення систем за допомогою страт, шарів та ешелонів при дослідженні управління в соціальних системах можна навести такі: стратифікаційне відображення соціальної системи як відкритої системи (навколишнє

середовище → вхід системи → перетворення → вихід системи → навколишнє середовище); як багаторівневої системи (держава - регіон - галузь - організація); відображення процесів управління у вигляді “циклів управління” (суб’єкт управління - управлінські впливи - об’єкт управління - моніторинг і контроль - суб’єкт управління), а також у вигляді послідовності функцій процесу управління (планування - організація - мотивація - контроль); виділення рівнів абстрагування та формування моделей конкретних процесів управління в соціальних системах, їх формалізація та застосування методів дослідження операцій; стратифікаційне та ешелоноване відображення основних функцій управління, зокрема: для функції планування - це визначення моделей з метою прогнозування, планування та управління проектами (дерева цілей, проблем, критеріїв, рішень, мережевих моделей); для функції організації - це виділення рівнів (ешелонів) управління; визначення моделей організаційного проектування та розвитку (наприклад лінійної, функціональної, матричної, програмно-цільової структурних моделей); визначення системи принципів управління (наприклад, за А.Файолем, М.Вебером); використання моделей організації влади та лідерства (наприклад управлінська мережа, ситуаційна модель лідерства, модель процесу конфлікту); для функції мотивації - це застосування змістовних або процесуальних теорій мотивації (наприклад піраміди потреб А.Маслоу, моделі Портера-Лоулера), застосування моделей управління персоналом; для функції контролю - це визначення концептуальних моделей процесу контролю (попереднього, поточного, заключного); для функції комунікації - це виділення моделей процесу обміну інформацією, концепцій глобальних і локальних інформаційних мереж, моделей інформаційно-довідкових систем; стратифікаційне та шарове відображення функції прийняття рішень у вигляді моделей відповідних процесів (наприклад раціональна модель прийняття рішень, ієрархія рішень, дерево рішень), зокрема таких, що враховують можливі невизначеність та ризик (наприклад ірраціональна модель прийняття рішень), створення на їх основі систем підтримки прийняття рішень; стратифікаційне відображен-

ня діяльності (операційного процесу) як основи соціальних систем (загальні і проблемно-орієнтовані моделі діяльності, наприклад економетричні моделі).

Ієрархічна структура управління - структура управління, в якій переважають вертикальні зв'язки, коли верхні рівні володіють визначальними повноваженнями в прийнятті рішень, а ці рішення є суворо обов'язковими для нижчих рівнів.

Ієрархія - принцип адміністративного керування, що спирається на скалярний принцип, згідно з яким влада й відповідальність мають передаватися вертикально від найвищого рівня організації (контроль і нагляд) до найнижчого. Таку передачу прийнято називати командним ланцюжком.

Ієрархія потреб - поняття "школи людських взаємин" (його сформулював Авраам Маслоу), згідно з яким за мотивацію робітникам може правити задоволення низки різних потреб: від житла і їжі до самореалізації (житло, безпека, належність до певного колективу, самоствердження, самореалізація). Якщо задоволено потреби нижчого рівня, то робітники прагнуть задовольнити потреби вищого рівня. Ідея А.Маслоу полягала в тому, що немає єдиного найкращого способу спонукати робітників до праці. Натомість управління мусить рахуватися з тим, що люди мають низку інших потреб, крім простої потреби у грошах. Турбота про такі потреби робітника, як самоствердження й самореалізація, поставила серйозні проблеми перед керівниками, які звикли мислити простими категоріями праці за підрядом. Теорія ієрархії потреб править за основу багатоаспектній теорії управління, яка набагато гнучкіша за простий одновимірний підхід школи наукового управління. Ця теорія узгоджується із спостереженням, що різні люди мають різні мотиви і навіть одна особа має різні мотиви в різний час.

Імідж - образ, який цілеспрямовано формується і покликаний здійснювати емоційно-психологічний вплив на оточення з метою популяризації, реклами тощо. Це поняття часто поширюється і на організації, політичні партії та громадські об'єднання.

Імітаційне моделювання - метод дослідження, який полягає в тому, що експеримент проводиться не з самою системою, а з її моделлю, яка є певним наближеним описом об'єкта або процесу, що досліджується. **І.м.** виконується на основі розрахунків, що імітують поведінку системи за допомогою штучних змін або параметрів стану, або вхідних впливів, або обох типів параметрів одночасно. Автор теорії **І.м.**, Дж.Форрестер, застосував її до дослідження соціальних систем, зокрема систем державного управління, й показав, що необхідно планувати розвиток країни на довгостроковий період, більший за термін перебування на посаді керівників держави, й безумовно дотримуватися цих планів. Це має забезпечити спадковість обраного державою курсу та стабільність під час зміни влади.

Імпічмент - передбачена конституціями ряду країн процедура притягнення до парламентської відповідальності й можливого відлучення від влади вищих посадових осіб держави включно з президентом країни в разі, якщо вони скоїли вчинки, що підлягають такому звинуваченню.

Імунітет - привілей юридичної недоторканості державної посадової особи, депутата на період строку дії мандата або кандидата в депутати на час проведення ним виборчої кампанії. Імунітет захищає особу від цивільної, кримінальної, фінансової, адміністративної відповідальності.

Інвестиції - грошові кошти, цільові банківські внески, паї, акції та інші цінні папери, технології, машини, обладнання, інше майно, а також майнові та інші права, що мають грошову оцінку та вкладаються в об'єкти будь-якої діяльності для досягнення стратегічних цілей інвестора, отримання прибутку або іншого корисного ефекту.

Інвестиції інноваційні - кошти, що застосовуються для створення і використання інновацій у всіх сферах життєдіяльності людини і які за своїми функціональними характеристиками, економічною природою цілеспрямовано використовуються для науково-технічної та інноваційної діяльності. Ці кошти пов'язані зі створенням або оновленням продукції, що ви-

пускається, і перетворенням на новій науковій основі технологічної бази її виробництва.

Інвестиції в людський капітал - один із головних сучасних засобів стимулювання суспільного розвитку шляхом інвестицій у ті галузі, що впливають на здоров'я, творчі здібності, освіти, професійні навички працівників. Важливість вкладень у людський капітал американські економісти аргументують порівнянням його вартості з національним багатством. Так, на початок 90-х рр. ХХ ст. з усього обсягу національного багатства США 48% припадало на людський капітал у вигляді вкладень в освіту, професійну підготовку, міграцію тощо. Особливого значення **І.л.к.** набувають за умови переходу до постіндустріального суспільства знань та послуг.

Інвестиційна діяльність - діяльність, пов'язана з вкладенням інвестицій і сукупністю практичних дій з організації інвестиційних процесів. З **І.д.** пов'язані такі поняття, як *інвестиційна політика* (система заходів державного регулювання економіки, спрямована на формування сприятливого інвестиційного клімату і підвищення ефективності використання бюджетних інвестиційних ресурсів), *інвестиційна співпраця* (сукупність фінансово-економічних і організаційно-правових відносин, що складається між суб'єктами різної державної приналежності незалежно від їх форм власності в процесі реалізації інвестиційної взаємодії), *інвестиційна стратегія* (формалізоване представлення процесу використання ресурсів організації в формі довгострокового вкладення капіталу, грошових коштів, цінних паперів, іншого майна в об'єкти інвестування, здійснюваного для досягнення системи цілей організації), *інвестиційний клімат* (сукупність соціально-економічних, організаційно-правових, політичних і культурних умов, що визначають доцільність інвестування), *інвестиційні інститути* (сукупність кредитно-фінансових організацій, що забезпечують акумулювання тимчасово вільних інвестиційних ресурсів та їх трансформацію в інвестиції), *інвестиційні пріоритети* (прийнято вважати, що в умовах ринкової економіки основним інвестиційним пріоритетом є обсяг прибутку на вкладений капітал), *інвестиційні ресурси*

(грошові і матеріальні вкладення, що спрямовуються безпосередньо у виробничі об'єкти, цінні папери, нерухомість, приносячи доходи, що дають економічний ефект на кілька років), *інвестиційні ризики* (можливість виникнення непередбачених фінансових втрат у процесі інвестиційної діяльності).

Індекс людського розвитку - інтегральний показник, прийнятий ООН, який об'єднує в числовому вираженні складові соціально-економічного розвитку країн, що мають найбільше значення, а саме: тривалість життя, письменність населення й охоплення його навчанням усіх рівнів, показники ВВП на душу населення, виражені в доларах США за паритетами купівельної спроможності. Теоретично **І.л.р.** може виражатись числовим значенням, яке наближається до 1,000 у найбільш розвинених країнах та до 0,000 - у відсталіх країнах. У 2004 р. Україна займала 70-те місце за цим рейтингом. Уперше її в нього включили у 1993 р., і вона посіла 45-те місце.

Індикативне планування - встановлення лише обмеженої кількості обов'язкових завдань, залишаючи за об'єктом право самостійно планувати свою діяльність. **І.п.** у цілому має рекомендаційний характер.

Індустріальне (промислове) суспільство - тип складного розвинутого суспільства з центральною роллю машинного виробництва, фабричної організації та дисципліни праці, науково-технічної діяльності, загальнонаціональних ринку та системи господарювання. Природним продовженням системи ідей **І.с.** стала теорія постіндустріального суспільства 70-х рр. ХХ ст., яка зараз набуває швидкого втілення у світі.

Іноватика - область знань, що охоплює питання методології та організації інноваційної діяльності.

Інноваційний потенціал - сукупність різних видів ресурсів, необхідних для здійснення інноваційної діяльності. **І.п.** включає: технополіси, технопарки, техноінкубатори, науково-дослідні, проектно-конструкторські, технологічні організації, експериментальні виробництва та полігони, навчальні заклади, персонал і технічні засоби цих організацій.

Інноваційний проект - проект цілеспрямованої зміни або створення нової технічної або соціально-економічної системи. За рівнем науково-технічної значущості розрізняють модернізаційні, новаторські, випереджальні і піонерські **І.п.** За масштабністю завдань, що вирішуються, **І.п.** поділяють на монопроекти, мультипроекти і мегапроекти.

Інноваційний процес - це процес перетворення наукового знання в інновацію, послідовний ланцюг подій, в ході яких інновація визріває від ідеї до конкретного продукту, технології або послуги. **І.п.** не обмежується впровадженням, першою появою на ринку нового продукту, послуги або доведенням до проектної потужності нової технології. Цей процес продовжується шляхом удосконалення новини, підвищення її ефективності, створення нових споживчих властивостей. Це відкриває нові сфери застосування інновацій, нові ринки та нових споживачів. Стадіями **І.п.** є генерування нової ідеї, її експериментальна реалізація, освоєння у виробництві, масовий випуск та споживання. **І.п.** пронизують всю науково-технічну, виробничу, маркетингову діяльність та зорієнтовані на задоволення потреб ринку.

Інноваційний розвиток - розвиток країни на основі усвідомленої, цілеспрямованої та систематично відтворюваної інноваційної діяльності, яка перетворюється на найважливіший чинник соціально-економічного розвитку, забезпечення національної безпеки та конкурентоспроможності національної економіки, формування інформаційного суспільства, в якому основним продуктом є знання. **І.р.** забезпечується генерацією нових ідей, проведенням науково-дослідних та дослідно-конструкторських робіт, упровадженням їх результатів у суспільну практику, розповсюдженням та споживанням інноваційного продукту. Ключовими поняттями **І.р.** є інновація та інноваційний процес. У сучасному розумінні інновації включають всю продукцію інтелектуальної праці в усіх галузях людської діяльності за умов суспільної потреби в ній та її споживання, а інноваційні процеси охоплюють, крім сфер науково-технічної, виробничої та споживчої, соціально-гуманітарну сферу, зокрема освіту та управління.

Інноваційні технології - набори методів і засобів, що підтримують етапи реалізації нововведення. Розрізняють такі види **І.т.**: упровадження, тренінг (підготовка кадрів та інкубація малих підприємств), консалтинг, трансферт, аудит, інжиніринг.

Інновація - нововведення в області техніки, технології, організації праці або управління, засноване на використанні досягнень науки і передового досвіду. **І.** - це кінцевий результат інноваційної діяльності, що був реалізований у вигляді: нового або вдосконаленого продукту, послуги, що реалізовується на ринку; нового або вдосконаленого технологічного процесу, що використовується в практичній діяльності.

Інститут президентства - система управлінських відносин у системі державної влади, обумовлених наявністю одноосібного глави держави - президента, що отримує свої повноваження шляхом виборів. Такий інститут властивий країнам з республіканською формою державного правління. Порівняно з усіма іншими вищими інститутами державної влади і посадовими особами президент володіє особливим статусом, компетенцією і відповідальністю. Його прерогативи дають змогу відігравати важливу роль у суспільно-політичному житті країни, впливаючи значним чином на процес державного управління. Одне з найважливіших завдань його діяльності полягає в забезпеченні консолідації і узгодження дій всіх гілок влади. Для цього він наділений конституційними повноваженнями як у законодавчій, так і у виконавчій і навіть у судовій владі. Все це робить президента ключовою фігурою у владних структурах держави. Інститути державної влади, навіть за наявності розвиненої правової системи, не можуть залишатися без авторитетного арбітра, який, не перебуваючи з цими інститутами в прямих відносинах, забезпечує узгоджене їх функціонування, здатний оперативно виводити державну систему з можливих критичних ситуацій. Тим самим президент забезпечує єдність державної влади, не порушуючи при цьому принципи її поділу. Він є гарантом державного суверенітету, територіальної цілісності, додержання конституції, прав і свобод людини і громадянина. Становлення **І.п.** відбувається під впливом історичних і національних особ-

ливостей, серед яких виявляється стійка традиція сильної персоніфікованої влади.

Інститут соціальний - форма організації (держава, право, політичні партії, збройні сили, церква, школа, родина, мораль) та засіб здійснення спільної діяльності людей, що забезпечує стабільне функціонування суспільних відносин. За допомогою соціальних норм, правил, принципів і санкцій, що регулюють різні сфери суспільної діяльності, **І.с.** виконує організаційні, регулятивні, управлінські та виховні функції у суспільстві. Інституціоналізація суспільних відносин передбачає створення умов для їх трансформації та відтворення. У цьому процесі домінуючу роль відіграє інститут власності, що приводить до консервації норм і цінностей, за допомогою яких регулюються матеріальні відносини. Формування нових суспільних відносин передбачає руйнування старих **І.с.** і установ, які є основними носіями попередніх суспільних відносин. У суспільстві існує цілий комплекс **І.с.**, взаємодія яких забезпечує управління, організацію й регулювання суспільних відносин. **І.с.** у демократичних суспільствах діють на засадах сталої системи суспільних цінностей, що часто закріплюється в конституціях. В останніх визначаються повноваження основних інститутів політичної системи суспільства, установ соціального контролю й управління. Діяльність держави як інституту політичної влади законодавчо спрямовується на вирішення політичних, соціально-економічних і гуманітарних питань розвитку й удосконалення суспільного життя. Завдяки тому, що в **І.с.** втілюються суспільні цінності, розподіляються соціальні ролі й структурується мотивація поведінки людей, вони забезпечують соціалізацію індивідів, спадкоємність культури й передачу соціального досвіду.

Інституціоналізація - перетворення якогось політичного явища, події, руху на формалізований, упорядкований процес, організовану установу з певною структурою відносин, ієрархією влади різних рівнів та ін. Початкові форми **І.** виникають на рівні суспільного самоуправління та стихійних процесів, які самостійно організовуються у вигляді масових або групових рухів. **І.** існує тоді, коли виникають упорядковані, спрямо-

вані дії, з'являються спочатку лідери, здатні їх організувати та очолити, а потім і постійні управлінські еліти, а сам цей процес піддається управлінню.

Інституціоналізація політичних партій - нормативно-правове оформлення організації і діяльності політичних партій, процес перетворення звичайних об'єднань громадян в один із найважливіших елементів політичної системи суспільства. Основою **І.п.п.** є їх конституціоналізація, яка на найвищому законодавчому рівні закріплює основи правового статусу, зокрема завдання, соціальне призначення, принципи, умови легалізації політичних партій. Логічним продовженням і розвитком конституціоналізації в демократичних країнах є законодавча інституціоналізація, у результаті якої правове положення партій набуває завершеного вигляду.

Інтеграція - процес досягнення єдності зусиль держав, окремих організацій для ефективного здійснення їх функцій та цілей.

Інтеграція світова - сукупність політичних процесів, спрямованих на консолідацію, злиття суспільних, політичних, військових, економічних структур або етносів у рамках однієї держави або кількох держав з метою протидії деструктивним внутрішнім і зовнішнім чинникам. **І.с.** є наслідком і формою прояву інтернаціоналізації всього суспільного життя як однієї з провідних тенденцій цивілізаційного розвитку, що прискорюється науково-технічним прогресом, покращанням інформаційного обміну, усвідомленням необхідності спільного вирішення глобальних проблем сучасності тощо. **І.с.** являє собою складне й суперечливе явище, яке прокладає собі шлях у протистоянні різних соціально-політичних сил, партій та держав. Держави, які беруть участь в інтеграційних процесах, частково передають окремі свої повноваження спеціально створюваним інтернаціональним (міждержавним або наддержавним) політичним інститутам, іншим транснаціональним структурам. Інтеграційні процеси відбуваються в усіх регіонах світу, але найбільш повно та інтенсивно - в Європі, де на початку 80-х рр. сформувався Європейський Союз. Однією з форм **І.с.** є військово-політична інтеграція. Таким чином у 1949 р. створена Північноатлантична оборонна органі-

зація (НАТО). Глобальні інтеграційні процеси зумовили створення наприкінці другої світової війни Організації Об'єднаних Націй (ООН).

Інтелектуальний капітал - знання, інформація, досвід, організаційні можливості, інформаційні канали, уся сума знань, що накопичені суспільством, державою, певною організацією та які можна використати для їх ефективного розвитку. **І.к.** є одним з найважливіших чинників їх конкурентоспроможності.

Інтереси державні - концептуально виражені та чітко сформульовані положення щодо сукупних потреб держави, пов'язані з проблемами її безпеки й умовами подальшого розвитку. Вирізняються **І.д.** поточні і перспективні. Захист **І.д.** передбачає необхідність застосування всіх легітимних засобів, що є в її розпорядженні. **І.д.**, як правило, отримують своє вираження і закріплення в конституціях держав, інших законодавчих та нормативно-правових актах і документах.

Інтереси національні - найважливіша складова частина суспільних інтересів, які є головною детермінантою, початковим пунктом і реальною причиною свідомих дій людей. **І.н.**, будучи вираженням об'єктивних потреб, являють собою сукупність збалансованих інтересів особистості, суспільства і держави в різних сферах життя, у внутрішній і зовнішній політиці. **І.н.** складається на основі національних цінностей, враховує образ життя, менталітет і прагнення народу, особливості соціально-економічного і політичного устрою країни, її можливості, геополітичне і геостратегічне положення. Основною формою вираження **І.н.** виступає державна політика, цілі й конкретні завдання якої виробляють і здійснюють відповідні органи державної влади із залученням неурядових організацій та інститутів громадянського суспільства.

Інтереси особистості - усвідомлені індивідом потреби в необхідних для його існування та розвитку матеріальних і духовних життєвих ресурсах (власність, соціальний статус, влада, територія та ін.), які виступають головними мотивами його суспільної діяльності. Ступінь реалізації **І.о.** визначає її со-

ціальний статус, соціальне самопочуття, самооцінку. Базовими **І.о.** є такі, що, пов'язані з її свободою, безпекою, добробутом, законністю, справедливістю, мирним життям в умовах демократії. Найбільш сприятливі умови для реалізації **І.о.** створюються в демократичних країнах. Авторитарні та тоталітарні режими перешкоджають самоідентифікації особистості, перетворюють її на засіб досягнення своїх цілей. **І.о.** можна класифікувати за сферами суспільного життя (економічні, політичні, духовні), за часовими параметрами (довгострокові та короткострокові). Знання **І.о.** для різних соціальних груп та їх облік є важливим чинником успіху на шляху управління суспільним розвитком.

Інтереси політичні - потреби суб'єктів політики, що зумовлені їх становищем у суспільстві, концептуально усвідомлені ними, пов'язані із досягненням або збереженням політичної влади для здійснення своєї волі в системі політичних відносин. Носієм **І.п.** може бути як суб'єкт суспільства (народ, нація, етнос, соціальна група, окремий індивід), так і політичний інститут (держава, партія, суспільно-політична організація). **І.п.** як головний мотив політичної діяльності спонукають до постановки певної політичної мети і здійснення конкретних політичних дій щодо їх досягнення. Прагнення різних учасників політичного процесу реалізувати свої **І.п.**, пов'язані, насамперед, з досягненням влади або її перерозподілом, а також із зміною їх політичного статусу в суспільстві, часто породжує політичні конфлікти. У період сталого розвитку суспільства існує визначена і відносно стійка структура інтересів різних соціальних груп, окремих індивідів, а також інституційні форми вираження цих інтересів. У нестабільному ж стані суспільної системи, в її кризовий період спостерігається дифузія інтересів, зумовлена нестійкістю соціально-економічного і політичного становища суб'єктів. Здатність політичного суб'єкта ясно усвідомити **І.п.** і концептуально чітко сформулювати політичні завдання з їх реалізації в політичній програмі є важливою умовою досягнення політичних цілей.

Інтереси публічні - інтереси соціальної спільноти, задоволення яких слугує умови й гарантією її існування та розвитку.

І.п. об'єднують в собі спільні інтереси суб'єктів суспільства за обов'язкової умови, що реалізація прав і обов'язків одного з них не порушує прав інших суб'єктів. На сучасному етапі **І.п.** мають пріоритетне значення стосовно публічно-правових відносин, оскільки вони співвідносяться як причина і слідство. Орієнтиром, який визначає **І.п.** і розкриває їх суть, є принципи, норми і правові положення, відображені в ратифікованих міжнародних нормативних правових актах, у конституціях та інших нормативних правових актах держав.

Інтереси соціальні - реальна причина, рушійний чинник соціальних дій, що формують мотиви і стимули, ідеї та емоції суб'єктів суспільства (індивідів, соціальних груп). Інтереси, як і потреби, є практичним виявленням необхідності. Але **І.с.** безпосередніше, ніж потреби, відображають практичне ставлення людей до умов свого існування і розвитку та визначають смисл подій. **І.с.** виступають як об'єктивне ставлення суб'єктів суспільства, що відображає спрямованість позиції і поведінки при обранні чи створенні умов задоволення своїх потреб, для реалізації цілей. **І.с.** можна класифікувати за: ознаками спільності (індивідуальні, групові, суспільні); спрямуванням діяльності (економічні, політичні, духовні); характером суб'єкта (національні, державні, регіональні, партійні); можливістю здійснення (реальні, уявні); ставленням до об'єктивних тенденцій суспільного розвитку (прогресивні, реакційні, консервативні). Необхідною ланкою механізму реалізації **І.с.** є спонукання суб'єкта до діяльності (мотиви і стимули). **І.с.** різних верств населення, партій, індивідів у політичній сфері фіксують їх ставлення до умов політичного буття, вимоги до влади створити відповідні умови існування та розвитку. Вимоги створення певних умов існування, змін у системі взаємин між різними верствами та групами в суспільстві, певних політичних дій держави, партій, профспілок, політичних еліт, індивідів знаходять відображення в політичних ідеологіях, програмах.

Інтрапренерство - стиль управління, який інтегрує ринкові підходи до управління, партнерство з приватним сектором, службове підприємництво, втілення підприємницького духу в

діяльності, упровадження механізмів конкуренції, інноваційність і творчість при прийнятті рішень, динамізм у роботі.

Інформатизація суспільства - глобальний, загальноцивілізаційний процес активного формування і широкомасштабного використання інформаційних ресурсів. У процесі **І.с.** відбувається перетворення традиційного технологічного способу виробництва та способу життя на новий постіндустріальний з використанням кібернетичних методів і засобів.

Інформаційна революція - радикальна зміна в ХХ ст. інструментальної бази, способів передачі і зберігання інформації, а також обсягів інформації, що доступна активній частині населення. **І.р.** створює технологічну основу для об'єднання інтелектуальних здібностей людства.

Інформаційне суспільство - концепція постіндустріального суспільства, нова історична фаза розвитку цивілізації, в якій головними продуктами виробництва є інформація та знання. Відмітними рисами **І.с.** є: підвищення ролі інформації і знань в житті суспільства; зростання частки інформаційних комунікацій, продуктів і послуг у валовому внутрішньому продукті; створення глобального інформаційного простору, що забезпечує ефективну інформаційну взаємодію людей, їх доступ до світових інформаційних ресурсів і задоволення їх потреб в інформаційних продуктах та послугах.

Інформатизація суспільства - формування і розвиток інформаційно-комунікативної основи функціонування суспільства та всіх його підсистем (економіки, управління, науки, освіти та ін.). Технологічною базою **І.с.** виступає сучасна комп'ютерна і телекомунікаційна техніка. **І.с.** включає в себе всі фактори, що впливають на інформаційні системи протягом усього їх життєвого циклу від проектування до завершення використання. **І.с.** є необхідною і достатньою умовою переходу до постіндустріального (інформаційного) суспільства.

Інформаційні служби - підрозділи органів влади, що виконують інформаційні та інформаційно-аналітичні функції й забезпечують зв'язок із засобами масової інформації та громадськістю. До них належать: інформаційні управління, управління внут-

рішньої політики, підрозділи, прес-служби, прес-центри, управління і центри громадських зв'язків, прес-бюро, прес-секретарі та прес-аташе з відповідним апаратом та ін.

Інфраструктура соціальна - усталена сукупність матеріально-речових елементів, що забезпечують загальні умови здійснення і раціональної організації діяльності людини в усіх сферах суспільного життя. **І.с.** охоплює установи житлово-комунального господарства, побутового обслуговування, транспорту, зв'язку і громадського харчування, відпочинку і спорту, охорони здоров'я та навколишнього середовища, соціального забезпечення і страхування, інформації та масової комунікації, що створюють умови для масових соціальних процесів, на відміну від індивідуальних умов життєдіяльності, що завжди специфічні. Ці умови мають відповідати встановленим у суспільстві нормам, які враховують і фізіологічний аспект буття людини. **І.с.** забезпечує матеріально-технічні, соціально-організаційні та культурно-побутові умови життєдіяльності, створює передумови соціального відтворення, взагалі є важливою передумовою економічного функціонування та розвитку суспільства, забезпечення якості життя населення.

Істеблішмент - відкрита правляча еліта, яка формується на основі спонтанного поновлення новими членами, що мають особисті досягнення у політиці, здобули популярність завдяки професіоналізму, компетентності, ініціативності, врахування громадської думки.

Історична соціологія - напрям соціології, що вивчає історичний процес розвитку суспільства, соціальних систем, інститутів і явищ, розробляючи та застосовуючи соціологічні теорії історичного розвитку та соціологічні методи аналізу історичних даних.

Історичний науковий підхід - загальний метод дослідження, який виходить з історичної парадигми та чинників (політичних, економічних, соціальних, культурних тощо), що впливають на суспільний розвиток, та допомагає відстежувати такий вплив у часовому просторі, передбачати та аналізувати його еволюцію, адекватну викликам часу. Ґрунтуючись на тому, що система інститутів суспільного управління у кожен істо-

ричний період визначається конкретними суспільно-економічними і суспільно-політичними чинниками, притаманними цим періодам, **І.н.п.** дає можливість установити переваги й недоліки обраної сьогодні в Україні моделі суспільного розвитку та окреслити підходи щодо її вдосконалення.

К

Кадрове забезпечення - діяльність з відновлення трудових ресурсів, головний елемент управління людськими ресурсами, необхідний чинник досягнення цілей суспільного розвитку. **К.з.** має дотримуватися певних вимог, зокрема: мати достатню гнучкість, щоб реагувати на потреби у людських ресурсах та у виконанні обов'язків перед державою та громадськістю; дотримуватися принципів високого професіоналізму та компетентності персоналу; сприяти справедливості та ефективності професійної діяльності; не бути заангажованим; бути простим і продуктивним у роботі та ін.

Кадровий аудит - специфічна форма аналітико-експертної діяльності професіональних фахівців з вивчення якісних і кількісних характеристик трудових ресурсів у суспільстві, кадрових процесів і відносин в організаціях, виявлення чинників соціальних ризиків, їх можливих негативних наслідків, пошуку засобів їх зниження. **К.а.** здійснюється з метою підвищення ефективності функціонування системи управління людськими ресурсами, кадровими ресурсами організацій, інституціоналізації цього виду діяльності. Серед основних завдань **К.а.** можна відзначити такі: виявлення реальних проблем у державній кадровій політиці суспільства, кадровій діяльності і кадровій роботі; встановлення відповідності кадрової політики, кадрової діяльності, кадрової роботи вимогам законодавства; забезпечення відповідності результатів обсягу і напрямам впливів в області кадрової політики; забезпечення відповідності стратегії і кадрової політики держави та довгострокових цілей організацій; сприяння впровадженню ефективних методів здійснення кадрової політики; інтегрованість елементів **К.а.** в діяльність організацій.

Основні напрями **К.а.** конкретизуються для кожної окремої організації і залежать від цілей аудиту. Є типовий набір показників, який можна рекомендувати для аудиторських перевірок; це: аналіз результативності і ефективності використання і функціонування персоналу з точки зору його потенціалу; розрахунок потреби в персоналі, ефективності планування чисельності персоналу, якісних характеристик його складу, його відповідності цілям, характеристам, масштабам і специфіці вирішення завдань організацією; визначення оптимальності штатного розкладу, його відповідності функціям організації і законодавству про працю; перевірка дотримання законодавства при прийомі на роботу, звільненні, атестації, реалізації конкурсних та інших кадрових технологій; визначення ефективності застосування технологій адміністративного та корпоративного управління персоналом; ефективність здійснення технологій вироблення і реалізації політики та професійного зростання працівників, а також розв'язання соціальних питань (встановлення пенсій, соціальний захист працівників, соціальне страхування, управління прибутками та особистими заощадженнями); регулювання потоків вхідної і вихідної кадрової інформації; аналіз процесів удосконалення умов праці, комфортності робочих місць, техніки безпеки; розвитку комплексу рекреаційних (відновних), релаксаційних (що знімають напруження) і оздоровчих заходів в організації; визначення характеру службово-кадрових, соціальних, етично-психологічних і корпоративних відносин в організації; визначення рівня соціальної активності співробітників, організації колективно-трудова зв'язків, характеру партнерських відносин, порядку розгляду трудових суперечок, процедури складання і прийняття трудового колективного договору. Результатом роботи кадрових аудиторів є аудиторський висновок. Він містить незалежну оцінку кадрової складової діяльності того чи іншого суб'єкта суспільних відносин.

Кадрові технології - сукупність засобів та інструментів управління кількісними та якісними характеристиками персоналу, що забезпечують досягнення цілей організації, її ефективне функціонування. **К.т.** являють собою послідовність дій, прийомів,

операцій, які дають змогу або отримати інформацію про можливість людини (здібності, професійні знання, уміння, навички), або сформувані чи змінити необхідні для організації умови їх реалізації. **К.т.** дозволяють вирішувати загальні управлінські завдання, спонукаючи людину до зміни своєї ролі в організації, сприяючи підвищенню продуктивності праці, створенню клімату довіри, задоволення працею. Тому грамотне застосування **К.т.** є суттєвим внеском у керування організацією, ефективність її діяльності, формування її соціального капіталу. Застосування **К.т.** має здійснюватися на нормативно-правовій основі, що забезпечує легітимність їх застосування. Це означає, по-перше, що дії керівника, фахівців кадрових служб щодо порядку застосування і використання результатів **К.т.** мають бути суворо регламентовані; по-друге, зміст **К.т.** має бути доступним і зрозумілим; по-третє, **К.т.** не мають порушувати права людини, зачіпати їх гідність, приводити до використання недозволеної інформації; по-четверте, застосовувати **К.т.** повинні ті, на кого ці обов'язки покладені, за умов їх достатньої кваліфікації. Нормативне закріплення в практиці управління персоналом порядку використання результатів **К.т.** має велике значення. Воно підвищує ступінь довіри персоналу до **К.т.**, зменшує можливості суб'єктивізму й волюнтаризму їх застосування, підвищує ефективність витрат на їх проведення, виконує стимулюючу роль для персоналу.

Каскадний ефект - вплив результатів чи наслідків однієї суспільної діяльності на іншу.

Категорії суспільного управління - фундаментальні поняття, що відображають найбільш суттєві властивості, закономірні зв'язки та відношення об'єктів у суспільному управлінні, а також процес їх пізнання. Категорії суспільного управління мають об'єктивний характер, їх зміст відображає відносини в управлінні суспільством, що існують незалежно від волі та свідомості суб'єктів управління. Вони мають історичний характер, тому що розроблялися протягом усієї історії розвитку управлінської думки і, безумовно, їхній зміст збагачується новими надбаннями цивілізації. Система категорій суспіль-

ного управління відображає основні проблеми його дослідження, структуру його предмета. Серед основних категорій, якими оперує сучасне суспільне управління, такі: людина, суспільство, цивілізація, громадянське суспільство, глобалізація, інтеграція, постіндустріальне суспільство, інформаційне суспільство, суспільні відносини, суспільний розвиток, цілі розвитку тисячоліття, стратегія, політика, синергетика, еволюція, революція, суспільні реформи, трансформації, перетворення, інновації, прогрес, комунікації, культура, інституалізація, ефективність, результативність, економічність, справедливість, держава, влада, державне управління, регіональне управління, місцеве самоврядування, суспільствознавство та ін.

Кваліметрія - наука про способи вимірювання і квантифікації показників якості. **К.** дозволяє давати кількісні оцінки якісним характеристикам товару. **К.** виходить з того, що якість залежить від великої кількості властивостей продукту, який розглядається. Для того, щоб судити про якість продукту, недостатньо тільки даних про його властивості. Слід враховувати і умови, в яких продукт буде використаний. Важливими властивостями для оцінки якості є: технічний рівень, який відображає матеріалізацію в продукції науково-технічних досягнень; естетичний рівень, що характеризується комплексом властивостей, пов'язаних з естетичними відчуттями і поглядами; експлуатаційний рівень, пов'язаний з технічною стороною використання продукції; технічна якість, що передбачає гармонійну ув'язку очікуваних і фактичних споживчих властивостей в експлуатації виробу (функціональна точність, надійність, тривалість терміну служби).

Кваліфікована більшість - термін у конституційному праві, що означає більшість у $3/5$, $2/3$ або $3/4$ голосів від присутніх на засіданні державного чи громадського органу, зборів, з'їздів депутатів представницького органу. **К.б.** є необхідною умовою для прийняття чи зміни Конституції України та конституційних законів.

Керівник - працівник, що приймає рішення з найважливіших питань діяльності апарату управління з метою забезпечення ефективної праці виробничого колективу. У коло посадових

обов'язків керівника входять добір і розстановка кадрів, координація роботи виконавців, організаційних ланок і підрозділів управління.

Керівництво - керівний склад органу влади, до якого входять керівник органу та його заступники. За іншим визначенням - це інструктивний документ, який містить правила виконання чогось, настанови та норми поведінки в певній сфері діяльності.

Кібернетика - наука про загальні закони управління безвідносно до природи управлінського об'єкта (переважно про інформацію і зв'язок), що розглядає процес управління як вплив суб'єкта управління на об'єкт управління (прямий зв'язок) із контуром зворотного зв'язку, що забезпечує механізм гомеостазу (внутрішньої рівноваги і стабільності).

Колегіальні органи у владі - органи загальної компетенції, в яких управлінський процес здійснюється колективно, але з керівником на чолі. Такий колегіальний спосіб керівництва знайшов своє вираження в самій назві цих органів - рада, кабінет, колегія, комітет тощо. Кожен член **К.о.в.** має певні владні повноваження, його думка враховується при ухваленні рішення, яке приймається лише за наявності необхідно встановленого кворуму та виражається у формі правових актів - постанов, рішень, наказів.

Комплексний науковий підхід в управлінні - загальний спосіб дослідження суспільного управління, який, виходячи з його складності та неоднозначності у методологічному плані, дає можливість вийти за межі суто адміністративно-управлінської сфери й застосувати методи інших наукових знань - політології, економіки, юридичної науки, державного управління, менеджменту, історії, соціології, філософії, психології тощо. Це сприяє більш повному дослідженню предмета науки та суттєвому підкріпленню методів управлінської науки арсеналом і результатами міжпредметних досліджень.

Компроміс - згода, порозуміння, що досягнуті шляхом взаємних поступок сторін. **К.** у взаємодії суб'єктів суспільних відносин є однією з суттєвих ознак демократичного суспільства, його визначальним принципом.

Комунікації - передача і прийом інформації, наказів, емоцій, джерело життєвої сили будь-якої організації, оскільки одна з найважливіших цілей комунікації полягає в тому, щоб здійснювати субординацію та координацію різноманітних елементів організації. **К.** можуть відбуватися численними способами. У постіндустріальному (інформаційному) суспільстві різко зростають обсяги та роль **К.**, оскільки вони безпосередньо пов'язані із послугами та знаннями.

Конкурентна політика - спосіб суспільного управління, сутність якого полягає у формуванні ефективного конкурентного середовища, захисті та підтримці конкуренції, розвитку її інституційного забезпечення, зменшенні частки монопольного сектора в економіці, удосконаленні правил конкуренції, упровадженні сучасних методів регулювання діяльності суб'єктів природних монополій.

Конкурс - різновид змагання за встановленими правилами, певними критеріями, у конкретні строки, у певній сфері або сферах суспільної діяльності, що має на меті визначити найкращого серед осіб або організацій, що беруть у ньому участь. **К.** є соціально-правовим методом оцінювання ділових якостей претендентів, в основі якого лежать демократичні принципи: об'єктивності, гласності, порівняльності та змагальності.

Консенсус - вироблення й ухвалення колегіальних рішень шляхом не голосування, коли перемагає думка більшості, а узгодження позицій і пошуку формулювань, прийнятних для всіх сторін, що беруть участь в обговоренні питання. Якщо не вдається узгодити всі положення спільного рішення, то приймають лише ті з них, які не викликають заперечення у жодного з учасників дискусії. **К.** у прийнятті рішень характерний для організацій та установ, рішення яких мають рекомендаційне, не імперативне значення.

Консолідація - процес перетворення випадкових домовленостей та умовних рішень, що виникають між сторонами, на стійкі норми відносин суперництва та співробітництва між ними.

Конституційна відповідальність - політико-правова відповідальність, що застосовується до державних органів чи ви-

щих посадових осіб держави за конституційні правопорушення. Формами **К.в.** є: скасування або призупинення дії антиконституційного (неконституційного) акта; усунення з поста в порядку імпічменту; офіційне визнання роботи органів державної влади, вищих посадових осіб незадовільною; дострокове припинення повноважень, розформування вищим органом державної влади підпорядкованого органу. Наслідком **К.в.**, наприклад, є відставка прем'єр-міністра, уряду, окремого міністра, імпічмент глави держави, розпуск парламенту.

Конституційний контроль - перевірка конституційності нормативно-правових актів, дій органів публічної влади й офіційне нормативне тлумачення конституції та законів. Об'єктами **К.к.** можуть бути звичайні закони, поправки до конституції, міжнародні договори, нормативні акти органів виконавчої влади, акти органів місцевого самоврядування, громадських об'єднань. В Україні **К.к.** здійснює Конституційний Суд України - єдиний орган конституційної юрисдикції. Сформульовані Конституційним Судом пояснення змісту положень Основного Закону та законів є обов'язковими для виконання всіма суб'єктами незалежно від того, погоджуються вони з таким розумінням приписів відповідних актів чи ні. Рішення Конституційного Суду України є остаточними і не підлягають оскарженню. Закони, інші правові акти або їх окремі положення, що визнані неконституційними, втрачають чинність з дня ухвалення Конституційним Судом рішення про їх неконституційність. Контрольні функції у сфері державного управління реалізуються Конституційним Судом при розгляді справ про конституційність актів вищого органу виконавчої влади - Кабінету Міністрів України, розгляді конституційних подань та звернень.

Конституційний Суд - один із вищих органів судової влади, неодмінна складова судової та політичної системи будь-якої правової держави, функція якого полягає у забезпеченні дотримання конституції, захисті прав громадян, у встановленні відповідності вимогам чинної конституції державних законів, указів, директив, постанов та інших адміністративних нор-

мативних актів, а також міжнародних угод, укладених державою в особі її представників. Конституційний Суд може визнати ці документи й рішення недійсними, скасувати або призупинити введення у дію прийнятого закону, будь-якого іншого нормативно-правового акта, якщо визнає його неконституційним.

Конституція - Основний Закон держави, сукупність правових норм найвищої юридичної сили. **К.** на відміну від звичайних законів формулює і затверджує найзагальніші, основоположні принципи державного ладу, визначає принципи й порядок утворення та діяльності органів влади й управління, їх компетенцію, організацію та головні засади правосуддя, виборчої системи тощо.

Консультації з громадськістю - форма залучення громадян до участі в управлінні суспільством, державою, надання можливості для їх вільного доступу до інформації про діяльність органів влади, а також забезпечення гласності, відкритості та прозорості в діяльності цих органів. **К.г.** проводяться з питань, що стосуються суспільно-економічного розвитку держави та життєвих інтересів широких верств населення. В обов'язковому порядку проводяться **К.г.** щодо: проектів нормативно-правових актів, які стосуються прав, свобод і законних інтересів громадян, проектів державних і регіональних програм економічного, соціального і культурного розвитку, рішень щодо ходу їх виконання, звітів головних розпорядників коштів Державного бюджету України про витрачання бюджетних коштів за минулий рік; інформації про роботу Кабінету Міністрів України, центральних і місцевих органів виконавчої влади. **К.г.** найчастіше проводяться у формі публічного громадського обговорення (безпосередня форма) та вивчення громадської думки (опосередкована форма). Результати проведення **К.г.** враховуються органами влади під час прийняття остаточних рішень або в подальшій роботі з їх реалізації. Для координації заходів з **К.г.** та моніторингу врахування громадської думки при органах державної влади утворюються громадські ради, прес-служби тощо.

Контроль суспільний - механізм регуляції поведінки людей (груп, колективів, організацій, суспільства загалом), спрямований на те, щоб добитися неухильного виконання суспільними інститутами, соціальними групами та окремими громадянами правових і етичних норм, законів, регулюючих суспільні відносини, забезпечити соціальний захист індивідів, їх прав з урахуванням соціальної справедливості, дотримання ними нормативних та етичних обмежень. **К.с.** є необхідною умовою ефективного функціонування суспільства, всіх його сфер, колективів, організацій. **К.с.** передбачає підвищену соціальну активність громадян, розвиток суспільного самоврядування. Найбільш ефективний він в умовах громадянського суспільства, в якому вільно розвиваються публічне життя, суспільні рухи, партії. **К.с.** сприяє обмеженню надмірної централізації влади, взаємодії між більшістю й меншістю, відіграє істотну роль у приданні стійкості суспільній системі, у реалізації в ній позитивних змін, сприяє соціалізації особистості, засвоєнню нею суспільних норм і цінностей, виробленню у громадян високої відповідальності, формуванню у них здібності до самоконтролю. Ефективний **К.с.** - важливий елемент будь-якої демократичної системи.

Контроль як функція управління - діяльність, змістом якої є досягнення організацією або особою своїх цілей шляхом зіставлення отриманих (у певний термін) та очікуваних (запланованих) результатів діяльності й коригування останньої у разі їх суттєвої розбіжності. За словами відомого французького вченого Б.Гурне, без контролю не може бути ефективного управління. Контроль є загальною управлінською функцією, що забезпечує зворотний зв'язок суб'єкта та об'єкта управління і дає змогу своєчасно відреагувати на відхилення від шляху досягнення поставлених цілей. **К.я.ф.у.** складається з установлення стандартів (цілей, що піддаються вимірюванню, нормативів), оцінювання фактично досягнутих результатів, проведення коригування цілей та планів у разі їх суттєвого відхилення від установлених стандартів. Існують різні види контролю, серед основних з яких можна виділити попередній (превентивний), проміжний (поточний) та заключ-

ний (кінцевий). За процедурою здійснення всі ці види контролю схожі, оскільки спрямовані на сприяння якомога ближчого досягнення встановлених цілей. Різняться вони за часом здійснення. Попередній контроль застосовують перед реалізацією управлінського рішення, тобто до здійснення управлінського впливу. Він, як правило, є дуже важливим, оскільки дозволяє попередити реалізацію неефективного управління. Водночас вагомими недоліками такого контролю є уповільнення управлінських процедур та фактично колективний поділ відповідальності між ініціаторами даного управлінського рішення та суб'єктами попереднього контролю. Поточний контроль проводиться під час безпосереднього здійснення управлінських завдань з метою своєчасного попередження відхилення від планів досягнення певних цілей. Сутність поточного контролю, у першу чергу, в систематичній перевірці стану виконання завдань, обговоренні проблем, що виникають, попередженні можливих ускладнень, зокрема з ресурсним забезпеченням, ініціації пропозицій з удосконалення роботи. Заключний контроль має характер узагальнюючого, підсумкового. Він фактично фіксує кінцевий результат управління, коли час, відведений на досягнення цілей, вичерпано. Саме тому управлінська практика доводить недостатність здійснення тільки заключного контролю. Необхідним є здійснення також попереднього та поточного видів контролю.

Конфліктологія - учення про конфлікти в різних сферах суспільного життя та свідомості людини, а також способи їх подолання. Базується на понятті “конфлікт”, що означає зіткнення протидіючих сил, інтересів, думок. Застосування положень і рекомендацій **К.** в практиці управління дає змогу: уникати втрати зайвих ресурсів і часу, встановлювати конструктивні ділові зв'язки між державами, організаціями, а також створювати добру робочу обстановку в організаціях. Виникнення **К.** пов'язують з іменами Р.Дарендорфа, Л.Козера, Р.Коллінза, Л.Крайсберга та ін. Згідно з **К.** у суспільному чи особистому житті конфлікт не є відхиленням від нормального перебігу подій або чимось однозначно шкідливим та деструктивним. Навпаки, у багатьох випадках конфлікт

виступає необхідною формою оновлення певної системи. Тривалий час увага дослідників здебільшого зосереджувалася на соціально-політичних конфліктах. За сучасних умов дедалі важливіше місце посідають психологічні аспекти конфліктів. Основними напрямками досліджень сучасної К. є: механізми, діагностика конфліктів, методи запобігання їм, закономірності їх виникнення і розгортання, структура і особливості конфліктів. У К. використовуються методи різних наукових дисциплін, зокрема теорії ігор, вимірювання та оцінювання тощо.

Концепція влади як механізму управління - влада розглядається як внутрішньо властиві суспільству вольові відносини, що забезпечують функціонування системи управління, центрів прийняття (суб'єктів управління) і реалізації рішень, регулювання та координації суспільних дій і взаємодії. Влада реалізується через організацію, що стає її матеріальною силою. Ефективність влади визначається відповідністю діяльності її носіїв дійсним потребам суспільної цілісності. В одних випадках вона потребує посилення впливу влади, а в інших - збільшення свободи вибору індивідів та структур як складових цілісності. Влада характеризується властивостями концентрації, ієрархічності, мобільності, динамічності, здібністю до зміни сили і форм впливу на об'єкт. Влада має виміри не тільки в силі, а й у часі, просторі, моралі, праві, ідеології, політиці. Властивості влади - це її можливості, що реалізуються тим чи іншим чином у функціях влади, серед яких: організаційна, управлінська, мотиваційна, регулятивна, контрольна, інтегративна, мобілізаційна, стабілізаційна, репресивна. Якщо сутність влади є незмінною і полягає в забезпеченні існування та розвитку суспільної цілісності, то функції влади як за змістом, так і за формою змінюються залежно від історичної стадії суспільства, об'єктивних та суб'єктивних факторів, політико-ідеологічної орієнтації суб'єктів державно-політичної влади, динаміки суспільних потреб та інтересів. Сутність влади реалізується через її функції, відповідну діяльність суб'єктів та носіїв влади. У демократичних і правових державах функції суб'єктів влади оформлюються та регулюються конституційними і правовими нормами, що

знаходять своє вираження в їх повноваженнях і компетенції, правах і обов'язках. Визначення конкретного змісту і обсягу, способу і форм реалізації функцій влади є однією з головних проблем політичної теорії і практики.

Концепція людських відносин - учення, що базується на визначальному впливі людських відносин у зростанні продуктивності праці, які подекуди є більш вагомими, ніж суто матеріальні стимули та високі технології. Засновники **К.л.в.** - учені Мері Паркер Фоллет (1868-1933) та Елтон Мейо (1880-1949).

Координація - метод управління, суттю якого є встановлення між суб'єктами та об'єктами державного управління горизонтальних зв'язків, тобто поєднання двох і більше однорівневих з точки зору визначеного критерію дій, що забезпечують досягнення запланованого результату. Координаційні відносини розрізняються за видами: узгодження, предметно-технологічна взаємодія, ієрархічна або складна взаємодія.

Корупція - діяльність осіб, уповноважених на виконання функцій держави, спрямована на протиправне використання наданих їм повноважень для одержання матеріальних благ, послуг, пільг або інших переваг. Законодавство багатьох країн визначає **К.** як кримінальний злочин. Згідно із Законом України "Про боротьбу з корупцією" корупційними діями вважаються такі: а) незаконне одержання особою, уповноваженою на виконання функцій держави, у зв'язку з виконанням таких функцій матеріальних благ, послуг, пільг або інших переваг, у тому числі прийняття чи одержання предметів (послуг) шляхом їх придбання за ціною (тарифом), яка є істотно нижчою від їх фактичної (дійсної) вартості; б) одержання особою, уповноваженою на виконання функцій держави, кредитів або позичок, придбання цінних паперів, нерухомості або іншого майна з використанням при цьому пільг чи переваг, не передбачених чинним законодавством.

Країна - у політико-географічному відношенні це територія, що має певні кордони, користується державною незалежністю (суверенітетом) або перебуває під владою іншої держави і позбавлена самостійності. **К.** світу поділяються на типи: за

географічним положенням - приморські, острівні країни, країни-архіпелаги; за формою правління - республіки, монархії; за адміністративно-територіальним устроєм - унітарні і федеративні; за етнічним складом - багатонаціональні та однонаціональні; за рівнем соціально-економічного розвитку - розвинені й такі, що розвиваються.

Країни, що розвиваються - країни, для яких характерні: нестача засобів виробництва; відстала технологія; низький рівень письменності; високий рівень безробіття; швидке зростання населення; зайнятість робочої сили переважно в сільському господарстві.

Криза як соціально-політичний феномен - тимчасове призупинення або припинення функціонування окремих елементів чи інститутів політичної системи; значне поглиблення і загострення наявних політичних конфліктів, політичної напруженості; перерив у функціонуванні будь-якої системи з позитивним або негативним для неї наслідком. Суспільні системи переживають багато різних видів криз, у тому числі і політичних, які, у свою чергу, багатоманітні і включають, зокрема, кризи даної конкретної політики, влади в цілому, уряду, парламенту, кризи відносин між гілками влади, довіри тощо. Криза в усіх випадках означає, що існуюча система досягла межі, далі якої вона існувати або рухатися (розвиватися) не може, вичерпала ресурси та зміст існування, наштовхнулася на суцільний супротив іззовні, серйозні перешкоди. Як будь-яке соціальне явище кризи у своєму розвитку проходять певні фази. Перша фаза - передкризова, коли проявляються перші симптоми і причини можливої кризи, система вичерпала свої потенційні можливості. Друга фаза - кульмінація кризи, система досягла межі свого розвитку. Третя фаза - руйнування системи, перехід до нового стану або створення нової системи. Криза може спричинятися чинниками внутрішнього чи зовнішнього характеру, давнішніми чи щойно виниклими умовами. Криза може бути або неминучою, або випадковою, яку можна своєчасно попередити. У всіх випадках кризу можна розглядати як перехід системи до нової якості або утворення якісно нової системи, як момент

розвитку. В такому розумінні криза принципово відрізняється від катастрофи, тобто цілковитого руйнування системи й утворення нової системи гіршої якості, або взагалі повного зупинення розвитку. Найбільш характерними вважаються кризи політичної системи та уряду. Політична криза може набувати різних форм (відставка уряду, розпуск парламенту, запровадження надзвичайного стану тощо) і є наслідком загострення суперечностей та конфліктів у суспільстві між складовими політичної системи. Урядова криза може бути зумовлена економічними ускладненнями, внутріполітичними конфліктами (міжпартійними чварами, конфліктами між гілками влади), особливо у перехідний період. Урядова криза - особливо часте явище, що приводить до зміни уряду, форм правління. Як правило, наслідками політичної кризи є: модернізація політичних структур, примирення інтересів різних соціальних груп або наступ реакції і реставрація попередніх владних структур збройним шляхом. Політична криза - складне явище в суспільному житті, але за умови її успішного подолання вона слугує початком нового етапу розвитку суспільства і його політичної системи.

Кристали розвитку - метод, що використовується експертами Світового банку й дає змогу наочно порівняти чотири статистичних показники кожної країни з середніми значеннями цих показників у групі країн з відповідним (низьким, низьким середнім, високим середнім або високим) рівнем доходу. Цими чотирма показниками є: очікувана тривалість життя, охоплення дітей початковою освітою (валовий коефіцієнт зарахування в початкову школу), доступ населення до чистої питної води і ВВП на душу населення. Величина кожного з цих показників спочатку “індексується” (виражається у відсотках) по відношенню до середнього для відповідної групи країн показника, а потім відкладається на одній з чотирьох осей. З’єднавши чотири точки на чотирьох осях, отримуємо неправильної форми ромб - “кристал розвитку” даної країни, форму якого легко співвіднести з правильним ромбом середніх показників, усі вершини якого розташовані на однаковій, відповідній 100%, відстані від центра. Будь-яка вершина кристала розвитку, що перебуває за межами “стовідсот-

кового” ромба, свідчить про більш ніж середні досягнення країни в певній галузі розвитку, і, навпаки, будь-яка вершина всередині “стовідсоткового” ромба сигналізує про відставання від середнього рівня.

Критерії в управлінні - мірила оцінки, найбільш істотні, часто комплексні показники, що дають змогу визначити, класифікувати, оцінити ті чи інші значущі аспекти управлінської діяльності. **К.у.** характеризують ту чи іншу якість управління, можуть бути вибрані з позицій окремо взятого індивіда, групових інтересів, інтересів усього суспільства. Прийнято класифікувати **К.у.** як локальні та інтегральні. Локальним називається критерій, що використовується при оцінці діяльності окремих ланок системи. Інтегральними називаються критерії, що являють собою комбінацію локальних критеріїв. Вони базуються на розумінні безумовності зв'язків між багатьма аспектами (елементами, відносинами) й об'єднують часом досить велику кількість локальних критеріїв.

Критерії успішності управління - поширені у світі показники, які в комплексі отримали назву три “Е” (по перших буквах англійських слів): *результативність* (effectiveness) - характеризує дієвість, досягнення, ступінь завершення системою необхідної роботи й реалізації запланованих цілей; *ефективність* (efficiency) - співвідношення між продуктом у вигляді товарів (послуг) та ресурсами, використаними для їх виробництва; *економічність* (economy) - характеристика вартості ресурсів, витрачених на діяльність, з огляду на відповідну якість.

Ксенофобія - комплекс поглядів і настроїв, що виражають негативне, презирливе, вороже ставлення до інших народів, націй, етносів, до їх культури, віри, держави. Для **К.** характерні впевненість у неповноцінності інших народів, заперечення їх самобутності, самостійності та оригінальності, ігнорування історичних фактів. Причини **К.** вельми різноманітні. Часто вона є оборотною стороною гіпертрофованої прихильності й любові її носія до свого народу (етнофобія, етноцентризм), що поменшує здобутки й гідність інших народів. Для **К.** характерна схильність звинувачувати у своїх негараздах інших людей, національності. **К.** являє собою велику небез-

пеку при спробах втілення в політичну практику, породжуючи при цьому особливу жорстокість під час конфліктних зіткнень.

Культура організації (організаційна культура, корпоративна культура) - це не тільки оригінальна суміш цінностей, відносин, норм, звичок, традицій, форм поведінки і ритуалів, а й усе середовище мешкання організації, властивий їй стиль відносин і поведінки. Культура організації - це добре узгоджена сукупність організаційних, управлінських, технологічних і неформальних міжособистісних відносин, яка досягається при певному рівні розвитку управлінської діяльності і управлінських знань.

Культура управління суспільним розвитком - це багатозначне та самодостатнє явище, прояв культури управління на державному рівні, під яким розуміють орієнтацію на певні цінності, сукупність способів і прийомів організації, реалізації та розвитку суспільної діяльності, їх відповідність найкращим світовим зразкам, стиль державно-управлінської діяльності. Кожний аспект державного управління має культурологічні характеристики. Тому **К.у.с.р.** включає в себе культуру прийняття управлінських рішень, культуру спілкування та ін.

Культурна акумуляція - додавання нових елементів до існуючої культури, процес збагачення її новими елементами - виникнення нових зразків, диференціація, інтеграція старих і запозичення з інших культур.

Культурологічний науковий підхід - загальний метод дослідження, який дає можливість установити залежність поведінки суб'єктів суспільного управління від рівня культури суспільства.

Л

Легалізація - дозвіл на діяльність якої-небудь організації, надання юридичної сили якому-небудь акту, дії. Типовим у цьому відношенні є ст. 14 Закону України "Про об'єднання громадян", відповідно до якої офіційне визнання (легалізація) об'єд-

нань громадян здійснюється у порядку, передбаченому Положенням “Про порядок легалізації об’єднань громадян”, затвердженим постановою Кабінету Міністрів України від 26 лютого 1993 р. № 140. Наприклад, легалізація всеукраїнських об’єднань громадян і міжнародних громадських організацій здійснюється Міністерством юстиції України.

Легітимність - досягнення суспільного визнання та виправдання здійснених дій та прийнятих рішень, кадрових та функціональних змін у структурах влади.

Легітимність влади - визнання та прийняття основною частиною населення існуючої політичної влади, її інститутів, рішень і дій правомірними і справедливими. Щоб влада була цілком легітимною, необхідно, щоб суспільство визнало правомірними її цілі, установлений режим і лідерів, співвіднівши їх із загальноприйнятими нормами ідеології, права і моралі. Розрізняють **Л.в.** внутрішню і зовнішню, залежно від того, хто судить про неї - власний народ або міжнародне співтовариство. **Л.в.** забезпечується її ефективністю, а ефективною може бути тільки легітимна влада. Поняття “легітимність влади” ввів М.Вебер. Він розрізнявав три типи **Л.в.**: традиційний, харизматичний і раціональний, кожному з яких відповідає певний спосіб організації влади. Традиційний тип влади існує, коли влада освячена авторитетом пануючих у суспільстві сил, релігією й етичними нормами; харизматичний тип влади заснований на виняткових характеристиках і здібностях окремих осіб; раціональна організація влади спирається передусім на систему сталих загальних правил і норм. Прикладом **Л.в.** раціонального типу є вибори керівника держави, законодавчих та інших представницьких органів влади, за допомогою яких підтверджується право на управління.

Лідерство - здатність керувати і заохочувати членів тих чи інших соціальних груп, діяти задля досягнення цілей. **Л.** може спиратися на силу, але у демократичному суспільстві воно пов’язане з законною владою. Відомі кілька теорій **Л.** У *теорії характерних рис* наголошується на визначенні характеристик, що роблять людину ефективним лідером. За *цільовою теорією лідерства* мотиви пов’язані з очікуваними резуль-

татами діяльності та їх вартістю. Ця теорія стверджує, що ефективні лідери посилюють мотивацію та задоволення, допомагаючи підлеглим бачити цілі й шляхи їх досягнення, ефективно рухатися цими шляхами. Вирізняють чотири стадії лідерства: директивну, коли лідер дав конкретні вказівки й висловлює сподівання; допоміжну, що полягає в заохоченнях, співчутливому ставленні до підлеглих; зорієнтовану на досягнення, коли лідер визначає високі цілі й високі сподівання щодо успіхів і відповідальності підлеглих; колективну, коли лідер заохочує підлеглих висловлювати думки й пропозиції. У *теорії атрибутивних моделей* досліджується, як лідери формують свої висновки, тлумачать очевидні причини поведінки й праці підлеглих, вирішуючи, як реагувати. За *теорією життєвого циклу Л.* має відповідати рівню зрілості підпорядкованої групи. **Л.** є важливим чинником мотивації працівників. Треба бути добрим лідером, щоб бути добрим керівником, але ці слова не синонімічні. Керівники мають владу завдяки своєму організаційному становищу; лідери мають владу завдяки підтримці своїх послідовників та прихильників.

Лобізм - діяльність соціальних груп та окремих осіб, які відстоюють свої особливі політичні інтереси; групи тиску на органи законодавчої й виконавчої влади. **Л.** виник як специфічний інститут політичної системи США для впливу приватних та громадських організацій, виходячи з їх інтересів, на процес прийняття рішень органами державної влади. В Україні **Л.** перебуває на стадії становлення й характеризується діяльністю різних груп тиску, котрі справляють вплив на всі гілки влади, діють при державних органах, всередині й ззовні них.

Людська гідність - усвідомлення кожним особистої значущості, власної людської місії, унікальності, самобутності й невичерпаності, одна з докорінних чеснот демократичного світогляду і водночас один із наших громадянських обов'язків. Громадянин є носієм гідності та її захисником. Тому через посередництво цієї категорії можна визначати як демократію, так і громадянина. По-справжньому гідною може бути тільки вільна людина. **Л.г.** змушує громадянина діяти, ставати на

заваді порушенням принципів і основ демократичного ладу, протидіяти будь-яким утискам свободи. Тоталітарні режими найбільше не терплять саме цієї людської риси, відчуючи, що вона несе їм занепад. Повага до **Л.г.** вимагає глибокого вкорінення в суспільстві терпимості (толерантності), визнання невідчужуваних прав за всіма людьми. Культивування гідності й толерантності цивілізує суспільство, звеличує людину, розкріпачує її. Саме на це має бути великою мірою націлена громадянська освіта, усе, що спрямоване на розвиток особистості та її людської гідності.

Людський капітал - запас можливостей людського чинника, які використовуються для виробництва товарів і послуг та створюються й нарощуються переважно за допомогою освіти і навчання. Завдяки останнім підвищується економічна продуктивність людини, тобто вона може більше заробляти. Уряди, окремі працівники та їх роботодавці “інвестують” кошти в **Л.к.**, виділяючи гроші та час на освіту і професійне навчання (на накопичення знань і навичок). Уряди витрачають державні кошти на освіту, оскільки вони впевнені: добре освічене населення допоможе прискорити розвиток країни. Роботодавці згодні платити за навчання своїх працівників, оскільки вони чекають, що їх витрати окупляться і вони отримають додатковий прибуток завдяки більш високій продуктивності працівників. А самі люди часто готові втрачати не тільки час, а і гроші, щоб здобути освіту, оскільки в більшості країн освічені працівники заробляють більше. Як правило, вони можуть виробляти більше продукції або продукцію з більш високою ринковою цінністю, а їх роботодавці визнають цей факт та платять їм вищу заробітну плату. Однак економічна віддача від освіти не завжди однакова. Серед чинників, що її знижують, такі: а) якість освіти може бути низькою; б) знання і навички, придбані під час навчання, можуть не відповідати вимогам ринку; в) за низьких темпів економічного зростання в країні може спостерігатися недостатній попит на накопичений **Л.к.**; г) у країнах з економікою централізованого планування різниця в заробітній платі працівників з більш високим і більш низьким рівнями освіти чи професіоналізму часто низька і не може стимулю-

вати якісну працю. Загальний національний запас **Л.к.** і швидкість його нарощування надзвичайно важливі для рівня і темпів економічного розвитку країни. Передусім тому, що **Л.к.** визначає здатність економіки країни сприймати і використовувати інновації. Правда, лише інвестицій у **Л.к.**, незважаючи на їх важливість, для швидкого економічного зростання недостатньо; такі інвестиції повинні супроводжуватися ще й ефективною державною стратегією розвитку.

Людський розвиток - категорія, яку застосовує ООН для визначення ефективності зусиль тієї чи іншої держави в галузі соціальної політики. Показником цих зусиль є індекс людського розвитку, який фіксує рівень доходів населення, тривалість життя, рівень освіти громадян певної країни.

Людський чинник суспільного розвитку - проявляється у всіх процесах суспільного розвитку через професіоналізм (високий рівень професійної підготовки, постійна обізнаність зі станом справ, великий досвід у відповідній сфері управління) організацій та людей, їх активність, ініціативність, працьовитість, відданість справі та інші позитивні риси. До сучасних принципів управлінської діяльності, що безпосередньо пов'язані з людським фактором, можна віднести принципи: стратегічного мислення, прийняття рішень, управління якістю, ступеня свободи рішення, делегування повноважень, ініціативи, управління людьми, організації роботи керівника, єдиноначальності. **Л.ч.с.р.** в процесі управління, зокрема при прийнятті рішень, завжди супроводжується чинниками ймовірності та ризику. Для прогнозування останніх використовується моделювання ймовірності досягнення цілей, тобто побудова моделі проблемної ситуації з урахуванням всіх основних її можливих параметрів та впливів на них зазначених чинників. Досвід свідчить про те, що поведінка людини зумовлена цінністю мети та ймовірністю її досягнення, а суб'єктивна ймовірність (безпосередньо пов'язана з людиною) визначає вибір стратегії прийняття рішень.

Люстрація - звільнення органів державної влади від людей з небажаними політичними поглядами. У ряді пострадянських держав - це законодавчі заходи і практика недопущення в апа-

рат управління, правоохоронні органи, на важливі посади в установах системи освіти осіб, що обіймали керівні посади в апараті комуністичних партій, а також правоохоронних органах СРСР. Законодавче регулювання люстраційних процедур має бути максимально коректним і виключати порушення прав людини, несумісні для демократичних країн.

М

Магістр державного управління - освітньо-кваліфікаційний рівень фахівця зі спеціальностей 8.150000 “Державне управління” та 8.150001 “Управління суспільним розвитком”, який на основі базової вищої освіти здобув поглиблені спеціальні вміння, знання та навички, має певний досвід їх застосування та продукування нових знань для вирішення проблемних професійних завдань у галузі державного управління. **М.д.у.** - це випускник вищого навчального закладу, котрий має володіти знаннями, уміннями та навичками, які б забезпечували виконання функцій управлінця: адміністративної, правової, організаційної, аналітичної, прогностичної, планової, контрольної, виховної, що у свою чергу, відповідають окремим видам типових завдань діяльності (професійним, соціально-виробничим, соціально-побутовим).

Мажоритарна виборча система - порядок проведення виборів та визначення результатів голосування, за яким обраними вважаються кандидати або партійні списки, що отримали абсолютну більшість (50% плюс один голос) або відносну більшість (хоча б на один голос більше, ніж суперник) голосів. Перевагою мажоритарної системи вважають її здатність створити міцну владу, стабільний уряд.

Маргінал - представник соціальної групи (прошарку), яка в результаті еволюційних або революційних змін у суспільстві втратила свій колишній статус й опинилася за межами ustalених соціальних зв'язків і структур. Така частина населення країни не має, як правило, чіткої соціальної належності та перебуває на периферії суспільних відносин й укладів економічного і духовного життя.

Масова комунікація - процес поширення соціальної інформації за допомогою технічних засобів (преса, радіо, телебачення, кіно, звукозапис, відеозапис, Інтернет) на чисельно великі та розосереджені аудиторії. Метою **М.к.** є утвердження духовних цінностей суспільства та ідеологічний, політичний, економічний та організаційний вплив на думки й поведінку людей.

Масова свідомість - тип громадянської свідомості, широка сукупність ідей, уявлень, ілюзій, почуттів, настроїв, що виробилися в процесі спілкування людей між собою, відображають усі без винятку сторони життя суспільства, доступні масам та здатні викликати їхній інтерес. **М.с.** виникає та формується в процесі соціалізації різноманітних засобів життєдіяльності людей, що породжує однакові або подібні прагнення, інтереси, запити, навички, оцінки. Дія безпосередніх умов і форм буття набуває подальшого розвитку у виробництві й поширенні відповідних видів масової культури, передусім, пов'язаних з функціонуванням засобів масової комунікації. За їх допомогою інтереси, потреби, прагнення мас оформлюються у вигляді низки одних і тих самих образів дійсності, засобів пізнавальної діяльності й моделей поведінки. Серед основних станів **М.с.** можна виділити: сукупність уявлень, знань про дійсність; сукупність оцінок дійсності, що збігається з громадською думкою; сукупність ціннісних орієнтацій, установок і нормативних уявлень, що свідчить про ступінь готовності діяти тим чи іншим чином; сукупність емоційних переживань, настроїв, що знаходить вираження в щоденному житті суспільства, громад.

Межі демократії - умови, за яких демократія перестає бути засобом розв'язання проблем життя. Демократії не може бути у надзвичайних ситуаціях, коли слід блискавично приймати і здійснювати рішення, від яких залежать життя і безпека людей. Такі ситуації передбачені в конституціях і законодавстві всіх демократичних країн. У будь-якому разі надзвичайний стан є станом тимчасовим і обмеженим, після якого постає необхідність відновлення нормального способу існування. За демократії людина є господарем ще не прийнятого рішення, а щодо прийнятого - вона залишається слухняним виконав-

цем. Нічим не обмежена демократія перестає бути справжньою демократією.

Менеджмент - вид управлінської діяльності в організаціях та підприємствах, сутністю якої є реалізація загальних управлінських функцій планування, організації, координації, обліку, контролю, мотивації, прийняття рішень та комунікації, спрямованих на оптимальне використання ресурсів з метою досягнення запланованих результатів, забезпечення їх постійного розвитку.

Ментальність - властивий певному етносу, культурі, цивілізації, спільноті загальний розумовий інструмент, яким індивіди володіють і користуються у неусвідомленій формі. **М.** як сукупність органічно поєднаних, нерефлексованих, логічно не виявлених процедур мислення є основою своєрідного автоматизму духовного життя. На відміну від ідеологічних, філософських, естетичних, етичних, науково-теоретичних рефлексивних систем, свідомо спрямованих на продукування, послідовну розробку і внесення ідей у суспільну свідомість, **М.** формується та функціонує значно повільніше і не усвідомлено. Вона є масово-індивідуальною характеристикою свідомості соціуму, надбанням не лише інтелектуальної еліти, а й суспільства.

Метод аналізу впливових сил - спосіб визначення засобів прискорення руху організації до поставлених цілей, заснований на ідеї аналізу протидії сил, одні з яких допомагають досягнути у перспективі очікуваних цілей (сили, що просувають), а інші заважають просуватися у потрібному напрямі (сили, що протидіють). Якщо сили, що просувають, сильніші, ніж протидіючі, то це означає, що організація вже обрала правильний шлях до запланованих цілей. Якщо ж ні, то необхідно визначити засоби змін у діяльності організації для досягнення нею певних перспектив. Існують три засоби прискорення руху організації, зокрема: укріпити сили, що просувають; послабити сили, що протидіють, або додати нові сили, що просувають.

Методи вирішення конфліктних ситуацій - способи управління конфліктними ситуаціями. Їх можна поділити на дві кате-

горії, а саме: структурні та міжособові. До структурних методів розв'язання конфлікту належать такі: пояснення вимог до роботи; використання координаційних та інтеграційних механізмів; установлення загальних організаційних комплексних цілей, а також застосування системи винагород. Відомі п'ять основних міжособових стилів розв'язання конфліктів, а саме: ухиляння, згладжування, примушення, компроміс і вирішення проблеми.

Методи дослідження управління - сукупність різноманітних загальних способів вирішення управлінських проблем. **М.д.у.** можна класифікувати на *теоретичні* (абстрагування, аналізу і синтезу, моделювання та ін.) та *емпіричні* (спостереження, порівняння, експертних оцінок та ін.). *Метод абстрагування* передбачає ігнорування найменш значущих елементів управління, зосередженість на винятковому вивченні найбільш важливих його сторін, часто шляхом моделювання. *Методи моделювання* доводиться використовувати в тих випадках, коли реальні процеси та структури управління дуже масштабні, багатофакторні, безпосередньо недоступні для дослідника, або якщо не можна втручатися в їх функціонування. *Методи аналізу і синтезу* передбачають розчленування процесу управління на окремі складові елементи з подальшим об'єднанням деяких з них на основі певних інтегруючих ознак. Це дає змогу детально вивчити функціональні особливості управління, виробити і обґрунтувати засоби його вдосконалення. *Метод спостереження* передбачає фіксування, реєстрацію показників, параметрів, властивостей процесів управління та впливів на них навколишнього середовища. *Метод порівняння* передбачає зіставлення властивостей і характеристик конкретного процесу або структури управління з такими ж властивостями і характеристиками еталона чи аналога з метою виявлення спільного та відмінностей. Методи порівняння є одночасно й методами оцінювання.

Методи управління суспільним розвитком - способи практичної реалізації функцій і структур управління шляхом впливу на свідомість, волю людей, а отже, на поведінку й суспільну діяльність конкретних осіб та колективів. Розрізняють економічні, організаційно-адміністративні й соціально-психоло-

гічні методи управління. *Економічні методи управління* являють собою засоби досягнення цілей управління на основі реалізації вимог економічних законів. *Організаційно-адміністративні методи* базуються на владі, дисципліні та відповідальності. Основною формою їх реалізації та застосування є оперативне втручання в процес управління з метою координації зусиль його учасників для виконання завдань, що стоять перед ними. Виділяють три основні групи організаційно-адміністративних методів: організаційно-стабілізуючі (регламентування, нормування, інструктування); розпорядчого впливу (постанова, наказ, розпорядження, вказівка, резолюція); дисциплінарного впливу шляхом дисциплінарних вимог та системи відповідальності. До *соціально-психологічних методів управління* зараховують засоби управляючого впливу, що спираються на об'єктивні закони соціального розвитку і закони психології. Їх можна поділити на три групи, а саме: соціальні методи управління (соціально-політичні, соціального нормування, соціального регулювання, морального стимулювання та ін.); соціально-психологічні методи управління (конкретні засоби та засоби впливу на процес формування та розвиток колективу, на процеси, що відбуваються всередині нього, передусім засіб мотивації); психологічні методи управління (комплектування малих груп, гуманізація праці, професійний відбір, навчання та ін.).

Методологія управління - універсальна інтегрована діяльнісна система, яка складається із принципів, категорій, норм, цінностей, парадигм, теорій, методів, що мають специфічне цільове призначення, пов'язане із забезпеченням пізнавальної та практичної діяльності. Кожна із складових **М.у.** виконує специфічне призначення, одночасно відіграючи системоутворюючу роль. Так, принципи виступають початковою теоретичною посилкою формування знання, вказуючи правильну спрямованість пізнавального процесу. Категорії задають зміст понять, відображають найбільш суттєві, закономірні управлінські зв'язки та відносини, які є основою управління, визначають рівень управлінської думки. Норми визначають формальні правила в управлінській науці, у межах яких можуть прийматися рішення окремими індивідами. Парадигми -

це вихідні концептуальні схеми, своєрідні моделі постановки проблем, прийняті як зразок для вирішення дослідницьких завдань, що у своїй сукупності утворюють фундаментальну основу наукового знання. Вони охоплюють сукупність основоположних імперативів, теоретичних стандартів, світоглядних позицій, ціннісних критеріїв, що об'єднують учених-дослідників науки управління. Теорія є системою основних ідей, формою наукового знання у сфері управління, яка у концентрованому, узагальненому вигляді синтезує практичну діяльність, описуючи, пояснюючи та прогнозуючи функціонування об'єкта науки. Теорія є науковою методологічною основою практичної діяльності людей, які повинні бути озброєні теоретичними знаннями і водночас мати найповніші практичні навички, вміти поєднувати теорію з практикою. При цьому теоретичне узагальнення практичної діяльності, у свою чергу, збагачує і розвиває цю теорію. Наукова теорія найтісніше пов'язана з методами наукового пізнання, що є комплексом різноманітних засобів, якими користується наука управління для дослідження закономірностей, що становлять її предмет.

Методологія суспільного управління - система способів організації та здійснення пізнавальної й практичної діяльності у сфері суспільного управління, що включає підсистему способів досліджень (понять, принципів, підходів, методів, норм, парадигм тощо) та підсистему способів діяльності (принципів, підходів, методів, методик, процедур, технологій тощо) у цій сфері. **М.с.у.** базується на міждисциплінарних теоретичних знаннях, які сприяють її розвитку і водночас самі розвиваються за допомогою нових методологічних засобів. Відповідно до цього концепції, закономірності, моделі й теорії у суспільному управлінні виконують не лише функції опису, пояснення, а також передбачення виникнення, існування і розвитку певних суспільних явищ. Вони виконують також методологічні функції, а саме: надають наукову обґрунтованість практиці суспільного управління та виступають як теоретична основа **М.с.у.** Остання характеризується значним проблемним полем, яке включає в себе необхідність розв'язання таких проблем: *обґрунтування, систематизацію,*

класифікацію й описи категорій, аналіз їх генезису, ролі в науці і практиці; створення категорійного апарату суспільного управління; формулювання принципів останнього, аналіз їх наукового, оціночного та практичного змісту; визначення норм пізнавальної, оціночної і практичної діяльності в суспільному управлінні; дослідження системи цінностей, їх зміни і ролей в такому управлінні, у пізнавальній, практичній і оцінній діяльності; вивчення парадигмальності суспільного управління, процесів зміни, кризи і розвитку парадигм; аналіз теоретичного арсеналу суспільного управління, тенденцій розвитку і методологічних функцій; обґрунтування методів суспільного управління, їх специфіки; забезпечення цілісності пізнавальної і практичної методологій, їх прозорості для методологічних інновацій. Кожна складова М.с.у., з одного боку, виконує своє специфічне призначення, а з другого - відіграє системоутворюючу роль.

Механізм стримувань і противаг - конституційно визначений комплекс правових та інституційних засобів і важелів, призначений забезпечити: функціональний баланс між різними суб'єктами гілок державної влади; налагодження конструктивної співпраці між ними; дієвий взаємний контроль; запобігання узурпації влади одним із них. У М.с.п., установленому Конституцією України, правові важелі стримування поділені між Президентом України, Верховною Радою України, Кабінетом Міністрів України та Конституційним Судом України.

Механізми держави - система всіх державних органів, які здійснюють завдання держави і реалізують функції у сфері управління суспільством. За характером і змістом діяльності ці органи поділяються на: органи законодавчої влади; органи виконавчої влади; органи судової влади та контрольно-наглядові органи.

Механізми реалізації адміністративної реформи - практичні заходи, засоби, важелі, стимули, що забезпечують реалізацію адміністративної реформи. Серед них такі: формування нових інститутів, організаційних структур та інструментів здійснення державного управління; створення відповідної право-

вої бази; кадрове забезпечення нової системи державного управління; зміцнення та формування нових фінансово-економічних основ функціонування державного управління; наукове та інформаційне забезпечення системи державного управління, формування ефективного моніторингу її функціонування.

Меценатство - опікування культурою за власною щедрістю. Характеризується безпосередньою дією, що запобігає гальмуванню й розсіюванню його ефекту.

Мистецтво реформування - поняття, що підкреслює важливість застосування під час реформ нових методів і знань, високого професіоналізму персоналу, науково обґрунтованих підходів і методів прийняття та реалізації управлінських рішень на всіх рівнях державного управління. **М.р.** передбачає узгоджені та взаємопов'язані дії численних організацій. Для успішного здійснення демократичних перетворень адміністративний апарат має бути налаштованим на реформи, діяти оперативно та ефективно. Наголос на людському потенціалі сприятиме виконанню основних завдань реформування, особливо за умови значного зростання обсягів та складності управлінської праці під час його здійснення.

Мистецтво управління - здатність та вміння управлінців творчо підходити до постановки та реалізації цілей з урахуванням конкретних управлінських ситуацій шляхом активного залучення здобутків управлінської науки до практики державного управління, а також на основі особистого життєвого досвіду, спеціального навчання, наявності навичок, інтуїції, здібностей.

Міграція - переміщення населення або в межах однієї країни (внутрішня **М.**), або з однієї країни в іншу (зовнішня **М.**).

Міграційна політика - частина соціально-економічної та етнонаціональної політики, спрямована на регулювання переміщення населення в межах країни, а також частково і за її межі, на формування раціональної статеві-вікової структури регіонів та більш доцільного збалансування трудових ресурсів. Суб'єктами міграційної політики у масштабах країни

є органи державної влади і управління або спеціально створені органи; у міждержавних масштабах - міжнародні організації МОМ (Міжнародна організація з міграції). Оскільки міграція здійснює перерозподіл населення, трудових ресурсів, то основною функцією міграційної політики є регулювання потоків між регіонами, формування населення в районах інтенсивного економічного освоєння, стимулювання більш активної рухливості, мобільності населення в одних регіонах і його стабілізація в інших, зниження рівня трудових надлишків в одних районах або забезпечення робочою силою інших, тобто регіональна збалансованість трудових ресурсів. Основними завданнями міграційної політики є: чітке виявлення та визначення спрямованості міграційних процесів, тенденцій їх подальшого розвитку; визначення взаємозв'язку цих процесів та явищ, трансформації одних в інші, що, у свою чергу, має сприяти виробленню ефективних, практичних рекомендацій для їх регулювання; прогнозування розвитку міграції, щоб попередити стихійне лавиноподібне наростання міграційних потоків; управління міграційним рухом населення за допомогою спеціальних методів і засобів, відносно впорядкування і регулювання стихійних міграційних процесів (потоків біженців з районів воєнних дій чи зон екологічних та техногенних катастроф). Важливе значення мають також забезпечення достатнього рівня адаптації мігрантів, розробка і реалізація спеціальних програм соціально-економічного розвитку районів освоєння, створення інфраструктури соціального захисту (житло, транспорт, медичне обслуговування, культурна сфера і т.ін.), системи цілеспрямованої професійної підготовки кадрів тощо. Міграційна політика в сучасних умовах повинна також враховувати етнічні аспекти, забезпечувати високий рівень адаптації мігрантів інших національностей у нових районах, створювати умови для реалізації їх прав на розвиток етнічних культур, вивчення рідної мови і її використання в місцях компактного проживання, на створення земляцьких, національно-культурних та інших організацій, спілок, товариств. Важливе значення має також попередження міжетнічних конфліктів, недопущення міжетнічної напруженості, а у разі їх виник-

нення - розробка заходів і методів їх урегулювання, гармонізації міжгетнічних відносин.

Міжнародні відносини - система політичних, економічних, науково-технічних, культурних, військових, дипломатичних та інших стійких взаємозв'язків і взаємодій суб'єктів міжнародних відносин, серед яких: держави; народи; міждержавні урядові і неурядові об'єднання, організації та органи; партії та рухи; окремі особи та їх групи.

Міжнародні стандарти ІСО 9000 - затверджені Міжнародною організацією з стандартизації (ІСО) п'ять міжнародних стандартів, в яких були встановлені вимоги до систем забезпечення якості продукції, а саме: 1) ІСО 9000 "Загальне керівництво якістю і стандарти по забезпеченню якості. Керівні вказівки по вибору і застосуванню"; 2) ІСО 9001 "Система якості. Модель для забезпечення якості при проектуванні і (або) розробці, виробництві, монтажі та обслуговуванні"; 3) ІСО 9002 "Система якості. Модель для забезпечення якості при виробництві і монтажі"; 4) ІСО 9003 "Система якості. Модель для забезпечення якості при остаточному контролі і випробуваннях"; 5) ІСО 9004 "Загальне керівництво якістю і елементи системи якості. Керівні вказівки".

Місцева влада - складова система суспільного врядування, певна інфраструктура державної влади, особливість якої полягає у безпосередній наближеності до життя громадян, громадянського суспільства. Головна проблема в організації та здійсненні місцевої влади в країні полягає у необхідності поєднувати два начала - централізоване та самоврядне. Централізована структура, якою є держава, має забезпечувати, гарантувати задоволення загальнонаціональних потреб та інтересів, домагатися дотримання законів, виконання директив. Цю функцію в Україні виконують місцеві державні адміністрації. Місцеве самоврядування опікується забезпеченням повсякденних потреб громадян, безпосереднім їх задоволенням, відповідає за такі служби: місцевий розвиток; контроль за суспільною власністю; захист навколишнього середовища; планування і використання землі; планування будівництва; житло; електропостачання; водопостачання; постачання теп-

ла і природного газу; утримання шляхів та місць громадського користування; початкова та середня освіта; охорона здоров'я; культурні й спортивні заклади; протипожежна безпека. Районне й обласне врядування охоплює переважно громадські служби підпорядкованих їм регіонів, всебічний розвиток цих регіонів, координування діяльності місцевих органів самоврядування.

Місцеве самоврядування - спосіб організації влади і форми організаційної діяльності громадян, що спільно проживають на певній території (громади), для самостійного і під свою відповідальність розв'язання проблем і питань місцевого значення, керуючи справами місцевого господарства згідно з правом, гарантованим державою. **М.с.** здійснюється на принципах: народовладдя; законності; захисту прав, свобод і законних інтересів громадян, соціальної справедливості; виборності органів територіальної самоорганізації громадян, їх підконтрольності, підзвітності і відповідальності перед населенням; колегіальності; гласності і врахування громадської думки; поєднання місцевих і державних інтересів, інтересів особи і всього населення відповідної території; взаємодії органів місцевого та регіонального самоврядування з трудовими колективами, громадськими організаціями і рухами; самофінансування і самозабезпечення; оптимальної децентралізації; реальної керованості територією; обов'язковості рішень органів місцевого самоврядування, прийнятих у рамках закону. Існуючі *моделі місцевого самоврядування* відрізняються великою різноманітністю. *Французька*, або континентальна, модель характеризується тим, що місцеве самоврядування включено в ієрархічну систему державної влади, підлеглістю вищестоящим органам, які безпосередньо контролюють їх діяльність. Автономність забезпечується передачею повноважень з боку центральних органів держави. Самостійність у визначенні структури органів місцевого самоврядування - елемент, властивий *американській* моделі. Поширеним типом місцевого самоврядування є *англосаксонський*. Його основна ознака - відсутність на місцях повноважних представників центрального уряду, що опікає виборні муніципальні органи, які діють самостійно. Тут відсутнє без-

посереднє підпорядкування вищестоящим органам, контроль здійснюється через міністерства і суд, а на місцях немає уповноважених центрального уряду.

Моделі розвитку міста - різноманітні можливі варіанти стратегічного бачення розвитку міста, серед яких: промисловий центр; науково-освітній комплекс; багатoproфільний регіональний транспортний вузол; центр оптової та роздрібно́ї торгівлі; центр фінансового капіталу і фондового ринку; центр інтенсивного підприємництва; центр медицини й охорони здоров'я; культурно-розважальний і туристичний центр; центр сучасної освіти й освітніх технологій; центр інформаційних технологій; діловий й адміністративний центр; сервісний центр; комбінування попередніх варіантів.

Модернізація - сукупність соціально-політичних, виробничо-технологічних, господарсько-економічних, культурних та інших змін у суспільстві, спрямованих на впровадження нових форм суспільного буття, перехід від традиційного суспільства до відкритого, від індустріального - до постіндустріального (інформаційного), від тоталітарного й авторитарного - до демократичного.

Моніторинг - спеціальна підсистема системи управління, пов'язана з отриманням й аналізом інформації щодо певного об'єкта управління. **М.** є механізмом реагування на зовнішні загрози і відхилення в роботі організації. При формуванні **М.** визначаються його мета, об'єкт, суб'єкт, періодичність і методи. Для ефективності **М.** він має бути включений у систему управління, а рекомендації та рішення, що приймаються в його структурах, мають доходити до керівників та враховуватися в їх рішеннях з питань стратегії й політики організації. Однією з основних складових підсистеми **М.** є *інформаційна система*, що дає змогу збирати і передавати необхідну інформацію. Вона має забезпечити мінімум необхідної релевантної інформації для кожного підрозділу організації. Іншою складовою частиною **М.** є *аналітична система*, де зібрана інформація аналізується, щоб визначити, як організація справляється з досягненням поставлених цілей. Унаслідок аналізу виявляються відхилення в роботі, їх характер і

вплив на досягнення цілей організації. Ці узагальнені дані поступають в *оперативну систему М.*, де виробляються рекомендації і рішення щодо внесення змін у стратегію, зміст роботи, показники оцінок і систему *М.* загалом. Потім рекомендації у вигляді оперативної інформації або аналітичних довідок поступають до керівника організації або підрозділу, що має повноваження з прийняття рішення у даній сфері діяльності. Без сучасної системи *М.* неможливе проведення ефективної державної політики і розроблення стратегічних планів держави.

Моральна відповідальність - вид соціальної відповідальності у суспільному управлінні, яка настає за моральні проступки і виходить із загальних моральних принципів та норм, що стосуються особливостей певних професій, керівників усіх рівнів, державних службовців, посадових осіб місцевого самоврядування. **М.в.** пов'язана з етичним аспектом праці зазначених соціальних груп, представники яких є учасниками непростих взаємовідносин з громадянами, колегами, підлеглими, керівництвом, що інколи пов'язані з конфліктами, непорозумінням, різноманітними проблемами.

Моральне стимулювання - морально-етичний метод управління, спрямований на підвищення колективної чи особистої ініціативи працівників та їх інтересу до виконання своїх службових обов'язків. За допомогою засобів **М.с.**, зокрема схвалення чи осуду діяльності працівника, можна визначити рівень її суспільної значущості чи неприйнятності. Особливе значення надається стимулюванню особистої ініціативи за допомогою **М.с.**

Морально-психологічний клімат - інтегральний показник рівня розвитку соціально-психологічної спільності колективу, в якому відображаються настрої, думки і традиції колективу, характер взаємовідносин та ін. **М.-п.к.** віддзеркалює єдність політичних, моральних і соціально-психологічних відносин колективу. Найважливішими компонентами **М.-п.к.** є соціальний оптимізм, психологічна сумісність членів колективу, їх моральна вихованість та ін. Чим вищим є соціальний оптимізм працівників, чим глибшим є взаєморозуміння, тим

більш здоровим є **М.-п. к.** у колективі, організації, а в підсумку й соціально-психологічне самопочуття колективу в цілому та кожного його члена зокрема.

Мотивація - рушійна сила діяльності організацій, окремих працівників, що ґрунтується на задоволенні певних потреб; загальна функція управління, що потребує розуміння людської природи з метою спонукання організацій та окремих людей до максимальних зусиль, досягнення ефективних результатів праці. При реалізації і формуванні **М.** слід урахувувати три ключові складових змісту мотивації: зусилля, організаційні цілі та індивідуальні потреби. Керівники мають домагатися від працівників енергійних зусиль з метою досягнення організаційних цілей. Для цього вони мають забезпечити потреби індивідів, що становлять основні цілі мотиваційних зусиль. До сучасних концепцій мотивації належать змістовні та процесуальні теорії.

Мультикультуралізм - політика щодо національних меншин або іммігрантів, спрямована на задоволення та підтримку їхніх культурних запитів за умови цілеспрямованого виховання лояльності до єдиної в межах держави політичної нації. Показником лояльності визнається опанування й використання державної мови, участь у політичному житті і, можливо, віра в спільне майбутнє.

Н

Навчальна програма “Управління суспільним розвитком” - навчальна програма, яку розроблено в Національній академії державного управління при Президентові України за спеціальністю “Управління суспільним розвитком” для підготовки вищих керівних кадрів (І-ІІ категорії державної служби та прирівняних до них посадових осіб місцевого самоврядування). Навчання за даною програмою здійснюється за заочною та заочно-дистанційною формами. Серед нормативних дисциплін **Н.п.у.с.р.** такі: “Теоретичні та організаційні засади державного управління”; “Верховенство права”; “Європейська інтеграція”; “Суспільно-політичні реформи”; “Гео-

політика і національна безпека України”; “Розроблення та аналіз державної політики”; “Стратегічне планування та реалізація політики на центральному, місцевому та регіональному рівні”; “Макроекономіка для аналізу державної політики”; “Макроекономічна політика”; “Соціальний і гуманітарний розвиток”; “Державні фінанси і бюджетний процес”; “Інформаційна політика та зв’язки з громадськістю”; “Становлення і розвиток демократії: світовий досвід для України”; “Управління людськими ресурсами”; “Керівник в органах державного управління та місцевого самоврядування”; “Етика в державному управлінні”; “Логіка, методологія та методика наукових досліджень”; “Моделювання, інформаційні системи та технології в державному управлінні”; “Ділова українська мова в державному управлінні”.

Надання управлінню науково обґрунтованого характеру - передбачає широке використання наукових досягнень на всіх рівнях і ланках будь-якої системи управління, передусім результатів досліджень у сфері політології, права, економіки, філософії, соціології, державного управління, менеджменту, екології та інформатики; сприяння розвитку наукових досліджень з актуальних проблем управління, зокрема розробленню нових управлінських технологій та впровадженню їх досягнень у практику; залучення науковців до аналітичної роботи в органах управління; підвищення рівня забезпеченості управлінців системами підтримки прийняття рішень на базі сучасної управлінської методології, засобів інформатизації та комп’ютеризації. В умовах складності й масштабності проблем суспільного управління наукові підходи і методи їх вирішення набувають особливого значення. Перспективне прогнозування, стратегічне планування, організаційне проектування, управління людськими ресурсами, створення високоефективних мотиваційних підходів, розроблення сучасних методів контролю, комунікацій, підвищення ефективності прийняття управлінських рішень - це завдання, вирішення яких потребує наукового обґрунтування із застосуванням сучасних здобутків науки управління.

Надзвичайна ситуація - порушення нормальних умов життя і діяльності людей на території чи об’єкті, спричинене ава-

рією, катастрофою, стихійним лихом, епідемією, епізоотією, пожежею, застосуванням засобів ураження, що призвели або можуть призвести до загибелі людей, значних матеріальних втрат, істотного погіршення стану навколишнього середовища. Відповідно до Положення “Про порядок класифікації надзвичайних ситуацій”, затвердженого Кабінетом Міністрів України 15 липня 1998 р., надзвичайні ситуації можуть бути загальнодержавного, регіонального, місцевого та об’єктного рівня.

Надзвичайний стан - особливий правовий режим, пов’язаний з розширенням повноважень органів державної влади та обмеженням політичних свобод громадян. **Н.с.** вводиться в країні у конституційному порядку на всій території або на окремій її частині в разі, якщо для цього склалися поважні причини - стихійне лихо, масові заворушення, антиурядові виступи тощо. Як правило, режим **Н.с.** передбачає вживання особливих заходів для підтримання порядку в суспільстві.

Наука державного управління - галузь науки, об’єктом дослідження якої є державне управління як певний вид діяльності. Держава відрізняється від інших організацій вирішенням більш масштабних і різноманітних загальносуспільних проблем, монопольним правом регулювання правових відносин, суверенітетом, унікальністю, а також наявністю специфічного апарату влади, який діє в політизованому середовищі, що безпосередньо впливає на прийняття ним управлінських рішень. У зв’язку із цим йдеться про специфічні моделі, схеми, класифікацію, типологію і систематику, тенденції розвитку, закономірності побудови та функціонування державного управління. Складність суспільства як об’єкта управління і системи державної влади як суб’єкта управління, які є відкритими, динамічними, самокерованими, імовірнісними, багатопараметричними системами, не дає змоги керуватися в державній управлінській діяльності лише накопиченим досвідом та здоровим глуздом, а й потребує широкого використання на всіх його рівнях і ланках наукових досягнень та обґрунтувань. Дослідження в даній галузі охоплюють теоретичні, методологічні та практичні проблеми становлення і розвитку державного управління і спрямовані на виявлення законів, закономірностей, принципів, тенденцій,

а також розроблення на їх основі підходів, методів і технологій розв'язання цих проблем. Чільне місце серед них відведено дослідженню системних характеристик державного управління, теорії організації та менеджменту в державно-управлінській діяльності, а також технології розробки, прийняття та впровадження управлінських рішень. Одним з основних завдань **Н.д.у.** є створення реальних передумов здійснення переходу від емпіризму до науковості державного управління, надання йому характеру випереджального управління. В Україні державне управління фактично отримало визнання як 25-та галузь науки в 1996 р., коли постановою Президії ВАК України від 16 листопада 1996 р. № 2/1 був затверджений перелік спеціальностей наукових працівників, серед яких: 25.00.01 - теорія та історія державного управління; 25.00.03 - організація і управління в державних установах; 25.00.04 - регіональне управління; 25.00.05 - галузеве управління та 25.00.06 - місцеве самоврядування. На сьогодні цей перелік складається з чотирьох спеціальностей, а саме: 25.00.01 - теорія та історія державного управління; 25.00.02 - механізми державного управління; 25.00.03 - державна служба та 25.00.04 - місцеве самоврядування.

Науково-технічний прогрес - стан розвитку суспільства, який характеризується високим рівнем інноваційності, зростанням показників освітнього рівня робочої сили (у тому числі кількості вищих навчальних закладів), наявністю технопарків, технополісів, техноінкубаторів, науково-дослідних, проектних та інших організацій, які займаються науковою діяльністю та впровадженням її результатів.

Націоналізм - почуття та розуміння особистістю або спільнотою належності до нації й наявність свідомого та інтенсивного прагнення піднести її культуру, добробут, державність.

Національна економіка - історична система суспільного економічного відтворювання, що склалася в певних територіальних (національних) кордонах.

Національна згода - стан гармонійних взаємовідносин й успішної взаємодії всіх рівнів національно-етнічних, політичних та інших сил у межах одного державного утворення, єдність

усієї нації або різних національних меншин, що складають населення багатонаціональної держави, з якогось життєво важливого питання, результат успішного розвитку процесів, що називають політикою національної згоди, примирення.

Національна модель державного управління - притаманна кожній державі модель управління, основними ознаками якої є форма і режим правління, територіальний устрій, система органів державної влади, ціннісні та цільові настанови й яка враховує історичні традиції та національні уподобання. Водночас є низка найбільш досліджених **Н.м.д.у.**, що стали еталонами, зокрема так звані американська та європейська моделі державного управління. В основу першої покладено “людину економічну” й акцент зроблено на створенні у державі максимальних умов для отримання прибутку в результаті діяльності такої людини, а в основу другої - “людину адміністративну” й зроблено наголос на пріоритеті права, тобто на максимально можливому правовому врегулюванні будь-яких суспільних відносин та чіткому дотриманні такою людиною у процесі діяльності встановлених норм права. Вважається, що американська модель державного управління зорієнтована на всі процеси і функції управління в спектрі повноважень держави, коли державне управління розглядається як галузь, що включає законодавчу, виконавчу і судову гілки влади. В європейській же моделі державне управління фактично розглядається як підгалузь права. Інакше кажучи, у першій моделі передбачається поєднання політичних, правових та адміністративних функцій, а в другій - їх розмежування, тобто визначення державного управління як всієї не законодавчої та не судової діяльності держави, або як підзаконної виконавчо-розпорядчої діяльності органів держави. У спрощеному розумінні європейська модель державного управління характеризується розгалуженою й дуже розвиненою системою права, коли кваліфікований управлінець, у першу чергу, повинен мати добру юридичну підготовку.

Національна самосвідомість - соціально-етнічні уявлення про правові, політичні, моральні та інші норми у процесі розвитку нації, яка завдяки ним виокремлює себе серед інших націй. **Н.с.** складається з національної психології та національної

державної ідеології, які мають відповідні структурні елементи і характеризуються рівневим взаємозв'язком та детермінацією. Зокрема, чуттєвий (психологічний) рівень включає: почуття, переживання, емоції, реакції, стиль мислення, установки; теоретичний (ідеологічний) - знання, погляди, навички, ціннісні орієнтації, інтереси, прагнення, ідеали. **Н.с.** охоплює також традиції, звичаї, історичне минуле нації чи народності, її культуру з особливими чинниками (національна гордість, націоналізм як патріотизм, зрозумілість, нігілізм), а також мову.

Національні інтереси - усвідомлені потреби нації, спонукальні мотиви її діяльності. **Н.і.** часто асоціюються з державними інтересами. Захист **Н.і.** покладено в основу національної безпеки.

Національні меншини - менша за чисельністю група порівняно з рештою населення країни, яка не займає панівного становища, але виявляє почуття солідарності з метою збереження своєї самобутності, культури, традицій, релігії, мови. Особливим різновидом меншин є так зване корінне населення. Наявність **Н.м.** об'єктивно породжує необхідність захисту їх прав, установлення додаткових гарантій проти асиміляції, матеріальних і організаційних гарантій, спрямованих на збереження й розвиток меншин. Одним із найважливіших прав **Н.м.** є їх самовизначення (самоідентифікація). Практика знає чимало способів регламентації правового статусу національних меншин: міжнародні документи, загальнонаціональні акти, акти суб'єктів федерації і територіальних утворень. В Україні прийнято Закон "Про національні меншини в Україні", який дає офіційне визначення **Н.м.** як "групи громадян України, які не є українцями за національністю, виявляють почуття національної самоідентифікації та спільності між собою" та виходить з того, що права меншин є невід'ємною частиною загальноновизнаних прав людини. Україна гарантує громадянам республіки незалежно від їх національного походження рівні громадянські, політичні, економічні та культурні права і свободи.

Нація - тип етносу, що виникає як історична, соціально-економічна та духовна спільність людей з певною психологією і

самосвідомістю. **Н.** виникають на основі народностей (винятком є США, Канада), причому історичні фактори відіграють визначальну роль. Риси національного характеру є найбільш сталими ознаками, за допомогою яких визначається психологічний образ **Н.**

Неурядові організації - локальні, національні чи міжнародні об'єднання людей, діяльність яких здійснюється з ініціативи громадян, а не з санкції чи вказівки уряду і не має на меті отримання прибутку. Неурядові організації є елементами громадянського суспільства, що виконують широке коло функцій, таких як захист прав людини, надання допомоги біженцям, боротьба за роззброєння, здійснення дослідницьких та освітніх заходів. Неурядові організації створюють для людей можливість брати безпосередню участь у розв'язанні проблем власного життя, у прийнятті відповідних рішень, у налагодженні партнерської співпраці з державними органами й міжнародними організаціями.

Неформальна організація - організація, визначена неформальними аспектами (моделями і взаємозв'язками) соціальних стосунків, що існують в організації. Якщо формальні аспекти закріплені в меті і цілях організації, стратегії розвитку організації, функціональній та кадровій політиці, організаційних планах та планах функціональних заходів, її структурі та положеннях (статусі), положеннях підрозділів, штатних розписах, посадових інструкціях, то до неформальних аспектів належать: фактори влади і впливу, групові зв'язки, норми поведінки і системи цінностей, відносини між керівниками і підлеглими, власна організаційна культура.

Нова управлінська ідеологія - доктрина, спрямована на оновлення адміністративної культури, формування готовності управлінського персоналу до прийняття рішень в умовах зростаючої свободи дій, зовнішніх викликів та підвищення особистої відповідальності з орієнтацією на служіння громадянам.

Новітні підходи суспільного управління - нові напрями, моделі і принципи вирішення проблем суспільного розвитку, серед яких можна назвати синергетичний, глобалізаційний, зокрема ціннісний, екологічний, консенсусний та інтеграційний,

інформаційно-інноваційний, корпоративний та соціальний. Їх застосування в процесах управління завжди посилюється засобами системного та ситуаційного підходів, а також управління якістю. За *синергетичного підходу* суспільство розглядається як дисипативна система, рух (напрямок та швидкість) якої до певних стійких станів (атракторів) визначається її можливостями самоорганізації, якістю систем управління, що обирають шляхи подальшого розвитку на переломних моментах (точках біфуркації). Саме тому ефективний суспільний розвиток можливий лише за умов успішного, високо-професійного управління. Синергетика розглядає майбутнє як паліативний простір можливостей, а сучасне - як напружений процес вибору. Поширення синергетичної парадигми стало одним із потужних чинників подолання межі між природознавством та суспільствознавством та побудови універсальної еволюційної картини світу. *Глобалізаційний підхід* передбачає посилення взаємозв'язку і взаємозалежності різноманітних явищ і процесів у світі, що вимагає врахування їх наслідків, та базується на поєднанні кількох принципів, дуже важливих для сучасного суспільного розвитку, а саме: зростання пріоритету загальнолюдських цінностей та ідеалів у системі орієнтирів взаємовідносин між країнами та народами (*ціннісний підхід*); забезпечення збереження природних ресурсів, формування суспільства стійкого розвитку, в якому оптимально з точки зору людини поєднувалися б економічні, екологічні та соціальні чинники (*екологічний підхід*); прагнення до мирного розв'язання будь-яких світових (міжнаціональних, регіональних, локальних) конфліктів, обмеження поширення ядерної та іншої зброї масового ураження (*консенсусний підхід*); інтеграція держав, їх економіки та культури, співробітництво країн та народів (*інтеграційний підхід*). *Інформаційно-інноваційний підхід* до управління суспільним розвитком виходить з реальної ситуації переходу до пост-індустріального суспільства послуг та знань, а у подальшій перспективі у міру зростання частки інформаційних послуг - до його найбільш розвиненої стадії - інформаційного суспільства. *Корпоративний підхід* є перспективним варіантом сучасної суспільної доктрини. Він розуміється як спосіб організації суспільного життя таким чином, що не тільки

центр ініціює розвиток, а й органи місцевої влади, органи місцевого самоврядування, громадські організації, господарські суб'єкти, безпосередньо територіальні громади, населення активно залучаються до суспільного життя. Такий підхід заснований на принципах співволодіння та співрозпорядження корпоративною власністю, дійсно народного самоуправління, договірних відносин між центральною та місцевою владою, відродження духовності та культури, делегування центром на місця прав розпорядження ресурсами. *Соціальний підхід* виходить з того, що не політика та економіка є головною метою розвитку суспільства й умовою підтримки його рівноваги, а постійне підвищення якості життя його членів, неперервне вдосконалення способу їх життя. Виходячи з цього розвинені країни прийшли до побудови соціальних держав, формування соціально орієнтованих ринків, до соціального партнерства.

Номенклатура - перелік посадових осіб, які затверджуються та заміщуються лише за рішенням або згодою вищестоящого керівного органу. В умовах командно-адміністративної системи **Н.** була невід'ємною складовою та основою кадрової політики, що привело до її виокремлення в окрему соціальну групу, яка користувалася спеціальними благами та пільгами в умовах тотального дефіциту. В умовах демократичного суспільства номенклатурний підхід є неприйнятним, а добір персоналу має здійснюється на засадах системи особистих заслуг, що дає можливість залучити професійно підготовлених, компетентних, ініціативних, висококваліфікованих фахівців, які володіють сучасними методами менеджменту та мають організаторські здібності.

Ноосистеми - соціально-економічні утворення, результат розумної діяльності людини, що характеризуються свідомим формуванням гармонійного середовища проживання людини. Світова практика виробила різні типи **Н.**, зокрема регіони та анклавні інтенсивного розвитку, такі як агломерації, технополіси, технопарки, техноінкубатори, наукогради, екополіси тощо. Поняття **Н.** пов'язане з розробкою В.І.Вернадським концепції "ноосфери" ("сфери розуму").

О

Об'єкт науки державного управління - сукупність процесів, структур, механізмів, внутрішніх та зовнішніх чинників, що забезпечують діяльність та взаємодію органів державної влади або впливають на них.

Об'єкт науки суспільного управління - процеси, структури, закономірності, принципи, концепції, підходи, моделі, методи, технології, інші чинники суспільного управління, сутність і механізми самоорганізації в ньому.

Ознаки сучасних моделей суспільного управління - низка відмінних рис сучасного суспільного управління, що знайшли відображення в теоретичних та практичних його моделях. Серед них такі: відхід від класичної схеми бюрократії та застосування гнучких методів управління стосовно організації та персоналу; провідна орієнтація на споживача або клієнта як на головного оцінювача якості управління; урахування змін зовнішнього середовища та його прогнозування; використання ринкових підходів на засадах взаємовигідного співробітництва держави з приватним сектором; використання командної роботи та участі персоналу в прийнятті рішень; зміна організаційної культури, сприяння організаційному та індивідуальному розвитку.

Опозиція - форма цивілізованого протистояння владі, протидія якоїсь політичної сили офіційному курсу правлячих кіл, боротьба за прихильність виборців і прихід до влади або за втілення своїх пропозицій у політичні рішення. Найбільш відомими видами **О.** є партійні угруповання в уряді та парламентські фракції, які перебувають у меншості. **О.** є невід'ємною ознакою демократичного суспільства, правової держави.

Опозиція парламентська - один із інститутів сучасного парламентаризму, форма цивілізованого протистояння депутатів, депутатських груп (фракцій), представницьких органів, партій офіційному політичному курсу. **О.п.** є невід'ємним елементом демократичного суспільства, для якого характерний політичний плюралізм. **О.п.** своїми діями заявляє про

принциповий намір боротися за владу, за вплив на неї, за завоювання голосів виборців. Вона є організованою протиполітичним силам, що перебувають при владі. У демократичних парламентських режимах **О.п.** має чітко окреслений політико-правовий статус, визначені законом організаційні форми існування, завдання та функції, квоти представництва, умови фінансового забезпечення лідерів тощо. Завданням **О.п.** є обґрунтована критика урядових рішень, виявлення в них слабких місць для їх усунення, запобігання проведенню політичного курсу країни в інтересах якоїсь однієї групи, напрацьовування проектів альтернативних суспільних рішень та урядової політики, формулювання й вираження думок, позицій тієї частини населення, яку вона репрезентує.

Оптація - добровільний вибір громадянства особами, що мають громадянство двох чи більше держав, при переході з території однієї країни до іншої. Право оптації мають особи, які досягли 18 років. Діти при оптації, як правило, обирають громадянство батьків.

Основні принципи менеджменту якості - ключові принципи, які складають основу міжнародних стандартів у галузі управління якістю ISO 9000. Серед них: орієнтація на споживача, роль керівництва (керівник має створити умови, необхідні для успішної реалізації всіх принципів системного управління якістю), залучення працівників (кожний працівник має бути залучений до діяльності з управління якістю), процесний і системний підхід до управління (виробництво товарів, послуг і управління розглядаються як сукупність взаємопов'язаних процесів), постійне покращання (покращання має бути складовою частиною системи управління), прийняття рішень, заснованих на фактах (покликане виключити необґрунтовані рішення, які, як правило, називають вольовими), взаємовигідні відносини з постачальниками.

Основні складники соціуму - базові елементи, з яких складається суспільство. Серед **О.с.с.**: а) базові потреби людини, що, проектуючись на соціальну активність, зумовлюють початковий поділ суспільної праці; б) початковий поділ праці як похідна індивідуальних здібностей людей, що проектується

на організацію основних сфер суспільного життя (політичну, економічну, соціальну та духовну), а також на диференціацію відповідних їм соціальних верств; в) архетипи колективного несвідомого, що, проектуючись на основні цінності суспільства, формують систему соціальних норм, стандартів поведінки і способу життя загалом.

Основні сфери суспільного життя - поняття, що відбиває та узагальнює різнопланові процеси, стосунки, цінності, інститути, чинники суспільного життя, причому як матеріальні, так і ідеальні, як об'єктивні, так і суб'єктивні. До **О.с.с.ж.** можна віднести: а) *матеріальну* - це процеси матеріального виробництва, розподілу, обміну, споживання, зокрема продуктивні сили й виробничі відносини, науково-технічний прогрес і технологічна революція; б) *соціально-політичну*, яка включає соціальні та політичні відносини людей у суспільстві (класові, національні, групові, міждержавні тощо), охоплює такі явища й процеси, як революція, реформи, еволюція, війна, а також соціальні інститути (держава, партії, громадські організації; в) *духовну* - широкий комплекс ідей, поглядів, уявлень, тобто весь спектр формування свідомості (як індивідуальної, так і суспільної), її трансформації від однієї інстанції до іншої (засоби масового інформування), перетворення на індивідуальний духовний світ людини; г) *культурно-побутову* - такі процеси та явища, як виробництво культурних цінностей, освіта, виховання, життя родини, побутові проблеми тощо. **О.с.с.ж.** тісно взаємопов'язані, тому їх необхідно розглядати в єдності.

Охлократія - влада натовпу. За В.Липинським, **О.** - це панування "войовників-непродуцентів з повним придушенням свободи та самодіяльності громадян". У минулому охлократична аристократія найчастіше складалася з кочівників, а в нові часи - з декласованих елементів, що виникають на соціальній периферії індустріальної цивілізації.

Оцінювання - аналіз та оцінка діяльності, її функцій, обов'язків, відповідальності з точки зору якості, послідовності, результативності, ефективності, економічності, справедливості. Основна мета **О.** - це використання його як основи для прий-

няття рішень, зокрема: вибору найкращого варіанта з кількох альтернатив; здійснення поточних коригуючих заходів (виявлення неефективної практики на ранній стадії або наявності тривожних симптомів); продовження, розширення поля діяльності чи її скорочення, дострокового завершення й навіть припинення (залежно від стану досягнення цілей); перевірки нових ідей (пілотні проекти, їх оцінювання); прийняття рішення про продовження фінансування. **О.** проводиться, якщо діяльність: потребує підвищення якості; комплексна, складна для спостереження; складається з елементів, що взаємодіють; дуже важлива або коштовна; необхідно знайти вагомі докази її успіху чи невдачі. Не варто розпочинати **О.** в таких випадках: якщо відсутній заведений рутинний порядок і стабільність; якщо люди, залучені до участі в ній, не можуть дійти згоди стосовно цілей; якщо замовник чи менеджер встановлює жорсткі рамки, що призводить до нехтування важливими питаннями; коли для оцінювання бракує коштів чи підготовленого персоналу. Серед нераціональних причин проведення оцінювання є такі: відстрочка прийняття рішення, уникнення відповідальності, засіб надання легітимності рішенням, що наперед відомі, засіб самореклами. Серед поширених методів **О.** можна зазначити порівняння чинників, класифікаційний опис, визначення рейтингів, ранжування.

П

Парадигми суспільного управління - системи управлінських підходів, моделей, методів та впливів, поглядів на явища, об'єкти і процеси в суспільному управлінні, що на певному етапі розвитку суспільства підтвердили свою справедливість і тому поділяються переважною кількістю фахівців. Можна навести кілька **П.с.у.** *Синергетична парадигма*, за якої суспільний розвиток, а відповідно й суспільне управління базується на положеннях теорії синергетики (синоніми - теорія динамічного хаосу або дисипативних структур). *Діяльнісна парадигма*, за якої суспільне управління являє собою діяльність з управління суспільним розвитком. *Глобалізаційна парадигма*, за якої суспільне управління спрямоване на вирі-

шення глобальних проблем розвитку суспільства. *Інтеграційна парадигма*, за якої суспільне управління є інтегрованою діяльністю держав та міжнародних організацій з метою протидії негативним тенденціям світового розвитку. *Мультисистемна парадигма*, за якої суспільне управління є багатопрофільною діяльністю в різних сферах життя суспільства (політичній, економічній, соціальній, гуманітарній, екологічній тощо). *Інноваційна парадигма*, за якої суспільне управління виступає як найважливіший механізм реалізації інновацій, оновлення всіх сфер суспільства. *Інституційна парадигма*, за якої суспільне управління являє собою сукупність інститутів, у тому числі міжнародних, що вирішують проблеми суспільного розвитку. *Парадигма науки суспільного управління*, згідно з якою суспільне управління є мультипарадигмальною галуззю знання.

Парламент - загальна назва вищого виборного представницького органу законодавчої влади держави. До функцій будь-якого парламенту входять: вироблення законопроектів, обговорення й прийняття законів; утворення уряду та ініціювання, за необхідності, його відставки; формування й затвердження бюджету країни, встановлення, зміна чи скасування загальнодержавних податків; контроль за виконанням бюджету та дотриманням законів. Завдання парламенту полягає ще й у тому, щоб застерегти суспільство від будь-яких проявів диктаторства, авторитаризму, які можуть продукуватися державною владою. У системі розподілу влади **П.** є одним з головних центрів вироблення державної політики, що відображується в законах, які приймаються ним. Дійсна роль **П.** в політичному житті кожної країни визначається організацією соціальних сил, що знаходить свій вияв через політичні партії та інші масові об'єднання, які мають свої парламентські фракції. Ця роль залежить від ступеня розвиненості парламентаризму, сили і впливу парламентських інститутів. Парламент є невід'ємним інститутом парламентаризму, що розуміється як форма представницької демократії і елемент системи державного управління. Парламент не може існувати без найважливіших елементів парламентаризму, до числа яких належать передусім розподіл влади та законність. Для реалі-

зації своїх функцій парламент як орган державної влади наділяється відповідними повноваженнями, обсяг яких визначений, як правило, конституцією країни. Найбільш загальні повноваження полягають у законотворчій діяльності, представницькій діяльності, спрямованій на захист суспільних інтересів, та контрольною діяльністю щодо виконання законів. Сукупність функцій і повноважень парламенту утворює його компетенцію. На цій основі парламенти можна поділити на три групи: 1) парламенти з *абсолютно визначеною компетенцією*, характерною для федеративних і децентралізованих унітарних держав, де центральна влада конституційно обмежена правами державоутворюючих суб'єктів або інших територіальних утворень (США, Франція, Іспанія); 2) парламенти з *абсолютно невизначеною компетенцією*, що мають право видавати закони з будь-якого питання і які володіють юридично необмеженими повноваженнями (Англія, Нова Зеландія, Ірландія, Італія, Японія); 3) парламенти з *відносно визначеною компетенцією*, що не мають чіткого критерію розмежування компетенції парламенту і уряду (Швейцарія). Єдиним органом законодавчої влади в Україні є парламент - Верховна Рада України.

Парламентське право - підгалузь конституційного права, яка регламентує процедурно-процесуальні індивідуальні та колективні форми й методи, що стосуються порядку роботи парламенту, ведення його пленарних засідань, прийняття ним рішень, голосування, формування органів виконавчої, судової влади, перебіг законодавчих процедур, прийняття актів, здійснення контрольних повноважень тощо.

Парламентський контроль - одне із фундаментальних прав вищого представницького органу, засіб організації проведення державного контролю, головними методами і формами якого є постановка питання про довіру уряду, парламентське розслідування, яке може спричинити застосування процедури імпічменту глави держави, створення спеціального контрольного органу парламенту (рахункової палати, рахункового суду), діяльність яких має не політичний, а конкретно-управлінський характер. В Україні **П.к.** здійснюється Вер-

ховною Радою України відповідно до встановлених Конституцією України повноважень як безпосередньо, так і через свій контрольний орган.

Партисипативна структура управління - структура управління, заснована на активному включенні співробітників та їх представників у процеси вироблення, прийняття й реалізації управлінських рішень.

Партія влади - політична сила, партія, яка за умов парламентської форми правління і партійно-пропорційної виборчої системи здобула право на формування уряду, виборовши більшість місць у парламенті. Некоректним є використання цього поняття для позначення представників колишнього компартійного істеблїшменту або прихованих центрів впливу на легальні структури врядування. **П.в.** є цілком легальним і відкритим володінням якоюсь партією важелями державного врядування, здобуте внаслідок відкритих політичних змагань, насамперед на виборах.

Партія політична - добровільне об'єднання людей, що прагнуть домогтися здійснення ідей щодо шляхів розбудови держави, задоволення спільних інтересів шляхом здобуття і здійснення влади. У демократичних суспільствах політичні партії відіграють важливу роль у формуванні та діяльності системи державної влади. Надзвичайно важливою є роль політичних партій у виборах. Висуваючи своїх претендентів на виборну посаду, підтримуючи незалежних кандидатів або тих, кого висунули інші угруповання, політичні партії відбирають людей, які мають реальні шанси на обрання, зменшують ступінь випадковості вибору. Тільки спираючись на підтримку партії, на її пропагандистський апарат, організаційну діяльність, фінансову допомогу, політик може серйозно розраховувати на перемогу на виборах. Особливо важливою є роль партій за пропорційної виборчої системи, де встановлена обов'язковість висування кандидатів за партійними списками, а партія визначає черговість кандидатів у списку.

Партнерство - спільна діяльність людей, організацій, заснована на рівних правах і обов'язках, спрямована на досягнення загальної мети.

Підходи до розуміння всесвітньо-історичного процесу - низка загальних поглядів на причини і процеси суспільного розвитку, серед яких: 1. Обстоювання єдності історичного процесу, підпорядкованого загальним незаперечним законам еволюційного розвитку, що передбачають поетапний, поступальний, висхідний рух від примітивних, нижчих форм соціальної організації до досконаліших, вищих. Цей **П.д.р.в.-і.п.** представлений концепціями класичної філософії історії (Вольтер, Гердер, Гегель), історичним матеріалізмом (Маркс, Енгельс, Ленін), теорією цивілізацій (Сен-Сімон, Спенсер, Дюркгейм, Белл, Тоффлер, Арон), теорією модернізації й конвергенції (Гелбрейт, Боулдінг, Фурастьє). 2. Розгляд розвитку історичного процесу за певними циклами й ритмами, згідно з якими зароджуються, дозрівають, гинуть і знову зароджуються соціальні системи. Цей **П.д.р.в.-і.п.** представлений теоріями історичного кругообміну (Платон, Арістотель, Віко, Макіавеллі, Фур'є), культурно-історичних типів (Данилевський), локальних культур (Шпенглер), регіональних цивілізацій (Тойнбі), соціокультурної динаміки (Сорокін) та ін. 3. Обстоювання багатомірності і багатоваріантності соціального розвитку, його альтернативності, з одного боку, і необоротності еволюції - з другого. Цей **П.д.р.в.-і.п.** представлений концепціями кібернетики і синергетики, які досліджують, зокрема, загальні закономірності динаміки соціальних систем та їх самоорганізації.

Підходи науки суспільного управління - низка способів та прийомів дослідження характерних науці суспільного управління. Серед найбільш поширених з них такі. *Міждисциплінарний*, що полягає у застосуванні спеціальних підходів різних наук (суспільствознавства, філософії, психології, кібернетики та ін.) до дослідження суспільного управління. *Історичний*, який полягає у вивченні суспільного управління в історичному плані з точки зору історичного взаємозв'язку та розвитку. *Прогностичний*, що забезпечує прогнозування розвитку системи суспільного управління, побудову відповідних сценаріїв. *Економічний*, який вивчає роль економічних факторів у становленні і розвитку суспільного управління. *Соціальний*, який сприяє з'ясуванню соціальної зумовленості явищ і

процесів у суспільних відносинах. *Гуманітарний*, який дає змогу розглянути і оцінити рівень культури суспільного розвитку, шляхи її підвищення. *Екологічний*, за якого розглядається роль системи суспільного управління в реалізації концепції стійкого розвитку та збереження довкілля. *Системний*, що забезпечує сприйняття об'єкта дослідження як відкритої, ймовірнісної системи та встановлення зв'язків між її елементами. *Структурно-функціональний*, який передбачає розподіл системи суспільного управління на складові елементи та їх функціональний аналіз з метою з'ясування їх ролі та необхідності подальшого розвитку. *Статистичний*, що базується на збиранні та узагальненні інформації про стан різних видів суспільної діяльності. *Порівняльний*, який дає можливість встановити спільні та відмінні риси в суспільному управлінні різних епох та країн. *Моделювання*, який передбачає оцінку розвитку ситуацій та очікувані події шляхом використання моделей структур і процесів суспільного управління. *Емпіричний*, що досліджує реалії останнього шляхом спостереження, експерименту, проведення соціологічних досліджень. *Ситуаційний*, який передбачає застосування того з підходів до дослідження, що у певній ситуації є найбільш доречним.

Планування людських ресурсів - процес добору людських ресурсів, який пов'язує управління людськими ресурсами з організаційним процесом планування; передбачає певний стан людських ресурсів; дозволяє організаціям упорядковано просувати працівників по службі, уникнути зайвих витрат, пов'язати результат окремого працівника з ступенем організаційної продуктивності.

Показники суспільного розвитку - кількісна та якісна характеристики стану, тенденцій, напрямів і процесів суспільного розвитку, які використовуються для оцінки співвідношення реальних змін у суспільних процесах і явищах, а також їх відповідності науково обґрунтованим вимогам. До таких показників можна віднести інтегральні економічні макропоказники країни, індекс людського розвитку, показники, що характеризують розвиток демократичності суспільства тощо.

Політика - 1. Сфера взаємовідносин різних соціальних груп та індивідів щодо заволодіння, утримання та використання інститутів публічної влади для реалізації суспільно значущих інтересів та потреб (politics). 2. Напрямок дій, прийнятий та дотримуваний владою, керівником, політичною партією (policy).

Політична воля - вкладення владно-вольової вимоги суб'єктів державного управління (державного органу, посадової особи) у державно-управлінські впливи, виконання яких забезпечується на основі відповідних повноважень силами та ресурсами держави. У таких впливах поєднуються воля як вищих і центральних органів державної влади, так і всієї її системи на різних рівнях управління, що говорить про складний процес волеутворення і волествердження в управлінській діяльності держави. **П.в.** має важливе практичне значення, оскільки показує, чому повинні виконуватися ті або інші управлінські вимоги (команди), чим вони забезпечуються і яким чином продиктовані як загальні, так і одиничні управлінські рішення і дії. Політичне безвілля дезорганізує роботу державного апарату. Відсутність політичної волі особливо згубна в періоди криз і реформ.

Політична партія - таке незалежне суспільне об'єднання, що має стійку структуру і постійний характер діяльності та виражає політичну волю своїх членів і прихильників, ставлячи своїм завданням участь: у визначенні політичного курсу держави; у формуванні органів державної влади і управління, а також у здійсненні влади через своїх представників, обраних до представницьких органів влади.

Політична система суспільства - сукупність норм, що встановлюють конституційно-правовий статус держави як особливого політичного утворення, політичних партій, громадських і релігійних організацій, а також сукупність державних і громадських органів та організацій, за допомогою яких здійснюється політична влада.

Політичне управління - вплив суб'єкта політики на політичну ситуацію з метою забезпечення своїх інтересів. **П.у.** є основ-

ною ланкою будь-якої політичної системи, спрямованої на здійснення політичної влади.

Політичний плюралізм - існування різноманітних позицій учасників політичного процесу та можливість їх інституалізації й представлення на владному рівні.

Політичні відносини - відносини між державами, націями, класами, групами, індивідами, що складаються в процесі здійснення влади.

Політичні права і свободи - одна із груп основних конституційних прав і свобод громадян, що забезпечують можливість брати участь у суспільному і політичному житті країни. Політичні права і свободи охоплюють право на участь в управлінні суспільством і державою, виборче право, право на об'єднання, свободу зборів і маніфестацій, свободу інтеграції, право петицій. Володіння цими правами пов'язане з належністю до громадянства даної держави.

Політологія - галузь науки, що вивчає політичну організацію і політичне життя суспільства, проблеми внутрішньої і зовнішньої політики.

Постіндустріальне суспільство - стадія суспільного розвитку, що приходить на зміну державномонополістичному індустріальному суспільству. Найвідомішими представниками теорії П.с. є З.Бжезінський, Д.Белл, Г.Кан, А.Тоффлер, Ж.Фурастьє, А.Турен. До основних чинників, що визначили перехід від індустріального суспільства до постіндустріального, відносять: перевагу сфери послуг над сферою виробництва; зміни в соціальній структурі суспільства (класовий поділ поступається місцем професіоналізмові); переміщення центрів знань, що справляють вирішальний вплив на стратегію розвитку суспільства, до університетів; створення нових інтелектуальних технологій (наприклад, Інтернет), запровадження планування й контролю технологічними змінами. Зокрема, американський соціолог Д.Белл стверджує, що в П.с. зникає клас капіталістів, а його місце посідає нова правляча еліта, яка володіє високим рівнем освіти і знань, що стають визначальними з погляду соціальної стратифікації. Отже, ос-

новою соціального конфлікту в **П.с.** виявляється боротьба між знаннями і некомпетентністю. У 80-ті рр. ХХ ст. ряд прихильників теорії **П.с.** (Ж.Серван-Шрейдер, С.Масуда та ін.) запропонували змінити термін **П.с.** на термін “інформаційне суспільство” виходячи з того, що вироблення, розподіл та споживання інформації є головною сферою економічної діяльності сучасного суспільства.

Права людини - поняття, що характеризує правовий статус людини по відношенню до держави, її можливості та домагання в економічній, соціальній, політичній і культурній сферах. Права людини мають природний і невідчужуваний характер. Вільне й ефективне здійснення прав людини - одна із головних ознак громадянського суспільства і правової держави.

Право - система загально визнаних, традиційно усталених або санкціонованих державою загальнообов'язкових норм та вимог, що регулюють суспільні відносини, упорядковують суспільне життя. Вираженням права найчастіше бувають державні закони. Однак те, що закони держави можуть бути й неправовими, а також існуюча у світі практика прецедентного права застерігають проти отождошення права та закону. Право є вираженням загальної волі народу, нації, в той час, як державні закони часто бувають вираженням тільки окремої волі парламентської більшості або політичного “істеблішменту”.

Правова держава - держава, в якій юридичними засобами (конституція, закони, суди тощо) забезпечено максимальну реалізацію основних прав і свобод людини. Поняття **П.д.** розробляли Т.Гоббс, Й.Фіхте, Г.Гегель, Б. Кістяківський та ін. Згідно з сучасною концепцією **П.д.**, останній мають бути властиві певні загальні ознаки як соціально-змістовного (матеріального), так і формального характеру. Серед них такі: а) закріплення в конституції та інших законах основних прав людини; б) панування в суспільному й державному житті законів, які виражають волю більшості або всього населення країни, втілюючи при цьому основні загальнолюдські цінності та ідеали; в) урегулювання відносин між особою й державою на основі підходу, принципу “особі дозволено чинити все, що прямо не заборонено законом”; г) взаємовідпо-

відальність особи і держави; д) притаманність усім громадянам високої правової культури; ж) чіткий розподіл функціональних повноважень держави між різними органами влади на основі підпорядкування саме закону, як волевиявленню народу; з) юридична захищеність особи, тобто наявність розвинених та ефективних процедурно-юридичних засобів (механізмів) для вільного здійснення, охорони та захисту основних прав людини; к) високий авторитет у суспільному і державному житті судових органів як вирішальної, надійної юридичної гарантії прав людини; л) обов'язкове дотримання законів і підзаконних нормативних актів усіма учасниками суспільного життя, насамперед державними та громадськими органами (здійснення принципу законності). **П.д.** регламентує основні свободи людини, тобто встановлює правила, механізми їх реалізації. Порушення останніх має каратися правовими засобами й громадською думкою.

Правосуддя - основна функція судової влади, що здійснюється судами, суддями, які наділені для цього спеціальними повноваженнями; діяльність суду щодо належного розгляду кримінальних, цивільних справ та справ про адміністративні правопорушення з дотриманням процесуального порядку; застосування на основі закону державного примусу до осіб, які здійснили злочини та правопорушення, чи виправдання невинних.

Предмет науки суспільного управління - дослідження цілісності суспільного управління як складної, відкритої, динамічної, нелінійної системи та сукупності зв'язків і відносин, притаманних цій системі. Чітке окреслення **П.н.с.у.** дозволяє виділити конкретні теоретичні, методологічні та практичні проблеми дослідження, а також спрямувати сам процес дослідження на встановлення закономірностей, тенденцій, визначення принципів, способів та технологій суспільного управління. Найважливішими аспектами дослідження суспільного управління є: сутнісний (основні напрямки, процеси та джерела розвитку суспільства, чітке визначення завдань дослідження суспільного управління, його рівнів), політичний (забезпечення шляхів мирного розвитку суспільства, окре-

мих держав та регіонів, перехід до корпоративних методів на всіх рівнях суспільного управління), економічний (проблеми інтенсивного розвитку, енергозабезпечення, розвиток кооперації на всіх рівнях суспільних відносин), соціальний (створення гідних умов існування та праці населення), гуманітарний (проблеми розвитку науки, освіти, культури), екологічний (проблеми стійкого розвитку, ресурсозбереження, екологічної безпеки), людський (проблеми формування і збереження кадрового та інтелектуального потенціалу), інституційний (сукупність інститутів, у тому числі міжнародних, органів влади та самоврядування держав, організацій, які разом утворюють систему суспільного управління), функціонально-структурний (структури і процеси суспільного управління, шляхи їх удосконалення), комунікативний (зміст та характер відносин у системі суспільного управління, їх розвиток), нормативно-правовий (сукупність правових норм і методів впливу на суспільне середовище, а також тих, які регулюють саме суспільне управління), науково-технологічний (напрями та підходи до вдосконалення теоретичних і технологічних знань, інноваційного розвитку), інформаційно-технологічний (розбудова розвиненого інформаційного суспільства).

Представницька демократія - форма народовладдя, за якої громадяни не беруть безпосередньої участі у прийнятті державних рішень, а доручають це своїм представникам (делегатам, депутатам), уповноважують їх репрезентувати й відстоювати свої інтереси, делегують своє право на належну їм частку влади і, таким чином, через своїх обранців впливають на управління державою.

Президентський контроль - контрольні повноваження глави держави - Президента України в системі контролю у сфері державного управління. **П.к.**, у першу чергу, засновується на тому, що Президент України є гарантом державного суверенітету, територіальної цілісності України, додержання Конституції України, прав і свобод людини і громадянина. Тому **П.к.** у певному, визначеному Конституцією України обсязі, стосується всіх гілок влади. Щодо Верховної Ради України

контрольні повноваження Президента України проявляються у праві: підписання прийнятих нею законів; вето щодо них з наступним поверненням законів на повторний розгляд Верховної Ради України; припинення повноваження останньої, якщо протягом тридцяти днів однієї чергової сесії пленарні засідання не можуть розпочатися. Щодо Кабінету Міністрів України та системи виконавчої влади контрольні повноваження Президента України реалізуються через: скасування актів Кабінету Міністрів України; призначення (за згодою Верховної Ради України) та прийняття рішення про відставку Прем'єр-міністра України; утворення, реорганізацію та ліквідацію міністерств та інших центральних органів виконавчої влади (за поданням Прем'єр-міністра України); призначення (за поданням Прем'єр-міністра України) та припинення повноваження членів Кабінету Міністрів України, керівників інших центральних органів виконавчої влади та голів місцевих державних адміністрацій. Щодо системи судової влади та прокуратури контрольні повноваження Президента України проявляються у праві: призначення третини складу Конституційного Суду України; утворення судів; першого призначення на посаду професійного судді строком на п'ять років; призначення на посаду (за згодою Верховної Ради України) та звільнення Генерального прокурора України.

Принципи верховенства права - вихідні положення верховенства права, виділені американським професором Дж. Муром, серед яких: а) уряд для народу й керований народом; б) чіткий поділ влади й взаємозв'язок між законодавчою, виконавчою і судовою гілками влади; в) розвинена представницька демократія, що суттєво обмежує урядові дії, спрямовані проти приватних осіб (захист особистої свободи й особистого майна); г) обмежені влада уряду та федералізм; д) судовий розгляд незалежною системою судових органів як центральний механізм проведення конституційних законів у життя.

Принципи державного управління - фундаментальні істини, позитивні закономірності, керівні ідеї, основні положення, норми поведінки, що відображають закони розвитку державного управління, сформульовані як певне наукове поло-

ження, закріплене переважно у правовій формі, на основі якого будується і функціонує апарат державного управління. П. д. у. класифікуються на три види: 1) загальні; 2) структурні; 3) спеціалізовані.

Принципи сучасного суспільного управління - основні положення та правила, що відображають специфіку розвитку сучасного суспільного управління. Дієвість суспільного управління забезпечується такими П.с.с.у. *Принцип самоорганізації* систем використовується при дослідженні реальних найменш вивчених об'єктів і процесів і передбачає зміну структури суспільної системи за рахунок власних рушійних сил з метою досягнення стану рівноваги та ефективного функціонування. В основу самоорганізації покладено прагнення організацій забезпечити багатоманітність реакцій на зовнішні впливи, необхідну для усвідомленої реалізації досягнення її цілей. Найважливішим з погляду досягнення певних станів об'єкта управління є *принцип зворотного зв'язку*, застосування якого дає змогу шляхом аналізу розвитку ситуації (за допомогою функції контролю) скоригувати процес управління з метою досягнення визначених цілей. Цей принцип ще формулюється як *принцип контролю*. Однією з основних його форм є узгодження управлінських рішень. *Принцип ресурсозбереження* передбачає загальний підхід, за якого вирішення проблем, у тому числі управлінських, досягається при мінімальних витратах наявних ресурсів (людських, інформаційних, фінансових, матеріальних, часу). Цей принцип набуває характеру глобального внаслідок значного скорочення природних ресурсів землі на фоні високих темпів зростання чисельності її населення. Скільки існує управління, стільки й вирішується питання його оптимальності, тобто найкращий вибір у певній ситуації. В цьому і полягає *принцип оптимальності управління*. Оптимальність суспільного управління - це мінімізована, економна діяльність, спрямована на досягнення бажаного результату, нижче порогу якого перебуває сфера неефективного, небажаного. На практиці принцип оптимальності полягає в розробленні та застосуванні нових методик, процедур та управлінських технологій з метою пошуку та становлення шляхів і способів підвищення

результативності управлінської діяльності. *Принцип цілеспрямованості управління* постулює, що однією з найважливіших властивостей, об'єктивно притаманних управлінню, є його цілеспрямованість, тому вплив на об'єкт управління завжди здійснюється для досягнення певної мети. Необхідною умовою свідомого дотримання принципу цілеспрямованості є чітке визначення цілей, на реалізацію яких концентруються зусилля в плановому періоді. Відповідно до *принципу наукової обґрунтованості* управління має здійснюватися на наукових засадах з використанням в практиці цієї діяльності новітніх наукових досягнень. Серед інших **П.с.с.у.** можна зазначити: прогнозованість розвитку, пріоритетність глобальних проблем суспільного розвитку перед локальними, обов'язкове врахування тенденцій і процесів глобалізації, застосування інтеграційного підходу для протистояння реальним загрозам суспільному розвитку, врахування переходу до постіндустріального (інформаційного суспільства) знань та послуг, виконання умов забезпечення стійкого розвитку, ресурсо- та енергозбереження, пошук мирного вирішення будь-яких конфліктів між країнами і народами, спираючись на світові демократичні цінності, інноваційність, колегіальність та прозорість прийняття рішень, впровадження до суспільного управління підходів бізнес-менеджменту з метою посилення орієнтації на споживача й підвищення якості надання послуг громадянам, підвищення гнучкості управління, його готовності до змін, впровадження ринкових методів, досягнень та інструментів менеджменту і маркетингу, підприємницьких підходів з метою підвищення результативності і ефективності суспільного управління, втілення його нової організаційної культури, досягнення раціонального балансу політичних та адміністративних чинників управління.

Природно-ресурсний потенціал - екологічна місткість території, оцінена з урахуванням характеру використання, наявності і стану географічних структур, природного ландшафту, кліматичних умов, мінеральних ресурсів, ґрунтів, водних ресурсів, атмосфери, рослинного і тваринного світу.

Проблеми вдосконалення управлінських відносин - ситуації невідповідності бажаного та чинного станів цих відносин,

що проявляються через взаємодію суб'єктів та об'єктів управління. Сутність першої з них у тому, щоб відповідно до закону необхідної різноманітності (закон У.Р.Ешбі) забезпечити охоплення суб'єктом управління різноманітності об'єктів, на які спрямоване управління. Як підхід до її вирішення пропонується обмеження втручання суб'єктів управління в діяльність об'єкта управління за принципом його достатності. Друга проблема полягає в необхідності підвищення управлінських можливостей суб'єктів управління за умов зниження при цьому ресурсних витрат, тобто підвищення ефективності діяльності власне суб'єкта управління. Сутність третьої проблеми - у необхідності удосконалення врегулювання різноманітності об'єктів управління.

Проблеми суспільного управління - ситуації та обставини, коли внаслідок невідповідності бажаного і чинного станів суспільства є необхідність змінити цілі та параметри суспільного управління. **П.с.у.** виникають або у зв'язку з постановкою нових цілей розвитку (нормальний режим управління), або внаслідок кризового розвитку подій (надзвичайне або кризове управління). При нормальному режимі управління, як показує сучасна світова практика, процеси суспільного управління здебільшого набувають характеру стратегічних, а при кризовому управлінні вони забезпечуються, в рамках чинних законів політичної боротьби, обмеженням прав і свобод громадян, а також значним звуженням дії механізмів саморегуляції. Відповідно до положень теорії синергетики, з одного боку, системна криза свідчить, що вичерпані ресурси колишніх джерел розвитку і руйнівні процеси набули переваги, а з другого - дезорганізація створює нові можливості для нової організації, задіяння процесів самоорганізації. Виникнення в Україні умов переходу від критичного до нормального режиму управління актуалізувало необхідність визначення довгострокових перспектив держави, постановку обґрунтованих цілей її розвитку, пошук нових загальнонаціональних ідей, навколо яких могло б згуртуватися суспільство. Однією з безумовно найбільш вдалих таких ідей є орієнтація на європейські цінності, курс на забезпечення відповідних рівню життя та стандартів демократизації суспільства,

входження країни до євроатлантичної системи безпеки. Природним для переходу від критичного до нормального режиму управління є відмова від методів, технологій і засобів управління за збуренням на користь методів, технологій і засобів управління за відхиленням.

Прогноз економічного і соціального розвитку - прогноз розвитку країни, її регіонів, окремих територій, що, здебільшого, розробляється на довгострокову (більше п'яти років) та середньострокову (до п'яти років) перспективу та містить: аналіз соціально-економічного розвитку за попередній період і характеристику основних проблем економіки та соціальної сфери; опис стану використання природного, виробничого, трудового, наукового потенціалу, екологічної ситуації; прогноз кон'юнктури на ринках основних видів товарів та послуг; можливі напрями вирішення проблем розвитку економіки і соціальної сфери; цілі та пріоритети соціально-економічного розвитку і пропозиції щодо заходів для їх досягнення; основні показники соціально-економічного розвитку; висновки щодо тенденцій розвитку економіки та ін.

Прогнозування - передбачення, прогноз майбутнього, що, як правило, передує плануванню. Його результатом є прогнози розвитку. Одним з різновидів прогнозів є сценарії розвитку, які являють собою прогнози з урахуванням тих або інших передбачуваних дій конкретних суб'єктів управління у ситуації, що прогнозується. Прогнози розрізняються за підходами: або це описи тенденцій зміни об'єкта, процесу, або формування параметрів, що характеризують об'єкт, процес. У рамках першого з підходів прийнято виділяти трендовий і факторний підходи. *Трендовий підхід* у прогнозуванні передбачає екстраполяцію значень динамічного тимчасового ряду показника, що прогнозується. Він заснований на використанні лінійної екстраполяції, тенденцій, що склалися в минулому. *Факторний підхід* у прогнозуванні передбачає визначення чинників, що впливають на показник (індикатор), який прогнозується, та форм їх взаємозв'язку.

Прогностика - наука розробки прогнозів й методології дослідження динаміки та перспектив розвитку різноманітних процесів

та явищ. Положення **П.** широко використовуються в суспільному та державному управлінні, зокрема при здійсненні стратегічного управління та планування.

Програма - сплановані організовані дії і ресурси, спрямовані на досягнення певної мети чи низки цілей.

Програма економічного і соціального розвитку - документ, в якому визначаються цілі та пріоритети економічного і соціального розвитку, засоби та шляхи їх досягнення, формується взаємоузгоджена і комплексна система заходів органів законодавчої і виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, спрямованих на ефективне розв'язання проблем економічного і соціального розвитку, досягнення стабільного економічного зростання, а також характеризуються очікувані зміни у стані економіки та соціальної сфери. В Україні щороку розробляється Державна програма економічного і соціального розвитку України взаємоузгоджено з проектом Державного бюджету України на відповідний рік. У цій програмі конкретизуються заходи, передбачені в Програмі діяльності Кабінету Міністрів України, та завдання, визначені в щорічному посланні Президента України до Верховної Ради України про внутрішнє і зовнішнє становище України. Зокрема, в Державній програмі економічного і соціального розвитку України повинні бути відображені: аналіз соціально-економічного розвитку країни за минулий та поточний роки та характеристика головних проблем розвитку економіки і соціальної сфери; вплив очікуваних змін зовнішньополітичної та зовнішньоекономічної ситуації на економіку країни; цілі та пріоритети економічного і соціального розвитку в наступному році; система заходів щодо реалізації державної політики з визначенням термінів виконання та виконавців; основні макроекономічні показники, обсяги капітальних вкладень, показники державного замовлення та інші необхідні показники і баланси економічного і соціального розвитку, в тому числі у розрізі галузей економіки, Автономної Республіки Крим, областей, міст Києва та Севастополя; перелік державних цільових програм, що фінансуватимуться в наступному році за рахунок коштів Державного бюджету

України; показники розвитку державного сектора економіки, зокрема отримання та використання доходів від розпорядження державним майном, ефективності використання об'єктів права державної власності, розвитку казенних підприємств.

Програмно-цільовий підхід - один з найпоширеніших на сьогодні способів реалізації суспільного та державного управління, який пов'язує цілі політики (плани, проекти) з ресурсами за допомогою цільових програм. Такі програми розробляються для ефективного вирішення завдань у всіх сферах суспільного розвитку. **П.-ц.п.** охоплює наступні етапи і дії: структурування проблеми, тобто її розподіл на підпроблеми; визначення конкретних заходів щодо реалізації підпроблем, що дає змогу сформулювати програму вирішення проблеми; оцінку пріоритетності і послідовності програмних заходів, а також поділ ресурсів між ними; розроблення механізму управління виконанням програми; створення організаційної системи управління програмою; використання на різних етапах реалізації програми широкого спектра сучасних аналітичних і проектних засобів, зокрема економіко-математичного моделювання, сітьових засобів планування і управління, фінансового аналізу та інвестиційного проектування, програмного аналізу. На рівні держави з її владними повноваженнями **П.-ц.п.** надає можливість централізації, більшої обґрунтованості та контролю використання ресурсів для стабілізації і розвитку соціально-економічних процесів, координації діяльності органів державної влади для пріоритетного вирішення певних проблем, подолання наслідків економічної кризи та попередження такої ситуації в майбутньому. Саме тому **П.-ц.п.** ефективно використовуються в багатьох країнах світу, особливо в найбільш розвинутих з них, таких як США, Японія, Франція та ін. Програми державного рівня довели свою ефективність у Японії, Кореї, інших країнах для відродження повоєнної економіки, виходу з економічних криз, здійснення економічних реформ.

Прогрес - напрям розвитку, для якого характерний перехід від нижчого до вищого, від менш довершеного до більш довершеного.

Продуктивність - критерій діяльності, виражений як співвідношення між витратами й отриманими результатами (товари, послуги, інформація).

Прокурорський нагляд - здійснюється системою прокуратури в Україні, згідно з Конституцією України (ст. 121) стосується дотримання законів органами, які проводять оперативно-розшукову діяльність, дізнання, досудове слідство, а також при виконанні судових рішень у кримінальних справах та при застосуванні інших заходів примусового характеру, пов'язаних з обмеженням особистої свободи громадян. Особливість роботи прокуратури у тому, що вона не наділена правом застосування прямих заходів впливу на порушників закону й здійснює це шляхом внесення відповідних протестів, приписів до відповідних організацій чи відповідним службовим особам і, якщо протести не задовольняються, то передачі їх до суду та постановки питання про притягнення винних до відповідальності.

Промислово розвинені країни - країни, що забезпечують розвиток економіки на основі накопиченого великого обсягу технічно передового основного капіталу і наявності висококваліфікованої робочої сили. **П.р.к.** - це країни з високим рівнем доходів на душу населення, в яких велика частина населення має високий рівень життя. У **П.р.к.** проживає близько 15% населення світу.

Пропорційна виборча система - порядок проведення виборів, коли голосування проводиться у багатомандатних виборчих округах за партійними списками, а його результати визначають у спосіб, відповідно до якого партія отримує кількість мандатів, що є пропорційною до кількості здобутих нею голосів.

Професіоналізм управлінської діяльності - сукупність теоретичних, спеціальних управлінських і психологічних знань, умінь і навичок, якими має володіти керівник на будь-якому рівні та у будь-якій ланці суспільного управління для ефективного його здійснення та оперативних корекцій відповідно до обставин та зовнішніх викликів.

Процедурна демократія - вироблений людством механізм (процедури) раціонального опрацювання і прийняття рішень як ефективний інструмент досягнення згоди (порозуміння). Участь груп інтересів в обговоренні спірного питання завжди знижує потенціал конфліктності.

Процес - у широкому значенні це послідовна зміна у розвитку явищ, станів і змін, а у вузькому значенні - це сукупність послідовних дій, спрямований на досягнення певних результатів. Як правило процеси складаються з етапів (фаз).

Процес управління - неперервний циклічний процес, що складається з стандартного набору певних загальних функцій управління. Найбільшого визнання на сьогодні набуло виділення в процесі управління (запропоновано американськими вченими М.Месконом, М.Альбертом та Ф.Хедоурі) чотирьох загальних функцій управління: планування, організації, мотивації і контролю, які завжди виконуються у зазначеній послідовності, а також двох процесів (функцій), що їх пов'язують, а саме: комунікації та прийняття рішень. Прикладами функцій управління, що раніше (а інколи й зараз) розглядалися як окремі в роботах Л.Урвіка, Л.Г'юліка, Г.Мінсберга, Гарсона та Овермана, є: дослідження, добір персоналу, керівництво, регулювання, координація, оцінка, представництво, ліцензування, збирання інформації, ведення переговорів, звітування, складання бюджету, а прикладом процесу, що їх пов'язує, - рівновага як механізм стабілізації організації.

Пряма демократія - передбачає народовладдя шляхом прямого обговорення та голосування (вибори, референдуми).

Прямий управлінський зв'язок - управлінські відносини між суб'єктом та об'єктом управління, які практично реалізуються завдяки руху інформації від суб'єкта до об'єкта. П.у.з. на практиці забезпечується механізмами реалізації управлінських рішень, які приймаються суб'єктом управління й спрямовані на певні дії та зміни в об'єкті управління.

Психологічні методи управління - конкретні засоби та прийоми впливу на процес формування і розвитку колективів та орга-

нізацій, а також на процеси, які відбуваються у них, з метою створення сприятливого психологічного клімату. **П.м.у.** спрямовані на регулювання відносин між працівниками шляхом оптимального добору і розстановки персоналу. Зокрема, до них належать: комплектування малих груп; гуманізація праці, професійний відбір і навчання тощо.

Психологія управління - галузь науки, яка вивчає соціально-психологічні аспекти систем як тієї, що управляє, так й тієї, на яку спрямоване управління, а також їх взаємодії. Її методологічною основою є положення менеджменту та соціальної психології. Об'єктом **П.у.** виступають трудові колективи, а предметом - соціально-психологічна сторона багатоманітних управлінських відносин. Очікуваним результатом застосування положень **П.у.** в практиці управління є створення позитивного психологічного клімату в роботі організацій та окремих колективів.

Публічність - загальний принцип суспільного управління, який означає відкритість та прозорість функціонування його суб'єктів, забезпечує їх взаємозв'язок та зв'язок із суспільством, громадянами. Принцип **П.** схожий до принципу гласності, але за охопленням явищ є значно ширшим від останнього, зокрема він: передбачає відкритість влади, прозорість діяльності її апарату, право впливу громадян на діяльність органів влади, врахування думки громадськості при прийнятті суспільно важливих рішень, громадський контроль за діяльністю управлінського апарату та інші види контролю за дотриманням конституційно закріплених інтересів суспільства, прав і свобод громадян.

П'ята епоха історії суспільного розвитку - епоха, що, на думку більшості фахівців, знаменує новий етап історичного розвитку суспільства (чотири попередні - це давній світ, античність, середньовіччя, новий час) й характеризується: а) великими катаклізмами ХХ ст. (світові війни, соціальні революції, занепад традиційних цінностей) і глобальною кризою суспільства (екологічна катастрофа, вичерпання природних ресурсів, морально-інтелектуальний та соціально-економічний хаос); б) наступним "великим перерозподілом"

територій, капіталу, технологій та інтелекту; в) “психологічною революцією”, яка зумовлена впливом на психіку людей нових ідей, технологій, матеріалів та речовин; в) наростаючим процесом переоцінки цінностей, що призведе до духовної революції, як ознаменує прихід нового устрою суспільного буття, де пануватимуть духовні пріоритети.

Р

Регіональне управління - вид державного управління, його важлива складова, що здійснюється органами державної влади великих адміністративно-територіальних одиниць (регіонів, автономних республік, областей, губерній, країв, федеральних земель тощо) у межах їх компетенції. Головною метою **Р.у.** є забезпечення комплексного розвитку регіонів з метою підвищення ступеня задоволення соціально-економічних потреб їх населення. Розвиток **Р.у.** здійснюється, як правило, на основі державної регіональної політики як складової національної стратегії соціально-економічного розвитку певної країни. Така політика передбачає: врахування особливостей та закономірностей функціонування і розвитку регіонів як відносно самостійних, цілісних систем; найбільш раціональне використання їх ресурсних можливостей; удосконалення правових, економічних, фінансових, організаційних та інших механізмів її реалізації; вирішення економічних та соціальних проблем депресивних регіонів; вирівнювання стандартів і якості життя громадян, можливостей їх соціального забезпечення; підвищення ролі місцевих і регіональних органів виконавчої влади та місцевого самоврядування у розробленні й реалізації програм регіонального розвитку; застосування інноваційного і стратегічного менеджменту в регіональному управлінні; акцентування уваги на проблемах структурної перебудови економіки та використання переваг територіального поділу і кооперації праці; вирішення проблем трудової міграції та зайнятості населення, поліпшення демографічної ситуації в регіонах; удосконалення державної системи охорони довкілля, пам'яток історії, культури народу, розробку й реалізацію відповідних загальнонаціональних

і регіональних програм. Серед основних завдань розвитку **Р.у.** в контексті адміністративної реформи в Україні: упорядкування адміністративно-територіального устрою країни й регіонів; поєднання процесів централізації і децентралізації; перерозподіл владних повноважень; оптимізація взаємодії органів державної влади і місцевого самоврядування; ефективне надання ними управлінських та організаційних послуг населенню; укріплення інституційних засад державної регіональної політики; міжнародне співробітництво в галузі регіонального управління; прикордонне та транскордонне співробітництво регіонів; наближення чинного законодавства і регіональної політики в цілому до норм і стандартів Європейського Союзу.

Регіональні стратегії розвитку - моделі досягнення соціально-економічних цілей регіонів, які конкретизують загальнонаціональну мету держави в особливих умовах відповідних територій.

Регрес - моменти застою, повернення до форм і структур, що віджили себе; **Р.** є антиподом прогресу.

Регулювання - вид управління за допомогою правил і обмежень. **Р.** охоплює контроль, заохочення і планування. Заохочення зумовлює підвищення чи захист економічного добробуту суб'єкта управління шляхом регуляційного контролю.

Режим політичний - сукупність способів і методів здійснення державної влади. Розрізняють демократичний, авторитарний, тоталітарний типи політичних режимів. Різновидами таких режимів також є фашистський, теократичний, ліберально-демократичний та ін. **Р.п.** розрізняються між собою за такими ознаками: спосіб формування органів влади; співвідношення законодавчої, виконавчої і судової влади, центрального уряду та місцевого самоврядування; становище і роль громадських організацій та партій; правовий статус особистості; прийнята законодавча система; зміст і співвідношення того, що дозволено і що заборонено; рівень економічно-господарського розвитку; політична стабільність суспільства; порядок функціонування правоохоронних та каральних органів;

історичні, культурні традиції, моральні звичаї народу. Коли йдеться про демократичну державу, то насамперед мається на увазі **Р.п.** з певними ознаками, а саме: пріоритетом права; підконтрольною виборчою системою формування всіх ланок влади; взаємно врівноваженими гілками влади (законодавчої, виконавчої та судової), що плідно працюють; максимально можливим і реальним забезпеченням прав та свобод людини і громадянина; вільним співіснуванням громадських організацій та партій; рівноправним розвитком різних форм економіки; збереженням і розвитком історичних та культурних традицій народів, що проживають у ній. **Р.п.**, як правило, спирається на правове підґрунтя шляхом його закріплення в конституціях відповідних країн.

Результативність - показник, який характеризує дієвість, досягнення, ступінь завершення певної роботи й реалізації визначених цілей, показує, що було зроблено внаслідок здійснення певних зусиль і витрат ресурсів. **Р.** оцінюється за критеріями: технологічної раціональності, тобто порівняння варіантів на предмет здатності висувати ефективні технологічні шляхи розв'язання проблем; здійсненості як політичної, так і адміністративної; вимірюваності, тобто можливості оцінки результатів в кількісних показниках (гроші, обсяг виробництва тощо); адекватності, тобто відповідності завдань наявним ресурсам.

Республіка - найбільш поширена в сучасному світі форма державного правління, за якої глава держави й усі органи влади є виборними і змінюваними, виконавча влада є похідною від представницького органу або виборців, а громадяни повною мірою володіють громадянськими й політичними правами та свободами, мають можливість впливати на владу та її рішення. Республіканська форма державного правління передбачає визнання народу носієм верховної влади, сувереном, який делегує державницькі повноваження своїм представникам на строго визначений термін. Розрізняють президентську, парламентську та змішані форми (президентсько-парламентську та парламентсько-президентську) республіки.

Ресурси суспільного управління - наявні матеріальні, духовні, енергетичні та інші реальні можливості, які суб'єкти суспільного управління використовують для забезпечення керуваності інших учасників суспільних відносин з метою досягнення цілей розвитку. Найбільш часто йдеться про наступні типи ресурсів: економічні, фінансові, матеріально-технічні, кадрові, інформаційні, часові. Можна також розглядати інші типи ресурсів. Зокрема: *геополітичні ресурси* - це можливості географічного положення держави, регіону, території; *культурні ресурси*, до яких слід віднести духовні цінності, знання, вірування, управлінську культуру, освітній рівень; *правові ресурси*, що засновані на правосвідомості громадян країни і характеризуються якістю законів та підзаконних актів, їх виконанням, дотриманням режиму законності; *мотиваційні ресурси*, що характеризують здатність підвищення або пониження соціального статусу як суспільно значущої ролі людини відповідно до соціальної стратифікації; *силові ресурси* - це засоби і апарат силового впливу та ін.

Ресурсозбереження - загальний підхід, принцип, за якого вирішення проблем, у тому числі управлінських, досягається при мінімальних витратах наявних ресурсів (економічних, людських, інформаційних, фінансових, матеріальних, часових). Цей принцип набуває характеру глобального внаслідок значного скорочення світових природних ресурсів на фоні високих темпів зростання чисельності її населення.

Реформа політична - перетворення, зміна, переустрій політичного життя суспільства (відносин, порядків, інститутів, установ), що здійснюються без зміни основ існуючого ладу. **Р.п.**, як правило, охоплює прогресивні перетворення у політичній системі суспільства, політичних відносинах, суспільному житті тощо. Вона передбачає еволюційний розвиток суспільства та інститутів влади. **Р.п.** здійснюється за одним з трьох способів: зверху (автократичні правителі розуміють необхідність зміни системи політичної влади і за своєю волею та саме на цих засадах здійснюють програму політичних перетворень, яку самі ж і розробляють), через зречення влади (відмову від влади панівних політичних сил, які зрозумі-

ли безперспективність свого владарювання) та поступове реформування влади погодженими зусиллями політичних сил, які перебувають при владі та в опозиції (процес поступових змін і перетворень у владних відносинах, наповнення їх новими зразками політичної культури, взаємних поступок, переговорів, звернення до компромісів та ін.). **Р.п.** є корисною для будь-якого суспільства, оскільки вона забезпечує запобігання насильницьким методам, конфронтації й політичним конфліктам, безкризовий прогресивний розвиток і поступове вдосконалення політичної системи суспільства.

Реформа суспільна - глибока, докорінна перебудова усталених економічних, соціальних, політичних та організаційних структур, усіх сторін суспільного життя, яка водночас покликана зберегти існування певного суспільства, суспільного ладу, тих або інших соціально-політичних та економічних структур, інститутів, установ тощо. В умовах розвиненого, соціально диференційованого суспільства **Р.с.** можуть бути дуже різноманітними, суперечливими як за змістом, так і за формами здійснення. Суть цих реформ спрямована на те, щоб забезпечити подальшу демократизацію суспільства, залучення дедалі ширших мас до політичної діяльності. Співвідношення **Р.с.** й революції слід розглядати як співвідношення активних еволюційних процесів та революцій, що зумовлюється конкретно-історичною взаємодією об'єктивних і суб'єктивних чинників, зокрема - своєрідністю, станом і співвідношенням різноманітних соціальних прошарків, страт суспільства, його різномасштабних соціальних груп у кожній країні і в міжнародному масштабі.

Ризики в управлінні - імовірність відхилення від заданих цілей у процесі управління, пов'язана з можливістю виникнення несприятливих ситуацій, людським фактором. Основними чинниками ризику у суспільному управлінні є: нестабільність законодавства, економічної та соціальної ситуації; невизначеність політичної ситуації; неповнота або неточність наданої інформації; невизначеність цілей, інтересів та поведінки учасників суспільних відносин; зміна влади; зміна зовнішньополітичної та зовнішньоекономічної обстановки; технологічна

відсталість; стихійні лиха. Типові заходи щодо попередження ризику наступні: планування дій у позаштатних ситуаціях (методи перевірки стійкості системи, коригування параметрів проекту, формалізованого опису ймовірності ризику); наявність координаційного центру на випадок позаштатних ситуацій; механізми захисту інтересів учасників і попередження неправомірних або загрозливих дій з боку окремих учасників суспільних відносин та ін.

Рівень економічного розвитку - показники розвитку економіки країни, що включають дані про сукупний суспільний продукт, національний дохід на душу населення, використання природних ресурсів, організацію і ефективність економіки.

Рівність політична - демократичний принцип рівності людей, за яким нікому не може бути надано переваг на підставі походження, мови, місця народження і проживання, національної, расової, статевої належності, віросповідання, політичних поглядів. **Р.п.** передбачає рівний доступ громадян до обіймання державних посад, рівні можливості їх участі у прийнятті спільних рішень.

Розвиток - безповоротна, спрямована, закономірна зміна об'єктів, внаслідок якої виникає їх новий якісний стан.

Розвиток суспільний - тип змін у суспільстві, що супроводжується переходом суспільних відносин до якісно нового стану. **Р.с.** є наслідком взаємодії великої сукупності суспільних процесів, основу яких становить цілеспрямована діяльність людей та різноманітних організацій. Загальний механізм **Р.с.** полягає у виникненні нових потреб у різних сферах суспільного життя та пошуку можливостей їх задоволення. Нові потреби постійно виникають як наслідок виробничої та іншої продуктивної діяльності людей, а тому пов'язані з пошуком та винаходом нових засобів праці, спілкування, організації суспільного життя, розширенням та поглибленням обсягу наукового знання, ускладненням форм і механізмів творчої діяльності людей. Залежно від активності суб'єктів діяльності розрізняють дві основні форми **Р.с.** - еволюційну та революційну. *Еволюційна* - це повільні, поступові кількісні зміни

в соціальній системі або їх елементах. *Революційна* - це якісні зрушення в усіх суспільних структурах, що здійснюються шляхом докорінної перебудови суспільних відносин і соціальних інститутів. Важливу роль у забезпеченні стабільності **Р.с.** відіграють суспільні реформи та стратегічне управління. Передбачувані зміни, нововведення та перетворення стимулюють **Р.с.** Саме тому поліпшення системи суспільного управління на основі демократичних суспільних відносин забезпечує найкращі результати в удосконаленні суспільства та прискоренні його розвитку.

Ротація кадрів - горизонтальне та вертикальне переміщення працівників на посадах у структурних підрозділах організацій, в яких вони працюють, з метою: набуття ними нових знань, умінь, професійних навичок, необхідних для кар'єрного зростання; підвищення ефективності їхньої роботи; подолання корупційних явищ в органах влади всіх рівнів.

Рушійні сили історії - чинники, що здатні істотно вплинути на перебіг історичних подій (хід історичного процесу). Дія **Р.с.і.** має як позитивну, так і негативну спрямованість залежно від певної ціннісної орієнтації суб'єкта суспільних відносин, його уявлень щодо мети, законів і сенсу історичного буття, яке саме може з різною мірою адекватності відтворювати реальний стан речей, історичних подій, процесів і домінуючих у них сил.

С

Самоврядування - різновид публічної влади, що формується територіальною спільнотою для самостійного вирішення безпосередньо або через обрані ними органи всіх питань місцевого життя на основі законів та власної фінансової та економічної бази.

Свобода слова - одна з основних цінностей демократії, можливість людини, громадянина вільно висловлювати своє судження стосовно шляхів розвитку держави, тієї чи іншої суспільної проблеми, того чи іншого політичного діяча тощо.

Свобода совісті - одна з основних цінностей демократії, право людини на свободу совісті, вірування і переконання. Нині принципи свободи совісті знайшли відображення в міжнародних документах з прав людини, конституціях демократичних держав. Але міжрелігійні та міжконфесійні протиріччя, сутички і конфлікти не відійшли безслідно в минуле. Ще й сьогодні релігійні екстремісти і фанатики намагаються засобами терору домагатися своєї мети. Це змушує демократію шукати гідну й адекватну відповідь на такі виклики.

Свободи політичні - можливість громадян захищати й відстоювати свої інтереси та права у визначеному законом порядку. **С.п.** спираються на основоположні права людини, передусім на право вільного розвитку особи. Серед суто політичних свобод маємо: свободу зборів, право засновувати спілки й товариства, свободу волевиявлення (виборче право).

Сепаратизм - прагнення політичних сил до відділення, відокремлення, відособлення країни чи певної її території від іншої країни. У багатонаціональних державах - рух національних меншин до відокремлення і створення власної держави чи то встановлення автономного самоврядування.

Середовище управління - середовище, в якому здійснюється управління й яке безпосередньо або опосередковано впливає на нього. Поділяється на внутрішнє та зовнішнє. Під внутрішнім **С.у.** розуміється сукупність характеристик та елементів організації, що впливають на її положення та перспективи. До них можуть бути віднесені: організаційна структура, відповідальність, розподіл функцій, ресурсів і прав її підрозділів та окремих працівників. Значну роль відіграють норми етики, традиції, а також домінуючий стиль керівництва, відношення неформального лідерства. Вельми важливим є соціально-психологічний клімат у колективі. Під зовнішнім **С.у.** розуміють сукупність зовнішніх джерел впливу на положення та перспективи організації, ефективність її діяльності та менеджменту. Виділяють політичні, економічні, соціальні, гуманітарні, екологічні та інші компоненти зовнішнього **С.у.**

Симбіоз - в соціології це взаємозалежність між різними соціальними групами, що співробітничать у спільних інтересах.

Синергетика - фундаментальна наука, міждисциплінарний напрям наукових досліджень, завдання якого полягає у пізнанні принципів самоорганізації різних систем. Термін С. запроваджений німецьким вченим Г.Хакеном. С. визначають ще як науку щодо самоорганізації, яка вводить поняття динамічного хаосу (термін запровадив М.Фейгенбаум) та дисипативних (розпорошених) структур (термін запровадив І.Пригожин) як певної надскладної впорядкованості. До її вивчення відносять не лише природні об'єкти, але й людське суспільство, й наслідки його інтелектуальної діяльності. С. - вивчає явища, які виникають від спільної дії багатьох різних чинників, в той час як кожний з них окремо до цього явища не призводить. На сьогодні С. є самою сучасною теорією еволюції надвеликих і надскладних систем.

Синергія - в соціології це незапланована співпраця індивідів, що неусвідомлено переслідують власні цілі, але діють при цьому в одному напрямі.

Система державного управління - загальна сукупність складових елементів управління державою, що охоплює: органи державної влади; сфери та галузі суспільного життя, що перебувають під організуючим, регулюючим і контролюючим впливом держави; державно-управлінська діяльність (процес) - певного роду суспільні відносини, через які реалізуються численні прямі та зворотні зв'язки між органами влади та суспільством. С.д.у. є більш широким поняттям ніж "адміністративна система". Вона найчастіше характеризує поєднання суб'єктів державного управління та державно-управлінської діяльності й розкривається, зокрема, через поняття "цілі і завдання", "функції", "методи", "стадії", "процедури", "повноваження", "ефективність", "культура", "етика" тощо.

Система державної влади - структурована єдність владних взаємин, що складаються внаслідок діяльності держави, державних органів, а також посадових осіб, що реалізують інтереси

держави в різних сферах суспільного життя. При цьому виділяються суб'єктний (організаційні структури, установи і інститути) та об'єктний (предмети ведення, компетенція, повноваження, права і обов'язки, відповідальність, акти і дії, програми і заходи тощо) склад **С.д.в.** Ознаками розвинутого стану **С.д.в.** є: правовий характер її формування і здійснення (опора на традиції, що постійно розвиваються, та право як основу спадкоємності й стабільності розвитку державної влади); публічне визнання і забезпечення прав та свобод людини; закріплення структури й системи державної влади; дотримання форм і процедур владних відносин, що закріплені в законодавстві; охопленість державної влади системою правової культури суспільства.

Система органів місцевого самоврядування - сукупність організаційних форм і політико-правових інститутів прямого волевиявлення жителів певних територій. До органів місцевого самоврядування відносять: безпосередні органи - збори, сходи громадян, на яких прямим волевиявленням більшості жителів вирішуються місцеві питання (вони проводяться в невеликих населених пунктах, де для цього не утворюються представницькі органи); представницькі органи - ті, які обираються безпосередньо населенням і можуть називатися муніципальними зборами, комітетом, думою тощо; виконавчі органи - це посадові особи та підрозділи місцевого самоврядування (мер, староста, виконавчі комітети тощо), що обираються населенням або представницьким органом. Можуть також утворюватися й інші органи територіального самоврядування: ради мікрорайонів, вуличні, будинкові комітети, союзи, асоціації органів місцевого самоврядування тощо.

Система управління якістю - сукупність технічних і організаційних засобів управління якістю. **С.у.я.** включає: а) завдання керівництва (політика у сфері якості, організація); б) систему документації і планування; в) документацію вимог та їх виконання; г) якість під час розробки (планування, компетентність, документація, перевірка, результат, зміни); д) якість під час закупівлі (документація, контроль); ж) позначення виробів і можливість їх контролю; з) якість під час вироб-

ництва (планування, інструкції, кваліфікація, контроль); к) перевірку якості (вхідні перевірки, міжопераційний контроль, остаточний контроль, документація випробувань); л) контроль за випробувальними засобами; м) коригуючі заходи; н) якість при зберіганні, переміщенні, упаковці, відправці; п) документування якості; р) внутрішній організаційний контроль за системою підтримки якості; с) навчання; т) застосування статистичних методів; ф) аналіз якості і комплексу заходів, що приймаються; х) показники якості, що контролюються, які встановлюються залежно від специфіки продукції.

Системний підхід у суспільному управлінні - підхід, який виходить з розгляду організацій як комплексних відкритих соціальних систем, що складаються із сукупності взаємозалежних підсистем, серед яких найважливішими є люди, структури, завдання та технології, що зорієнтовані на досягнення певних цілей. Він базується на загальній теорії систем, теорії багаторівневих (ієрархічних) систем та концепції структурно-функціонального аналізу. Вивчення будь-якої системи передбачає створення її моделі, яка дає змогу аналізувати поведінку в певному діапазоні умов. **С.п.у.с.у.** орієнтує дослідження на розкриття цілісності об'єкта та забезпечувальних механізмів, виявлення різноманітних типів зв'язків у ньому і зведення їх в єдину теоретичну картину. У суспільному управлінні відбувається успішне становлення і поширення системної філософії, поєднання застосування положень багатьох наук у межах філософської концепції теорії систем. Основним результатом цього є переорієнтація думок і світогляду управлінців та науковців на системний підхід, що дозволяє класифікувати системне мислення як парадигму. Центральними ідеями останньої є упорядкована цілісність, самостабілізація, самоорганізація та ієрархізація.

Ситуаційне управління - оперативне управління, що полягає в прийнятті управлінських рішень у міру виникнення проблем відповідно до ситуації, що складається.

Ситуаційний підхід у суспільному управлінні - підхід, який виходить з можливості застосування різних методів суспільно-

го управління залежно від їх ефективності та доцільності в конкретній ситуації. Методологія ситуаційного підходу базується, передусім, на правильній інтерпретації ситуації (виділенні параметрів) та професійному володінні засобами управління, що дає змогу застосовувати певні методи та прийоми стосовно конкретних ситуацій, передбачати їх імовірні наслідки, адекватно і ефективно реагувати на зміни ситуацій та отримані результати управління. Ситуаційний підхід допомагає зрозуміти, як найбільш ефективно досягти цілей за умов, що склалися. Він безпосередньо пов'язаний з ситуаційним управлінням, яке реалізується шляхом застосування наборів стандартних рішень та рекомендацій у певних ситуаціях. Дуже важливою обставиною є розгляд ситуаційного підходу як безпосередньої ланки, що пов'язує сучасний стан науки управління з її майбутнім та значною мірою створює умови її розвитку. З цього погляду він є однією з основоположних ідей сучасного управлінського мислення. Ситуаційний підхід зумовлює врахування при здійсненні управління особливостей та умов кожної країни.

Соціалізація - прийняття індивідумом у процесі соціальної взаємодії певних норм і цінностей, поглядів і способу дій. Розрізняють первинну соціалізацію в батьківському будинку; повторну соціалізацію в дитячому саду і школі; наступну соціалізацію в професійній діяльності.

Соціальна група - сукупність людей, об'єднаних спільністю інтересів, професії, діяльності та ін. Люди перебувають у С.г. у стані постійної взаємозалежності. Члени однієї С.г. мають спільні норми і переслідують загальні цілі. С.г. мають неоднакові функції. Індивіди беруть участь у багатьох групах. Усі групи чинять тиск на своїх членів, щоб примусити їх відповідати нормам групи. Розрізняють постійні, тимчасові і випадкові групи; вільні і обов'язкові групи; формальні і неформальні робочі групи.

Соціальна держава - поняття і тип організації державного й суспільного життя, заснованого на пріоритеті соціальних цінностей, найвищим з яких є право людини на "гідне життя". Ідея побудови С.д. визначається як пріоритетна у сучасній

суспільно-політичній думці. Її ідеологи (Г.Ріхтер, К.Хессе, А.Браун, Д.Ролс, Д.Янкелович, М.Годе) розробляли теорію С.д. у контексті загальної філософії та політології. Загально-філософські принципи С.д. формують положення про людину як вищу мету та цінність суспільного буття, про суспільство як соціальний простір, що забезпечує її всебічний розвиток і самореалізацію. Соціально-політичну основу С.д. становить розгалужена система “соціальної демократії”, що об’єднує розвинене громадянське суспільство, органи самоврядування на регіональному та місцевому рівнях, різноманітні інститути політичної демократії. Ознакою зрілої С.д. є децентралізація й розподіл адміністративних функцій управління, наявність розгалуженої соціальної мережі громадських об’єднань, усталеність принципів взаємодопомоги, співчуття, толерантності. Важливим елементом теорії і практики С.д. є “соціальна етика”, що покликана забезпечити високий рівень стосунків між індивідами, суспільством і державою, інтегрувати їх зусилля на здійснення суспільно-важливих і морально-цінних програм подолання кризових ситуацій, оздоровлення суспільного життя. Суспільна практика призвела до виникнення різних моделей С.д. (скандинавської, німецької, тихоокеанської), в яких враховані національна специфіка, а також соціально-економічні і політичні можливості держави. Процес становлення держав, які орієнтуються на ідеал С.д., засвідчує наявність позитивного досвіду розв’язання актуальних проблем суспільного життя.

Соціальна диференціація - поділ суспільства на групи, що виникають внаслідок соціальної нерівності, неоднакового володіння матеріальними і духовними благами, відрізняються суспільним статусом та життєвими можливостями.

Соціальна ентропія - ступінь відхилення соціальної системи або її підсистем від еталонного стану, коли відхилення виявляється в зниженні рівня організації, ефективності функціонування, темпів розвитку системи.

Соціальна ерозія - процес розхитування і розмивання устоїв суспільства: організаційних структур, соціальних відносин і

зв'язків; норм поведінки, цінностей, форм життєдіяльності.
С.е. відбувається під впливом різних деформуючих чинників.

Соціальна зміна - перехід соціального об'єкта з одного стану в інший. **С.з.** можуть мати форму модифікацій у: соціальній організації суспільства; соціальних інститутах і соціальній структурі; встановлених у суспільстві зразках поведінки та ін.

Соціальна політика - комплекс заходів, який охоплює різноманітні напрями соціальної сфери суспільства і здійснюється державними та громадськими організаціями з метою підвищення добробуту й надання соціального захисту різним верствам населення. Серед основних функцій, що їх виконує держава, проводячи соціальну політику, такі: а) соціальне відтворення населення, змістом якої є створення умов для нормальної життєдіяльності людини, задоволення її потреб у таких галузях суспільного життя, як праця, споживання, сімейні відносини, охорона здоров'я, освіта тощо; б) регулятивна, яка полягає в намаганні держави стимулювати активну діяльність особистості, соціальних груп за допомогою правових, економічних, моральних важелів, внаслідок чого люди стають здатними до самоорганізації та самозахисту; в) соціально-захисна, з якою пов'язані соціальні гарантії держави, забезпечення соціальних прав громадян у разі зниження матеріального рівня життя, втрати роботи, працездатності, старіння, інших ситуацій, які супроводжують людину від народження до смерті; г) стабілізаційно-адаптивна, згідно з якою держава повинна дотримуватися принципу соціальної справедливості, враховувати в своїй політиці реакцію населення, громадську думку, підтримувати свій авторитет в очах населення, впливати на формування ціннісної свідомості суспільства, узгоджувати інтереси, регулювати правовими засобами конфлікти в суспільстві, забезпечуючи його установлений розвиток.

Соціальна революція - корінний різкий якісний переворот у всій соціальній структурі суспільства; спосіб переходу від однієї форми соціально-політичного устрою до іншої. **С.р.** поділяються на антиімперіалістичні, антиколоніальні, національ-

но-визвольні, буржуазні і буржуазно-демократичні, народні і народно демократичні, соціалістичні та ін.

Соціальна система - цілісне утворення, основними елементами якого є люди, а також їх стійкі зв'язки, взаємодії та відносини. **С.с.** складаються на основі спільної діяльності людей.

Соціальна ситуація - сукупність соціальних чинників, що впливають на поведінку, почуття і уявлення індивіда або групи в системі взаємодії в певний період часу.

Соціальна спільність - сукупність індивідів, що характеризується: відносною цілісністю; виступає як самостійний суб'єкт історичної та соціальної дії і поведінки; виконує ту або іншу спільну діяльність. **С.с.** - це суспільство загалом, соціальні класи, верстви, етнічні групи, трудові колективи, сім'я та ін.

Соціальна справедливість - стан суспільних відносин, що передбачає справедливий розподіл державних послуг і можливостей, а також соціальне забезпечення незахищених верств населення. **С.с.** набуває особливого значення, коли це стосується меншин.

Соціальна стабільність - стійкий стан соціальної системи, що дає змогу їй ефективно функціонувати та розвиватися в умовах зовнішніх і внутрішніх впливів, зберігаючи свою структуру і основні якісні параметри. Механізмами, що забезпечують соціальну стабільність, є соціальні інститути держави і громадянського суспільства.

Соціальна стратифікація - система прикмет та критеріїв соціального розмежування, яке визначається місцем окремих груп населення в соціальній структурі суспільства, зокрема за майновим станом цих груп, їх відношенням до засобів і знарядь виробництва, до розподілу і перерозподілу матеріальних благ, відношенням до релігії тощо. **С.с.** явище більш об'єктивне і прогресивне, ніж соціальний поділ суспільства на класи, який не сприяв прогресу суспільства, був на заваді його структуризації, визначення статусу окремих соціальних груп.

Соціальна структура - сукупність та співвідношення виділених за певними ознаками суспільних груп. Групи можуть відокрем-

люватись на підставі однієї ознаки або сукупності спільних ознак. У другому випадку виникають групи, що їх соціологи називають кумулятивними. Це, наприклад, нації, класи та ін. За ознакою розподілу праці соціологи відокремлюють *професійні групи*; за віком, статтю - *соціально-демографічні*, за місцем проживання - *територіальні*. Підставою для виділення відповідних груп слугують також рівень освіти, етнічна й територіальна належність. Серед соціально-економічних ознак диференціюючу роль відіграють розмір багатства (майнова структура), доходів, характер зайнятості. Особливо важливим елементом **С.с.** сучасних суспільств з точки зору демократії є середній клас, який став невід'ємною частиною концепції постіндустріалізму. Кількісно значний середній клас зумовлює стабільність, добробут, відкритість суспільства. Він є основним творцем інститутів і норм громадянського суспільства.

Соціальне партнерство - спільна діяльність суб'єктів державного управління (органи державної влади) та громадянського суспільства (органи місцевого самоврядування, партії, профспілки, інші громадські організації), спрямована на узгодження інтересів та вирішення проблем, передусім у соціально-економічній сфері.

Соціальне поле - сукупність соціальних чинників, що взаємодіють, впливаючи на поведінку індивіда або групи.

Соціальне прогнозування - спосіб дослідження перспектив соціальних процесів і явищ з метою підвищення наукової обґрунтованості та ефективності управління соціальною сферою. **С.п.** використовується для створення інформаційної бази розробки планів соціально-економічного розвитку, застосування методів соціального впливу держави. **С.п.**, здебільшого, оцінює зміни таких показників: вік та стать; освітньо-кваліфікаційний рівень; стан матеріального забезпечення, побутові умови тощо. Таке прогнозування здійснюється за допомогою статистичного аналізу, методу експертних оцінок основних тенденцій розвитку, за посередництвом математичного моделювання тощо.

Соціальне регулювання - регулювання, яке покликане слугувати соціальним цілям і переважно здійснюються у сферах: охорони здоров'я, захисту довкілля, захисту споживачів, інформатизації суспільства та розвитку культури.

Соціальне управління - вид управління, що передбачає спрямування впливів його суб'єктів на упорядкування та організацію процесів спільної колективної діяльності людей відповідно до об'єктивних законів та викликів сучасності. **С.у.** має своє суб'єкт-об'єктне поле, до якого належить діяльність органів державної влади та місцевого самоврядування, політичних партій, профспілок, інших громадських об'єднань та рухів, суспільна праця та економічна діяльність, поведінка окремих людей та груп тощо. У своїй сукупності вони утворюють кілька видів управління за окремими сферами суспільної діяльності: політичне; адміністративне; економічне; духовне; корпоративне та ін. Для кожного з цих видів можна виділити свій суб'єкт та об'єкт управління, специфічну правову базу, особливості функціонування, механізми тощо.

Соціальний капітал - інтегроване поняття, яке охоплює всі існуючі форми організацій (державних, приватних або громадських), а також усі формальні і неформальні відносини між людьми (особисті, сімейні і суспільні; засновані на традиціях або регульовані законом). **С.к.** об'єднує суспільство в єдиний "організм", який може бути більш або менш здатним до зростання і розвитку. У суспільстві, що достатньою мірою володіє соціальним капіталом, знижуються всі витрати виробництва і ведення бізнесу, оскільки відносини довір'я, існуючі між людьми, значно полегшують координацію їх зусиль і сприяють взаємовигідній співпраці. Навпаки, в суспільстві з дефіцитом соціального капіталу відсутність довір'я між людьми веде до загострення різних конфліктів (соціальних, міжнаціональних і навіть особистих) і, відповідно, перешкоджає ефективній співпраці, необхідній для швидкого економічного зростання і стійкого суспільного розвитку. Оскільки **С.к.** суспільства складається з безлічі складових, навряд чи можливо вигадати єдиний, виключно правильний спосіб визначення його величини. Однак це не означає, що вимірюван-

ня в цьому випадку взагалі неможливе. Вчені використовують різні узагальнюючі показники, що розраховуються на основі даних опитування громадської думки. Частіше за все використовуються, наприклад, дані про ступінь довіри населення по відношенню до державних і недержавних організацій, про поширеність членства в різних громадських організаціях і про розвиток незалежних засобів масової інформації. На основі таких вимірювань учені зробили висновок про виняткову важливість **С.к.** суспільства для його успішного розвитку. При цьому було помічено також, що радикальні реформи або швидкий, але незбалансований розвиток суспільства часто підривають форми **С.к.**, що склалися, не замінюючи їх новими. Знищення **С.к.** суспільства загрожує його суспільній єдності і ставить питання про можливість його подальшого розвитку.

Соціальний механізм - взаємодія соціальних структур, норм, інститутів, зразків поведінки, за допомогою якого забезпечується функціонування соціальної системи.

Соціальний організм - сукупність різних сторін життєдіяльності суспільства, взаємодія яких додає йому цілісний характер.

Соціальний порядок - умови існування, за яких формуються, підтримуються і руйнуються різні зразки соціальної організації, що представлені сукупністю інститутів і способів їх впливу на соціальне життя.

Соціальний процес - розгортання у часі того або іншого соціального явища. Виділяють дуальні соціальні процеси: інтеграція і дезінтеграція соціальної системи; згуртування і конфлікти в групі; плинність і стабільність персоналу в організації; еміграція та імміграція; посилення соціальної однорідності суспільства і соціальна диференціація; зайнятість і безробіття та ін.

Соціальний чинник - рушійна сила розвитку суспільства; явище або процес, що зумовлюють ті або інші соціальні зміни.

Соціальні відносини - відносини людей один до одного, що складаються в історично певних суспільних формах, у конкретних умовах місця і часу. Розрізняють класові, національні, етнічні, групові та особистісні **С.о.**

Соціальні закони - закони, що визначають виникнення, функціонування і розвиток соціальних систем, відображаючи істотні необхідні відносини, взаємозв'язки між соціальними суб'єктами, явищами, процесами, що повторюються.

Соціальні методи управління - способи забезпечення ефективного управління соціальною сферою суспільної діяльності. Серед найбільш поширених з них: методи соціального прогнозування, соціального планування та соціологічних досліджень.

Соціальні наслідки - результати економічних, політичних та інших перетворень у суспільстві, що позначаються на соціальних відносинах груп, спільності та індивідів. **С.п.** поділяються з точки зору розвитку соціальної системи на позитивні і негативні; за часом виникнення - на безпосередні і віддалені; по зв'язку з основним напрямом перетворень - на прямі або непрямі.

Соціальні норми - стандарти діяльності та правила поведінки, виконання яких очікується від члена групи або суспільства і підтримується за допомогою санкцій. **С.н.** упорядковують і регулюють соціальні взаємодії.

Соціальні послуги - комплекс правових, економічних, психологічних, освітніх, медичних, реабілітаційних та інших заходів, спрямованих на окремі соціальні групи чи індивідів, які перебувають у складних життєвих обставинах та потребують сторонньої допомоги, з метою поліпшення або відтворення їх життєдіяльності, соціальної адаптації та повернення до повноцінного життя.

Соціальні права людини - сукупність конституційних прав людини або лише громадян конкретної держави, які дають їм можливість претендувати на отримання від держави за певних умов певних матеріальних благ. Соціальні права включають право на соціальне забезпечення, соціальне страхування, право на охорону здоров'я і медичну допомогу, право на житло, особливі права дітей та інвалідів.

Соціальні технології - технології організації суспільних процесів та управління ними з метою оптимізації, раціоналізації та підвищення ефективності. Об'єктом **С.т.** виступають

суспільні відносини різної природи: економічні, політичні, соціальні та ін., а також суспільні інститути, що їх регулюють. **С.т.** є ланкою між суспільною теорією і практикою, яка безпосередньо пов'язана із соціально-технологічною діяльністю - соціальною інженерією. **С.т.** включають три відносно самостійні елементи: а) об'єктивно існуючі соціально-технологічні процеси в суспільстві (технічний розподіл праці, усталені форми зв'язків між різними елементами соціуму, способи функціонування державних установ і громадських організацій); б) знання про те, як практично реалізувати певну теорію в суспільному житті або оптимізувати певний суспільний процес; в) соціально-інженерну діяльність із застосування знань для організації суспільної діяльності і суспільних відносин, оптимізації роботи діючих установ та інститутів або проектування та створення нових.

Соціальні функції управління - напрями діяльності органів влади всіх рівнів управління з надання послуг у соціальній сфері, тобто в межах складної системи міжособистісних взаємодій та зв'язків різноманітних людських спільнот, сфері життєдіяльності суспільства та реалізації інтересів соціальних суб'єктів з метою реального втілення в життя конституційних принципів соціальної держави. До **С.ф.у.**, зокрема, відносять такі: вдосконалення ринку праці, створення адресної системи матеріальної допомоги, реформування медичного обслуговування та гарантування найважливіших прав особистості, зокрема захист трудових прав громадян, захист прав споживачів, соціальний захист безробітних, охорона праці та безпечної життєдіяльності, виходячи із основних цілей суспільства, зорієнтованих на забезпечення фізичної, юридичної та соціальної захищеності громадян.

Соціально-економічні пропорції - співвідношення різних соціальних та економічних чинників і показників, які відображають рівень життя населення країни, її окремих регіонів та територій.

Соціально-психологічні методи управління - способи і прийоми управлінських впливів, що застосовуються з урахуванням індивідуальних і професійних якостей працівників, зокре-

ма фізичних, психофізичних, психічних, інтелектуальних та емоційних. **С.-п.м.у.** базуються на використанні об'єктивних наукових положень соціального розвитку та психології, під якими розуміють систему засобів і важелів впливу на соціально-психологічний клімат у колективі, підвищення ефективності діяльності організації та окремих працівників, що спрямовані на гармонізацію соціальних відносин шляхом задоволення потреб людей, у тому числі розвитку їх особистості, соціального захисту тощо. Виділяють три основні групи **С.-п.м.у.**: соціальні, морально-етичні та психологічні.

Соціогенез - процес історичного та еволюційного формування суспільства. **С.** покладено в основу вчення про походження суспільства.

Соціологічне дослідження - вивчення суспільних процесів шляхом аналізу діяльності людини (або її результатів) через виявлення її соціальних потреб, інтересів, мотивів поведінки та ціннісних орієнтацій. У **С.д.** джерелом первинної інформації завжди виступає людина або опредмечені в документах факти її свідомості та поведінки (реальної чи вербальної). Звідси особливі вимоги до методів (інструментарію) дослідження, які б запобігали невизначеності первинної соціологічної інформації, а також до постановки і перевірки гіпотез, недопущення помилок кількісного аналізу, що обумовлює розробку і використання в **С.д.** спеціальних методик і технічних засобів забезпечення надійності даних. **С.д.** широко застосовуються в управлінській практиці як дійовий засіб прогнозування суспільних тенденцій, стану масової свідомості та громадських настроїв. Вони відіграють важливу роль у демократизації суспільства як інструмент вивчення та формування електоральної поведінки.

Соціологічний підхід - загальний спосіб дослідження суспільних процесів через їх сприйняття населенням країни або його різними верствами, який дає можливість оцінювати ці процеси з точки зору ефективності, результативності, економічності та справедливості.

Соціополіс - форма організації суспільства на засадах створення нової, соціалізованої економіки, яка має особливий право-

вий статус, поєднує в собі всі економічні переваги вільної економічної зони інтелектуального типу з комплексною стратегією випереджаючого економічного, гуманітарного і соціального розвитку. Створення структур випереджаючого розвитку - соціополісів, це принципово новий підхід до формування соціальної та регіональної політики. С. є моделлю розвитку майбутнього суспільства.

Соціум - велика стійка соціальна спільність, для якої є характерною єдність умов життєдіяльності людей у певних суспільних відносинах, що пов'язано зі спільністю культури, її головною ознакою якої є цілеспрямована діяльність, спілкування, генетичний і функціональний зв'язок. С. - це предметне буття людини, її існування в середовищі культури, діяльнісного спілкування, перетворення природи, формування певних якостей у людини, творчості, створення матеріальних і духовних цінностей. Вищою формою С. є суспільство як цілісна система. Серед інших різновидів С. можна виділити: родові, сімейно-споріднені, національно-етнічні, територіально-поселенські та інші спільності. С. здатний самовідтворюватися, а також є відносним автономним утворенням, що взаємодіє з іншими соціальними спільностями.

Стагнація - стан, що характеризується зупинкою у розвитку, застоєм, згортанням змін, розпадом соціально-економічної інфраструктури, тенденцією економічного та політичного регресу. Відомим шляхом виходу із стану С. є проведення реформ, масштаб яких залежить від ступеня їх поширення на різні сфери суспільного життя.

Стандартизація - нормативний спосіб управління. Його вплив на об'єкт здійснюється шляхом встановлення норм і правил, оформлених у вигляді нормативного документа і що мають юридичну силу. Стандарти визначають порядок і методи планування підвищення якості продукції на всіх етапах життєвого циклу, встановлюють вимоги до засобів і методів контролю та оцінки якості продукції. Управління якістю продукції здійснюється на основі: державних, міжнародних, галузевих стандартів і стандартів підприємств. Державна С.

виступає засобом захисту інтересів суспільства і конкретних споживачів і поширюється на всі рівні управління.

Статус соціальний - сукупність прав, привілеїв, моральних норм і обов'язків індивіда або соціальної групи, пов'язана із виконанням первинної соціальної ролі, яка проявляється у формі поведінки, очікуваної у відповідності зі становищем у суспільстві. **С.с.** відрізняється від особистого статусу, тобто становища, що займає людина в первинній групі залежно від того, як вона нею оцінюється. У значенні загально-соціологічної категорії поняття **С.с.** уперше вжито Г.Мейном і конкретизовано в працях Р.Лінтона, Ф.Мерю, М.Вебера. Розробка і використання поняття **С.с.** робить можливим краще розуміння життєвого шляху людини і соціальної структури суспільства, сприяє ефективності соціального управління, виховних та освітніх процесів.

Стиль керівництва - система принципів, норм, методів і прийомів впливу на підлеглих з метою ефективного здійснення управлінської діяльності та досягнення поставлених цілей. Відокремлюють такі **С.к.:** авторитарний (директивний); демократичний (колегіальний), ліберальний (потуральний). Авторитарний **С.к.** передбачає одноосібний керівний вплив, що виходить із силових методів управління. Демократичний **С.к.** дає змогу залучити до процесу формування стратегії і політики організації та їх реалізації максимально можливу кількість членів організації.

Стиль управління - сукупність найбільш характерних і стійких методів та принципів вирішення завдань і проблем, що використовуються в практиці управління. **С.у.** залежить від: особистісних характеристик керівника, рівня його загальної і управлінської культури; методів та засобів управлінської діяльності; ситуації, в якій відбувається управлінська діяльність.

Стійкий розвиток - такий суспільний розвиток, за якого не руйнується його природна основа, умови життя, що формуються, не спричиняють деградації людини, а соціально-деструктивні процеси не розвиваються до масштабів, загрозливих

для безпеки суспільства. Є кілька різних визначень **С.р.**: а) розвиток суспільства, який дозволяє задовольняти потреби нинішніх поколінь без нанесення при цьому збитку майбутнім поколінням у можливості задоволення їх потреб (формулювання ООН); б) управління сукупним капіталом суспільства в інтересах збереження і примноження людських можливостей (формулювання Світового банку); в) модель поступального розвитку суспільства, при якій досягається задоволення життєвих потреб нинішнього покоління без позбавлення такої можливості майбутніх поколінь людей (формулювання М.Брунтланда); г) гармонійний розвиток виробництва, соціальної сфери, населення і навколишнього природного середовища. До основних ознак **С.р.** можна віднести такі: добробут людей; високу соціальну якість життя; високу екологічну якість життя; економічну безпеку; стійкі споживання, виробництво та надання послуг; базування на розвиненій науці, створенні та впровадженні новітніх соціальних, економічних і екологічних технологій, запровадженні ефективних систем освіти. Тільки-но постіндустріальне (інформаційне) суспільство у своєму економічному розвитку йде на обмеження, керуючись необхідністю обов'язкового відновлення екологічної системи та незавдання їй непоправної шкоди, воно набуває основних ознак суспільства стійкого розвитку.

Стійкість - здатність системи протистояти процесу руйнування і підтримувати протягом певного часу обраний режим функціонування. **С.** соціальної системи в загальному вигляді можна розкрити через наступні характеристики: високу життєздатність, гнучкість, адаптивність до умов сучасного світу, що швидко змінюється. Успішність соціальних систем оцінюється, як правило, за сукупністю критеріїв. До найчастіше застосовуваних з них належать: продуктивність (оцінка інтенсивності діяльності); економічність (оцінка використання ресурсів для досягнення певних результатів); ефективність (співвідношення між рівнями продуктивності і витрат по їх досягненню); якість (ступінь відповідності певним вимогам, глибина задоволення потреби, повнота розв'язання проблем).

Стратегічне мислення - особливий тип інноваційного системного мислення, що інтегрує різноманітні концепції та методи у процесі аналізу та вирішення складних стратегічних проблем. У **С.м.** виокремлюються два аспекти: ментальний, що проявляється у формуванні концептуального погляду на явища, та інструментально-технологічний, що проявляється у формуванні системного алгоритму дій. Ментальний аспект проявляється через: усвідомлення ключових світоглядних аспектів управлінської діяльності, що базуються на сучасній концепції суспільного управління; орієнтація діяльності на громадянина-споживача управлінських та громадських послуг; постійна готовність до змін, усвідомлення шляхів і засобів подолання опору змінам; усвідомлення суті “стратегічного” у співвідношенні з “поточним” (орієнтація на пошук найбільш значущих проблем і визначення пріоритетів; розуміння значно більш широкого часового горизонту стратегії); комплексне розуміння кінцевого результату управління і вимірювання його через категорії результативність, ефективність, економічність; розуміння “пасток” стратегічного планування, серед яких надмірна формалізація системи планування, недооцінка значення процесу планування, нехтування поточними проблемами. Інструментально-технологічний аспект стратегічного мислення передбачає реалізацію певної логіки дій, а саме етапи: концептуального осмислення ситуації й розробки узагальненої моделі подальшого розвитку; усвідомлення й коректного формулювання стратегічних проблем; планування конкретних дій. **С.м.** орієнтує стратегічне управління на узгодження інтересів усіх зацікавлених сторін.

Стратегічне управління - особливий вид управління організацією, який орієнтує її діяльність на встановлення постійного зв'язку із зовнішнім оточенням і на внесення своєчасних змін для закріплення здатності до ефективного виконання місії в довгостроковій перспективі. **С.у.** поєднує в собі стратегічне планування, реалізацію стратегії та стратегічний контроль. Нижче в таблиці наведено порівняння стратегічного й поточного управління.

<i>Стратегічне управління</i>	<i>Поточне управління</i>
Зорієнтоване на розвиток	Зорієнтоване на підтримку існуючого стану
Сконцентроване на виявленні нових можливостей	Акцент робиться на ефективному використанні існуючих можливостей
Орієнтоване на середовище в цілому. Має широкий горизонт бачення, який виходить за межі організації й досліджує зовнішнє середовище	Зорієнтоване, передусім, на організацію, вдосконалення її внутрішнього середовища
Суцільне та інтегруюче: взаємопов'язує всі проблеми, об'єднує всі рівні й вертикалі організації, замикаючи їх на цілі	Локальне, сконцентроване на окремих завданнях. Має розподільний характер, надає завдання конкретним підрозділам
Зорієнтоване на широкий спектр соціально-політичних інтересів в організації та поза нею	Діє в межах окремих напрямів діяльності, спеціалізованих завдань і професійних інтересів
Перманентне з певним горизонтом планування, здійснюється циклами	Безперервне
Відбувається в умовах підвищеної невизначеності	Займається конкретикою поточних справ, невизначеність незначна
Постановником завдань та носієм головних ідей є вище керівництво організації	Реалізується менеджерами середньої та нижчої ланок

Стратегічне планування - адаптивний процес, спрямований на передбачення перспективи об'єкта розвитку (суспільства, держави, регіону, галузі, території, організації), підтримання відповідності між його цілями і можливостями, адаптацію до зовнішнього середовища, оптимальний розподіл ресурсів. Метою стратегічного планування є цілепокладання та ціле-реалізація, а основними принципами: багатоваріантність, системність, комплексність, збалансованість, безперервність, наукова та методична обґрунтованість, реалістичність, гнучкість, динамічність, якісна та кількісна визначеність. Головним завданням **С.п.** є забезпечення високої ефективності та конкурентоспроможності об'єкта розвитку в майбутньому на основі реалізації довгострокових програм, а результатом - визначення його конкретної стратегії та відповідної політики. **С.п.** має значну специфіку залежно від об'єктів розвитку, пов'язану з масштабами планування, методами впливу, призначенням планування, замовниками та споживачами результату, управлінською відповідальністю, структуруванням системи на підсистеми, зовнішнім середовищем планування.

Стратегічний підхід до діяльності - допомагає свідомо уявити, що й навіщо робити і чого не треба робити; орієнтує на осмислення управлінської діяльності крізь призму головного призначення організації; розглядає організацію в контексті її зовнішнього середовища й концентрує увагу на зміцненні позицій у нестабільному оточенні; спрямовує щоденні рутинні дії на осмислений рух до заданої цілі; орієнтує на плюралізм підходів і позицій, на співробітництво для узгодження інтересів. Основним результатом застосування **С.п.д.д.** є розробка та реалізація певних стратегій діяльності організацій.

Стратегічний план - формалізований документ, що розробляється на підставі стратегії і визначає конкретні заходи, їх послідовність, строки, ресурси, відповідальність. Метою **С.п.** є побудова системи цілей організації для досягнення раціонального використання бюджетних коштів. **С.п.**, як правило, має багатоцільовий характер й реалізується за допомогою програм.

Структура управління організацією - сукупність підрозділів організації, взаємопов'язаних у процесі обґрунтування, вироблення, прийняття і реалізації управлінських рішень. Основними елементами організаційної структури є рівні, підрозділи і ланки управління, управлінські зв'язки між ними.

Структурна політика - послідовний цілеспрямований вплив держави на всю сукупність галузей економіки, на формування і розвиток галузевих і міжгалузевих структур, їх територіальне розміщення, організаційно-інституціональні пропорції, забезпечення ресурсами і функціонування в умовах ринку. **С.п.** спрямована на створення багатогалузевого високотехнологічного комплексу товаровиробничих структур (з урахуванням територіальних умов їх функціонування), які забезпечують зростання добробуту населення і зайнятість його соціально активної частини, зміцнення безпеки країни та інтеграцію економіки в систему світових господарчих зв'язків. Ця політика виходить з принципів спадкоємності цілей структурної перебудови в перспективних і середньострокових програмах соціально-економічного розвитку держави та необхідності їх узгодження з реальними фінансовими можливостями і обмеженнями, пов'язаними із станом інфраструктури

економіки. Для реалізації **С.п.** широко застосовуються програми структурної перебудови. Формування таких програм спирається на науково-технологічну та промислову політику держави, метою якої є забезпечення модернізації та структурної перебудови виробничого потенціалу, зниження його енерго- та матеріаломісткості, підвищення конкурентоспроможності. Пріоритетними напрямками **С.п.** в Україні є: вибір та розвиток інноваційної моделі економічного зростання; застосування програмно-цільових методів економічного управління розвитком наукомістких та високотехнологічних виробництв, які мають перспективу виходу на світові ринки завдяки їх конкурентоспроможності (літакобудування, ракетобудування, суднобудування, деякі види озброєння і військової техніки, енергетичне та електротехнічне устаткування тощо); комплексний підхід до реалізації проблеми енергозбереження в масштабах всієї країни; розвиток сучасної національної інформаційної інфраструктури на базі зарубіжних та вітчизняних досягнень у цій сфері; інституційне забезпечення розвитку науково-технологічного та інноваційного процесу (створення промислово-фінансових груп, холдінгів, технополісів, технопарків, використання механізмів вільних економічних зон, розроблення відповідного правового забезпечення, посилення координації фундаментальних досліджень тощо); відновлення внутрішньої інвестиційної бази та створення сприятливого інвестиційного клімату.

Структурно-функціональний аналіз - підхід до опису і пояснення соціальних систем, за якого досліджуються їх елементи й залежність між ними з урахуванням того, що окремі соціальні явища виконують певну функцію у підтриманні та зміні соціальної системи.

Суб'єкт управління - особа, група осіб, спеціально створений орган, організація або суспільство загалом, які впливають на керовану систему з метою забезпечення її функціонування і руху до заданої мети. **С.у.** здійснює управлінську і організаційну роботу, приймає рішення і забезпечує досягнення поставлених цілей.

Субсидіарність - принцип, згідно з яким розподіл повноважень між різними територіальними рівнями влади здійснюється

таким чином, що кожний з них отримує такі повноваження, які він може здійснити ефективніше за інших. Реалізація цього принципу дає змогу, з одного боку, максимально наблизити процес прийняття рішення до громадянина, виходячи з надання йому необхідних послуг, а з другого - цей рівень влади має володіти організаційними, матеріальними та фінансовими ресурсами, що забезпечують обсяг та якість соціальних послуг, які надаються населенню, відповідно до загальнодержавних стандартів.

Суверенітет державний - незалежність держави у зовнішніх і внутрішніх справах. За класичним визначенням французького філософа Ж.Бодена (XVI ст.) С.д. слід розглядати як “вищу, абсолютну і повсякчасну владу над громадянином і підданими у політичному співтоваристві”. У сучасних умовах С.д. найчастіше розглядається як верховенство влади держави всередині країни та її незалежність від влади будь-якої іншої держави. Під *внутрішніми аспектами С.д.* розуміється можливість для держави розпоряджатися своєю територією й ресурсами, а також видавати закони й примушувати підданих до їх виконання. *Зовнішній аспект С.д.* ототожнюється з можливістю держави проводити незалежну політику, встановлювати дипломатичні відносини з іншими державами, оголошувати їм війну або укласти мир тощо. Важливою ознакою С.д. є визнання міжнародним співтовариством, іншими суб'єктами міждержавних відносин права уряду держави на юридично рівних засадах вступати у взаємини з урядами інших держав. Правовою основою С.д. є конституція, декларація про незалежність, загальновизнані принципи міжнародного права, які фіксують суверенну рівність держав, територіальну цілісність, невтручання у внутрішні та зовнішні справи, право націй на самовизначення. Повага до С.д. є одним з головних принципів міжнародного права й міжнародних відносин, який закріплено у Статуті ООН, Гельсінських угодах та в інших міжнародних правових документах.

Судова влада - одна з трьох гілок державної влади, основними функціями якої є конституційне, адміністративне, цивільне, кримінальне та інше судочинство у формі розгляду й

вирішення судами відповідних справ. З одного боку, суд регулює конфліктні ситуації в суспільстві й підтримує правопорядок, дотримання норм конституції всіма громадянами та суспільними інститутами, а з іншого - він має виключне право на тлумачення конституційних норм, легітимізацію політичних організацій і форм політичної діяльності. Для виконання цієї складної функції суд посідає автономне становище щодо органів державної влади й управління. Забезпечується це високими кваліфікаційними вимогами та порядком призначення суддів. Основними принципами правосуддя в більшості країн є: незалежність судів і суддів та підпорядкування їх лише конституції та законам; рівність громадян перед судом і законом; право громадян на кваліфіковану юридичну допомогу; довічність (безстроковість) обрання або призначення суддів; загальність судочинства; поєднання колегіальних і одноособових засад у розгляді й вирішенні справ; державна мова судочинства; недоторканність суддів; гласність судочинства; презумпція невинності; недопустимість зворотної сили закону тощо. **С.в.** в Україні представляють Конституційний Суд України, загальні та арбітражні суди. За Конституцією України, найвищим судовим органом системи судів загальної юрисдикції є Верховний Суд України. Конституцією визначений порядок призначення (обрання) суддів та організації судових органів, закріплені незалежність і недоторканність суддів, передбачені основні принципи судочинства. До них, зокрема, віднесені: законність судочинства; рівність усіх учасників судового процесу перед законом і судом; забезпечення доказовості вини: змагальність сторін; підтримка державного звинувачення у суді прокурором; забезпечення звинуваченому права на захист; гласність судового процесу; забезпечення апеляційного та касаційного оскарження судового рішення; обов'язковість судових рішень.

Судовий контроль - заснована на законі діяльність судів щодо перевірки правомірності актів і дій органів виконавчої влади, їх посадових осіб із застосуванням, якщо виникає необхідність, правових санкцій. **С.к.** полягає у захисті прав та свобод людини, перевірці законності дій органів виконавчої влади. Він реалізується в Україні системою судів загаль-

ної та спеціальної юрисдикції. Конституцією України (ст. 55) закріплено право кожної людини і громадянина на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб. **С.к.** у демократичній державі має позанаціональні рамки. Кожен має право після використання всіх національних засобів правового захисту звертатися за захистом своїх прав і свобод до відповідних міжнародних судових установ чи до відповідних органів міжнародних організацій, членом або учасником яких є Україна. **С.к.** в Україні має непрямий характер, оскільки контролюється не законність самих законів, а законність нормативно-правових актів, які базуються на законах, та законність дій службових осіб, які виконують ці закони.

Суспільне управління - управління процесами формування і розвитку суспільства. Термін **С.у.** інтегрує управління всіма сферами суспільної діяльності (політичної, економічної, соціальної, гуманітарної, екологічної), державне управління (центральне, регіональне, місцеве), місцеве самоврядування, управління громадськими організаціями і рухами, політичними партіями, профспілками та ін.

Суспільний порядок - стан стабільності, впорядкованості й безпеки в суспільстві, одна з його універсальних цінностей.

Суспільний розвиток - якісна зміна всієї структури суспільства аж до зміни способу мислення людей, що призводить до виникнення нових суспільних відносин і нових методів виробництва. До того ж далеко не будь-яка навіть кардинальна зміна в суспільстві є кроком по шляху розвитку. Під суспільним розвитком звичайно розуміють лише такі зміни, які відповідають інтересам більшості, сприяючи підвищенню якості життя людей і дозволяючи їм впевненіше дивитися в майбутнє.

Суспільний цикл - послідовність подій і станів динаміки суспільства, що регулярно повторюється й забезпечує його стабільне відтворення і зміну.

Суспільні проблеми - незадоволені потреби, які набули значущості для великих груп населення. Існують два підходи до виді-

лення суспільних проблем: на основі чисельності людей, яких вони зачіпають, або з урахуванням підтримки, відгуку, інтересу населення до них. Одне із завдань політичної системи (державної та міжнародної) полягає в тому, щоб виявляти суспільні проблеми і виробляти стратегію їх вирішення. Наявність певної суспільної проблеми не призводить автоматично до її вирішення, оскільки необхідний механізм, який дозволяє ставити проблеми перед суспільством, надати їм характеру **С.п.** Це нерозривно пов'язано з іншим, дуже важливим елементом суспільного управління, а саме визначенням низки найбільш актуальних проблем, що слугують орієнтиром для дій системи суспільного управління. На основі з'ясування пріоритетності розв'язання **С.п.** відбувається визначення цілей і пріоритетів суспільного та державного управління, формування державної політики.

Суспільні фонди споживання - товари і послуги, що надаються державою всім її громадянам на рівних засадах.

Суспільство - сукупність людей, об'єднаних конкретними інтересами, потребами, система зв'язків і взаємин, що склалися між людьми в процесі практичної діяльності та суспільного життя. Основною важливою ознакою **С.** є територія, на якій консолідуються суспільні зв'язки. Територія є основою суспільного простору, в якому складаються, розвиваються відносини, взаємодія між індивідами. Також важливою ознакою **С.** є здатність підтримувати і відтворювати високу інтенсивність внутрішніх зв'язків. Сучасному етапу властиве неklasичне розуміння **С.**, для якого характерне співіснування найрізноманітніших підходів до його вивчення. Виходячи з цього на сьогодні **С.** розглядається як всеохоплююча система, що окреслюється граничними умовами соціальності як смислової комунікації, а в просторовому вимірі постає як "світове", "планетарне" явище.

Суспільствознавство - наука, що охоплює сукупність всіх наукових та позанаукових знань про суспільство. Розв'язанню проблем суспільного розвитку сприяла типологізація форм пізнання суспільної реальності (наукова та позанаукова), розмежування на основні форми (філософське, загальнонауко-

ве, спеціально-наукове, традиційне гуманітарне та соціальне знання як такі, що виникають на стику С., природознавства й технікознавства), виділення основних типів суспільствознавчих теорій відповідно до властивих С. основних форм пізнання та знання, а також з'ясування типологічних особливостей їх взаємозв'язку з життєдіяльністю людей в історичному процесі.

Сфера і галузь суспільного життя - загальноприйняте розмежування основних напрямів (сфери) та видів (галузі) суспільної діяльності, яке базується на інтеграції об'єктивних групових потреб та інтересів людської спільноти. Історико-конкретні і ситуативні комбінації між зазначеними групами потреб та інтересів синтезуються у сфери (політична, економічна, соціальна, гуманітарна, міжетнічна), а проблемні і локальні "стики" між ними - в галузі суспільної життєдіяльності людей (виробництво, сільське господарство, природокористування, екологія, торгівля, транспорт, зв'язок, право, фінанси, наука, освіта, інформатика та ін). Кожна сфера структурно складається з трьох елементів: із відносин (взаємодії) людей з приводу потреб, інтересів, цілей у даній сфері життєдіяльності; із установ (інститутів), що їх люди створюють для найбільш ефективної реалізації цих потреб, інтересів, цілей; із поглядів (ідей), що люди виробляють у процесі реалізації своїх потреб, інтересів, цілей. Характерна різна динамічність зазначених елементів: найбільш рухливими є відносини; найбільш консервативними є установи. Що стосується поглядів людей, то вони характеризуються більш складними соціальними залежностями й динаміка їх змін залежить від ситуації.

Т

Тенденція - порівняльно стійкий напрям розвитку певного явища, процесу або ідеї.

Теоретичні підходи в соціології - теоретичні підходи до пояснення суспільного життя. Розрізняють три основних таких підходи: функціональний, теорію конфлікту і символічний інтеракцізм.

Теорія економічної свободи - система наукових результатів, якою обґрунтовується загроза, яку становить для економічної свободи експансія урядової діяльності й бюрократії. За цією теорією, виникає загроза як політичній, так економічній свободі. **Т.е.с.** доводить, що економічна свобода можлива лише в капіталістичній системі, що всі форми комунізму (наприклад, соціалізм) несумісні з демократією, бо пов'язане з колективізмом соціальне планування має тенденцію руйнувати політичну та економічну свободи.

Теорія інституціоналізму - система наукових результатів, що обґрунтовує доцільність інституціоналізму, як такого, що сприяє встановленню демократичних інститутів. За **Т.і.** саме в тих суспільствах, де соціальне життя інституціалізоване, де люди звикли діяти згідно із загальноприйнятими, хоч і неписаними правилами та дотримуватись усталених процедур, легко приживаються і швидко стають дійовими формальні демократичні інститути. А саме з їх створення розпочинається утвердження демократії в країнах, де раніше панували недемократичні режими.

Теорія соціального обміну - теорія, що розглядає соціальну взаємодію як процес, під час якого індивіди прагнуть максимізувати вигоди, що отримують, і мінімізувати втрати. Основна увага **Т.с.о.** приділяється вивченню впливу витрат і винагород на поведінку людей.

Теорія соціального управління - система наукових знань, об'єктом і предметом якої виступають соціальні системи та управління ними. **Т.с.у.** вивчає форми та методи управління соціально-політичними, соціально-економічними та іншими соціальними процесами. Класифікація видів соціального управління відповідає класифікації основних сфер організації суспільства: економічна - сфера матеріального виробництва, розподілу і споживання матеріальних благ; політична - сфера класових, національних і міждержавних відносин, відносин влади і панування; культурна - сфера духовного виробництва, розподілу і споживання духовних благ.

Територіальна громада - спільнота мешканців, жителів населених пунктів (сіл, селищ, міст), об'єднана загальними інтере-

сами власного життєзабезпечення, самостійного, в межах законів, вирішення питань місцевого значення як безпосередньо, так і через органи місцевого самоврядування. Комунальне об'єднання територіальних громад означає соціально-політичне, територіальне утворення, що одночасно виступає територіальною спільністю людей - суб'єктів місцевого самоврядування і низовою одиницею в системі адміністративно-територіального поділу.

Технократія - влада технічних фахівців (технократів), а також ідейно-теоретичне обґрунтування цієї влади, тип політичного режиму, в якому технократи посідають домінуюче становище. Ідея особливого значення в житті суспільства людей технічного знання, фахівців була сформульована А.Сен-Симоном. Вона знайшла ґрунтовну розробку в контексті теорії індустріалізацій суспільства, у зв'язку з проблемою раціоналізації соціуму (М.Вебер). Американський соціолог Т.Веблен обґрунтував центральну тезу технократичної доктрини, за якої розвиток економіки, технології має випереджати еволюцію інших соціальних інститутів, техно (усі фахівці науково-технічного процесу) є авангардною суспільною верствою, носіями загальносуспільного інтересу. Ця теза визначила головні концепти сучасної теорії індустріального та постіндустріального суспільства, його новітні модифікації (Дж.Гелбрейт, Д.Белл, У.Ростоу, О.Тоффлер). Центральне місце в концепції **Т.** посідає ідея про владу, заснована на знаннях, компетентності, професіоналізмі, про можливість заміни політичних рішень науково-технічними рішеннями. На думку Дж. Гелбрейта, до влади, до процесу прийняття політичних рішень має бути залучена вся техноструктура суспільства. На думку представників неотехнократизму, "соціальний інтелект", уособлений у досягненні науково-технічного прогресу, здатний вирішити всі нагальні суспільні проблеми, здійснити експертизу політичних рішень та їх соціальних наслідків. Технологічний оптимізм, притаманний **Т.**, має бути більш виваженим, враховувати весь спектр чинників суспільного розвитку, всі чинники життєдіяльності людини. Тим більше, що за нинішніх умов у сферу технічної раціональності все більше проникають неспеціалісти - соціологи,

політики, біологи, екологи, котрі розвінчують міф про незалежність технічного розвитку від загальносоціального поступу.

Технології процесного управління - практичні інструменти, методи і засоби здійснення управління, засновані на пріоритеті результатів і процесів їх досягнення. Серед них такі **Т.п.у.**: за результатами (пріоритет цілей над прогнозуванням і плануванням), на базі потреб та інтересів (пріоритет міжособових відносин), шляхом постійних вказівок та перевірок (пріоритет контролю та жорсткого управління персоналом), у виняткових випадках (пріоритет професіоналізму та добре відпрацьованих методів і засобів), на базі штучного інтелекту (пріоритет сучасних економіко-математичних та інформаційних комп'ютерних технологій) та на базі активізації діяльності персоналу (пріоритет стимулювання праці). У сучасному суспільному управлінні в основному використовуються **Т.п.у.** за результатами, шляхом постійних вказівок та перевірок й на базі штучного інтелекту (системи підтримки рішень).

Технології цільового управління - практичні інструменти, методи і засоби здійснення управління, засновані на пріоритеті цілей над ситуаціями. Серед них: ініціативно-цільова (яка не містить визначення строків, методів та засобів досягнення цілей і не гарантує досягнення цілей), програмно-цільова (з визначенням строків, методів та засобів досягнення цілей, проміжним контролем і яка гарантує досягнення цілей) та регламентна (з визначенням методів та засобів досягнення цілей, можливих ресурсних обмежень, жорстким контролем, яка гарантує досягнення цілей, але не гарантує, в які строки). У сучасному суспільному управлінні в основному використовуються програмно-цільові **Т.ц.у.**

Технологія управління - прийоми, порядок, регламент виконання процесу управління. **Т.у.** складається з інформаційних, обчислювальних, організаційних і логічних операцій, що виконуються керівниками і фахівцями різного профілю за певними алгоритмами вручну або з використанням технічних засобів. Розрізняють: лінійну технологію управління, управ-

ління по відхиленнях, управління за результатами, управління по цілях, управління за ситуації, пошукове управління.

Тіньова економіка - уклад економічних відносин, що складаються в суспільстві всупереч законам, правовим нормам, формальним правилам господарського життя (тобто перебуває поза рамками правового поля). **Т.е.** присутня майже у всіх сферах економіки й загрожує основам економічної та національної безпеки країни. Є надзвичайно негативним явищем, яке розбещує суспільство, оскільки є безконтрольним й таким, що не сприяє реалізації пріоритетних цілей розвитку. Ця економічна діяльність не враховується офіційною статистикою й не потрапляє до валового національного продукту, вона прихована з метою ухиляння від сплати податків й інших платежів, а також від виконання адміністративних обов'язків або розпоряджень з охорони праці, виконання санітарних та інших норм. **Т.е.** може здійснюватися шляхом спотворення в звітності реальних трудових відносин, підсумкових господарсько-фінансових показників, включати в себе виробництво як законних видів товарів і послуг (ліки без ліцензії, підпільне виробництво алкоголю), так і незаконних (зброя, наркотики, проституція). Причинами виникнення і розвитку **Т.е.** є високі (репресивні) ставки податків, високий рівень безробіття, низький рівень життя населення. Будь-яка економічна діяльність, що має на меті отримання незаконних прибутків або прибутків, прихованих від державного оподаткування, а також особи, що займаються цією діяльністю, повинні бути віднесені до **Т.е.**

Толерантність - терпиме ставлення до інших, чужих думок, вірувань, політичних уподобань та позицій. Є неодмінною умовою демократичного, правового, стабільного суспільно-політичного устрою.

Тоталітарне суспільство - суспільство, яке базується на абсолютизації правлячої партії та ігноруванні демократичних прав і свобод громадян. Ознаками тоталітарного суспільства є відсутність опозиції, придушення вільнодумства, зловживання службовим становищем, позазаконне використання "адміністративного ресурсу" та ін.

Трансмутація - зміни в культурі, що відбуваються внаслідок неможливості відтворення з точністю до дрібниць поведінки, мислення, побуту і т.п. попереднього покоління.

Трансформація - інтегроване поняття, що охоплює процедури введення, звільнення і поновлення. В управлінні суспільним розвитком **Т.** проявляється як перехід до нових принципів управління. **Т.** завжди супроводжується нестандартними змінами. Вона найчастіше починається за існуючої організаційної структури. Вищим проявом **Т.** є досягнення якісно нового рівня управління.

Трудовий потенціал - сукупність задіяних та незадіяних можливостей залучення трудових ресурсів у процесі суспільного розвитку. **Т.п.** передбачає насамперед визначення демографічної ситуації в країні, регіоні, яка може бути охарактеризована показниками чисельності та приросту (скорочення) населення, рівнем зайнятості працівників, ступенем відповідності їх наявним робочим місцям, а також рівнем доходів та витрат населення, його економічною активністю.

У

Узурпація влади - відчуження влади від простої людини, її концентрація в руках панівної верхівки, яка незаконно привласнює собі все більші функції.

Уклад соціально-економічний - система певного типу відносин між людьми у процесі суспільного виробництва, що утворює форму буття суспільства. Соціально-економічний лад того або іншого суспільства може включати в себе один чи кілька **У.с.-е.** В багатокладному суспільстві, як правило, є один панівний **У.с.-е.** Об'єднуючи й підпорядковуючи всі інші, він визначає характер **У.с.-е.** суспільства в цілому, а отже і його історичний тип.

Управління - а) як наука це система впорядкованих знань у вигляді концепцій, теорій, принципів, способів і форм управління; б) як мистецтво це здатність ефективно застосовувати науку управління в конкретній ситуації; в) як функція це ціле-

спрямований інформаційний вплив на людей та організації, здійснюваний з метою спрямувати їх дії на отримання бажаних результатів; г) як процес це сукупність управлінських дій, що забезпечують досягнення поставлених цілей шляхом перетворення ресурсів на “вході” у продукцію або послуги на “виході”; д) як апарат це сукупність структур і людей, що забезпечують використання і координацію всіх ресурсів соціальних систем для досягнення їх цілей.

Управління знаннями (менеджмент знань) - систематичний процес ідентифікації, використання і передавання знань, які люди можуть створювати, вдосконалювати і використовувати. **У.з.** також ототожнюють з терміном “менеджмент знань”, розглядаючи його як відносно самостійний вид менеджменту, хоч він може (і повинен) застосовуватися в усіх різновидах менеджменту. Термін **У.з.** широко використовується в науковій літературі та в практиці роботи багатьох організацій.

Управління маркетингом - процес, що складається з аналізу ринкових можливостей, відбору цільових ринків, розробки комплексу маркетингових заходів і втілення їх в життя.

Управління персоналом - особлива функція управління, яка полягає у формуванні кадрової політики й стратегії організації; консультуванні керівників організацій щодо проведення кадрової політики; забезпеченні адекватних кадрових послуг організації (набір, мотивація та розвиток). Базується на принципі раціонального добору, розстановки та використання кадрів і має два аспекти: функціональний та організаційний. Під функціональним аспектом мається на увазі визначення загальної кадрової стратегії; планування потреб організації в персоналі з урахуванням існуючого кадрового складу; залучення, відбір та оцінка персоналу; створення резерву; вироблення та реалізація політики заробітної плати та соціальних послуг; профорієнтація та адаптація, зокрема підвищення кваліфікації персоналу та його перепідготовка; система просування по службі (управління кар’єрою) на основі оцінки трудової діяльності; вивільнення персоналу; організація робіт, у тому числі визначення робочих місць, функціональних та технологічних зв’язків між ними, змісту та послідов-

ності виконання робіт, умов праці; управління витратами на персонал. В організаційному відношенні необхідно визначити зміст робіт на кожному робочому місці; сприяти покращенню умов праці; визначити принципи та чітку систему оплати праці; проводити оперативний контроль за роботою персоналу; здійснювати короткострокове планування професійно-кваліфікаційного зростання персоналу. На державному рівні актуальність проблем управління персоналом проявляється при формуванні та розвитку системи державної служби, основною метою якої є підвищення ефективності процесів реалізації державної влади й державного управління, а також сполучення відповідальності за виконання державної посади з соціально-економічними гарантіями державної служби.

Управління по відхиленнях - технологія управління, за якої незначні відхилення не вимагають коригування управлінського процесу й можливе їх подолання силами самих виконавців. Втручання керівника відбувається лише за значної величини відхилень.

Управління службовою кар'єрою - заходи, що проводяться кадровою службою організації по плануванню, організації, мотивації і контролю службового зростання працівника, виходячи з цілей, потреб і можливостей його та організації. Заходи з **У.с.к.** підвищують відданість працівника інтересам організації, продуктивності праці, зменшують плинність кадрів і більш повно розкривають здібності людини.

Управління ризиком - вид управління, заснований на врахуванні можливих відхилень від запланованих результатів діяльності внаслідок різноманітних причин, пов'язаних з особливостями прояву суб'єктивного фактора. В узагальненому вигляді передбачає наступну послідовність дій: розробку політики у сфері управління ризиком; аналіз ризикових ситуацій, виявлення чинників ризику, оцінку їх можливих рівнів, передбачення поведінки суб'єктів управління в цій ситуації, розробку альтернативних варіантів рішення і вибір найбільш прийняттого і правомірного з них; визначення доступних шляхів і засобів мінімізації ризику; планування і підготовку

заходів з нейтралізації або компенсації можливих негативних наслідків ризикових рішень.

Управління якістю - вид управління, який передбачає встановлення стандартів якості діяльності, здійснення системного ефективного й одночасно не надмірного контролю, запровадження наукових підходів, методів мотивації та оцінювання. **У.я.** є одним з базових принципів сучасного управління, безпосередньо спрямованим на підвищення ефективності та результативності управлінських рішень.

Управлінська еліта - різновид еліти, під якою розуміються вищі категорії управлінських кадрів. Для **У.е.** характерний високий соціальний статус та відповідні повноваження у сфері державного управління, що забезпечують її реальною можливістю істотно впливати на інститути публічної влади, прийняття державно-управлінських рішень, соціально-економічні процеси та розподіл благ у суспільстві. **У.е.** не є однорідним утворенням, вона складається із загальнонаціональної, регіональної, місцевої та галузевої. Ідеї, задуми та рішення **У.е.** впроваджуються в життя за посередництвом адміністративного апарату, підпорядкованого їй.

Управлінська інформація - частина соціальної інформації, яка виділена з її загального масиву за критерієм використання в управлінській діяльності (управлінському процесі, управлінських відносинах). **У.і.** поширюється у формі політичних заяв і рішень, нормативно-правових і організаційно-розпорядчих актів, задокументованих чи публічно оголошених відомостей про події та явища, що відбуваються в суспільстві. **У.і.** має відповідати вимогам актуальності, достовірності та автентичності.

Управлінська компетентність - певний набір знань і навичок, які мають бути притаманними людям, що здійснюють управління на всіх його рівнях. Сучасна наука суспільного управління наголошує на необхідності знання політології, права, економіки, фінансів, державного управління, менеджменту (зокрема кадрового), соціології, інформатики, управлінської культури, екології, уміння вільно орієнтуватися в соціально-

політичних подіях, відбирати, аналізувати та узагальнювати інформацію, аналітично мислити, розуміти сучасні проблеми менеджменту, володіти технологіями адміністративної роботи, бути здатним продукувати нові ідеї, приймати управлінські рішення, застосовувати інновації.

Управлінська культура - історично визначений рівень розвитку управління, сучасних знань і вмінь людини-управлінця, який знаходить відображення у методах та стилі управлінської діяльності. **У.к.** проявляється через комплекс уявлень про систему цінностей і цілі організації, у відношенні до справи, у правилах і нормах ділової поведінки, й, як наслідок, у характері та змісті управлінських рішень і відповідних управлінських впливів. Одним з проявів **У.к.** у суспільному управлінні є реалізація функції зв'язків з громадськістю, тобто інформування суб'єктів публічної влади про стан і задуми своєї діяльності та з'ясування її оцінки.

Управлінське рішення - 1) вибір альтернативи, найкращої ідеї та варіанта дій при здійсненні управління; 2) основний результат діяльності суб'єкта управління, спрямованої на об'єкт управління з метою досягнення певних цілей управління; 3) соціальний акт, в якому в логічній формі (текстуальна модель) висловлені впливи управлінських ланок (державних органів, посадових осіб) на суспільну систему (керовані об'єкти), необхідні для досягнення поставлених цілей, забезпечення інтересів та задоволення відповідних потреб в управлінні. У практиці управління на стратегічному та оперативному рівнях суспільного управління здебільшого йдеться про політичні та законодавчі рішення, а на тактичному - про рішення з реалізації функцій поточного планування, організації, мотивації та контролю. Політичні рішення передбачають вибір альтернативних стратегій та політик, а також заходи з їх реалізації. Здебільшого вони приймаються у формі програмно-цільових рішень, а саме, стратегій, концепцій, програм, проектів, планів першочергових дій, фінансових програм і планів (бюджетів).

Управлінські відносини - особливий вид суспільних відносин, які складаються в процесі суспільного управління між його

суб'єктами і об'єктами. Ці відносини можуть бути суб'єкт-суб'єктними, суб'єкт-об'єктними (прямий зв'язок у циклах управління) та об'єкт-суб'єктними (зворотний зв'язок у циклах управління).

Управлінські кадри - частина кадрового корпусу державної служби, яка здійснює адміністративно розпорядчу діяльність, приймає управлінські рішення і входить до складу апарату управління. **У.к.** розподіляються на три групи: а) керівні (наділені повноваженнями приймати управлінські рішення); спеціалісти (які готують варіанти рішень та беруть участь у їх реалізації); в) допоміжні (займаються збиранням, попередньою підготовкою та обробкою інформації, документів).

Управлінські патології - недоліки в управлінні, що набули хронічного характеру. Термін **У.п.** використано російським вченим М.Пригожиним для позначення певного класу феноменів, що стійко відтворюються та проявляються в різних поколіннях керівників. Поширеною управлінською патологією є розрив між рішеннями та їх виконанням. Причина цього криється як у низькій виконавчій дисципліні, так і у недоліках самих рішень, причому вплив на невиконання рішень розподіляється між ними приблизно порівну. Для боротьби з цим явищем необхідний ретельний аналіз можливостей та труднощів реалізації рішень, співвідношення сил, що сприяють і протистоять йому, ймовірність ризику, можливої зміни умов ще на стадії їх підготовки та прийняття рішення. Взагалі, щоб не отримати ефекту інверсії, тобто стану, коли результат управлінського впливу виявляється протилежним меті, необхідна багатоваріантна розробка рішень та вибір з них альтернативи, що найбільш задовольняє цілям та умовам реалізації. Здійсненність управлінського рішення є найважливішим показником керованості програмою і проектами. Часто робиться спроба створювати організацію або підрозділ для управління програмами. Але потрібно пам'ятати, що в організацій свої цілі та існують кордони між ними, які тільки розділяють справу та призводять до зайвих узгоджень. Саме функції організації повинні визначати її структуру, а не навпаки. Тобто структура необ-

хідна тільки тією мірою та у тому вигляді, в яких вона найкращим чином забезпечує виконання визначених для організації функцій. Шлях попередження такої патології - це уникнення зайвих структурних рішень організаційних проблем та завдань. Потрібно намагатися завжди, якщо це можливо, замість структур створювати механізми реалізації. Наведемо деякі інші феномени, які є найбільш поширеними або суттєвими за впливом і негативними наслідками. Серед них наступні: зростання без розвитку як наслідок нездатності до змін, неприйняття очікуваних нововведень або невміння їх здійснювати; превалювання процедур та особистісного розуміння справи над цілями (найгірший прояв бюрократії); використання ресурсів організації у власних, корисних цілях; невідповідність займаним посадам, інакше кажучи, неспроможність осіб виконувати доручені їм функції; формування рішень відповідно до очікувань вищестоящих керівників або певних сил (лобіювання у гіршому його розумінні); прийняття рішень-антонімів типу об'єднати-роз'єднати, централізувати-децентралізувати; маніпулювання фактами, їх фільтрація залежно від ситуації та особистих потреб й інтересів; імітація раціонального аналізу, за яким криються хибні підходи та помилки в управлінні; втрата керованості внаслідок погіршення відносин з підлеглими; надмірної їх чисельності; перевантаження їх великим обсягом завдань та інформації; слабкої вмотивованості праці персоналу; посилення розбіжностей між формальною та неформальною структурами організації; виникнення конфліктів; дублювання існуючого організаційного порядку у наказах, розпорядженнях, інструкціях, тобто фактично віднесення до обов'язкових тільки тих з них, що підкріплюються нагадуванням; відчуження працівників від прийняття та реалізації рішень, втрата в їх діяльності творчості; прийняття рішення, доручення всупереч заведеному організаційному порядку без залучення нижчестоящих керівників, тобто неповне використання наявного управлінського ресурсу; концентрація уваги в роботі керівників з підлеглими на оцінці недоліків, а не досягнень; фактор емоційного впливу на рішення, небажання визнавати власні помилки. Позбавлення від вищезазначених недоліків є одним з головних завдань суспільного управління.

Управлінські революції - поворотні моменти в теорії та практиці управління. Історія світового суспільного управління нараховує кілька управлінських революцій. Перша управлінська революція призвела до виникнення влади жреців і зародження писемності внаслідок ділового спілкування і калькуляції. Друга революція пов'язана з ім'ям вавілонського царя Хаммурапі, яка дала зразки суто світського аристократичного стилю управління. Основним підсумком третьої революції в управлінні, що відносять за часом до царювання Навуходоносора II, з'явилося з'єднання державних планових методів регулювання з виробничою діяльністю. Четверта революція збіглася із зародженням капіталізму та початком індустріального прогресу європейської цивілізації. Індустріальна революція довела, що суто управлінські функції не менш важливі, ніж фінансові або технічні. П'ята управлінська революція знаменувала прихід нової соціальної сили професійних менеджерів, класу керівників, який став пануючим у сфері управління матеріальним і духовним виробництвом. Наведені управлінські революції відповідають основним історичним віхам зміни культур і соціальних станів: влада жреців поступово витісняється пануванням військової і цивільної аристократії, на зміну якої прийшов заповзятливий буржуа, а останніх на історичній арені змінили наймані працівники, або "пролетарі управління", після чого соціально-управлінський цикл почався знов, але на якісно іншому рівні.

Управлінські технології - різновид соціальних технологій, сукупність методів та процесів управління, а також науковий опис способів управлінської діяльності, що спрямовані на досягнення цілей організації. За визначенням відомого російського вченого В.Афанасьєва, **У.т.** є важливим елементом механізму управління, засобом переводу вимог об'єктивних законів на мову практики соціального управління та конкретних рішень (правових актів, нормативів, наказів, вказівок, регламентуючих документів), які стимулюють людей на досягнення поставлених цілей. Розвиток управлінських технологій йде шляхом типізації управлінських ситуацій, виділення найбільш характерних процедур і операцій. Серед актуальних напрямів удосконалення управлінських технологій

державного управління, такі: надання належної організованості, необхідної регламентації та ефективності розвитку міжгалузевих, міжтериторіальних, проблемних цільових програм різного рівня; розроблення у рамках державного апарату науково-обґрунтованих технологій підготовки, прийняття і реалізації управлінських рішень; розвиток технологій для організаційних форм управлінської діяльності; розроблення технологій зворотних зв'язків управлінських процесів.

Урбанізація - демографічний процес переміщення людей до міст, внаслідок чого відбувається зростання міського населення, поширення міського способу й стилю життя на все суспільство. Серед ознак **У.** виділяють такі показники, як частка міського населення, густина та ступінь рівномірності розміщення міст у країні; число та рівномірність розміщення великих міст, транспортна та інша доступність неурбанізованого населення до великих міст та ін. Більшість дослідників впевнена, що **У.** - це незворотний всесвітній процес, який тільки-но набирає сили, і апогей його ще попереду.

Уряд - найвищий орган виконавчої влади в державі, повноваження якого полягають у здійсненні функцій керівництва й управління справами в державі, забезпеченні виконання та дотримання законодавства, прийнятті рішень з усіх найважливіших внутрішніх і зовнішньополітичних питань, законодавчій ініціативі з підготовки проектів законів та нормативно-правових актів. Уряд готує проект державного бюджету, подає його на затвердження у парламент і після прийняття забезпечує його виконання. До відання уряду належить розв'язання загальних питань і здійснення державної політики у всіх сферах та галузях суспільної життєдіяльності.

Ухвалення рішення - поняття, тотожне прийняттю рішення. Поширене в українськомовних виданнях (див. **Функція прийняття рішень**).

Участь громадськості - широкий спектр прямих і непрямих форм участі представників громадськості в прийнятті управлінських рішень. Зокрема маємо такі форми **У.г.**, як членство в політичних партіях, групах тиску, консультативно дорадчих

органах. Це поняття ширше, ніж “участь громадян”. Прихильники активної участі представників громадськості взагалі та участі громадян зокрема наполягають на обопільній вигоді членів громадськості й урядовців. Головна вигода для громадськості - більша чутливість владних рішень до потреб і побажань населення, окремих його верств і груп. У.г. сприяє цінному обміну інформацією між владою та громадянами, завдяки чому політики й державні службовці більше дізнаються про вплив своїх рішень, зокрема на людей та їх групи, погляди й інтереси яких могли б залишитися непоміченими. Окремим індивідам участь може дати істотну освітню соціальну користь. Відкритість до нових ідей та людей з різними цінностями розвиває у суспільстві дух більшої терпимості, чутливості до поглядів інших.

Участь громадян - безпосередня участь окремих громадян і груп в прийнятті управлінських рішень.

Ф

Фактори вибору в управлінні - чинники, що враховуються у процесі управління в зв'язку з проблемою вибору подальших рішень та дій. Ступінь їх знання та адекватне реагування на них значною мірою є ознакою кваліфікації управлінця. *Серед основних факторів, що впливають на прийняття рішень, є економічні, політичні, а також особисті інтереси суб'єкта прийняття рішення.* На думку відомого чеського вченого Й.Кхола, вибір рішення залежить передусім від очікування (суб'єктивної вірогідності) та корисності (суб'єктивної корисності) мети. Аналіз кожної управлінської ситуації починається з так званої *центральної проблеми рішення*, сутність якої полягає в дилемі: обрати новий, чи продовжити вибраний раніше напрям дій. Вибір нового курсу, нової стратегії здебільшого пов'язаний зі значними потребами в ресурсах та створенням певних умов, передусім, правових. *Для цілепокладання характерні такі основні фактори вибору:* чітке виділення головної мети (місії); поміркована та обґрунтована структуризація цілей, тобто розклад головної мети на

підцілі, реалізація яких сприяє її досягненню, а також своєчасне виявлення побічних цілей, що відволікатимуть ресурси від досягнення головної мети. *При організації управлінської діяльності виділяють такі фактори вибору*, як максимальне скорочення її терміновості, надання їй, де це тільки можливо, характеру плановості з виділенням цілей, дій по їх досягненню, термінів, відповідальних осіб, необхідних або наявних ресурсів; забезпечення відповідності завдань управління можливостям їх виконавців; використання різноманітних форм і методів реалізації завдань залежно від ситуацій; підтримка управлінських рішень сучасними напрацюваннями науки управління та засобами інформатизації і комп'ютеризації; врахування факторів соціальної адаптації учасників управлінських процесів та ін. *При розробці організаційної структури основними факторами вибору є*: приведення структури у відповідність визначеним функціям організації; чітке визначення ланцюгів підпорядкування з певними центрами прийняття рішень; раціональний розподіл компетенції по горизонталі та повноважень по вертикалі; вилучення зайвих ланцюгів з урахуванням рекомендацій щодо норм безпосереднього підпорядкування; встановлення чітких взаємозв'язків між центрами прийняття рішень. Особливої уваги заслуговують *фактори аналітичної і політичної доцільності* та їх співвідношення при прийнятті рішень. У практиці суспільного управління аналітична доцільність, як правило, поступається політичній доцільності. Це пов'язується з певними політичними та економічними програмами сил, що прийшли до влади. Серед факторів вибору доцільно зазначити також *фактор забезпечення визначеності*, який, зокрема, проявляється в поширеній схильності людей перетворювати припущення у факти, сумніви у впевненість та переглядати уявлення про ситуацію в бік задоволення потреби у визначеності, оскільки невизначеність ситуації не дає змоги приймати обґрунтовані, а тому й впевнені рішення. Найбільший потенціал невизначеності характерний для політичної, культурної та наукової діяльності. У сучасній теорії прийняття рішень велика увага приділяється також такому фактору вибору, як *врахування ризику*. Найбільше він прояв-

ляється при оцінці ефективності та складності досягнення визначених цілей. За спостереженнями фахівців величина ризику може бути головним фактором впливу на вибір альтернативних рішень. У практиці управління здебільшого через брак об'єктивної, аналітично обгрунтованої інформації, ймовірність розвитку певних подій, оцінювання проблемної ситуації та реалізації відповідних рішень здійснює керівник, виходячи з власного досвіду. Виявлення і дослідження факторів вибору є важливим напрямом підвищення ефективності управлінських рішень. Одним з основних його результатів, як і при дослідженні закономірностей, є визначення принципів здійснення управлінської діяльності та прийняття управлінських рішень.

Федералізм - форма державного устрою, за якої держава утворюється як об'єднання певних територій (республік, штатів, земель, округів), що володіють певною юридичною та політичною самостійністю. Для неї характерний поділ сфер компетенції між центральними (федеральними) органами влади і органами влади її територіальних утворень (членів федерації).

Федерація - союз кількох держав з метою утворення нової єдиної держави, в якому держави - суб'єкти **Ф**. зберігають певний суверенітет та значну частину своїх прав.

Форми державного правління - визначаються порядком утворення, структурою і взаємодією вищих державних органів влади і управління. Розрізняються дві основні форми державного правління: монархія і республіка. *Монархія* - форма державного правління, за якої вища державна влада зосереджується (частково чи повністю) в руках однієї особи. Необмежена монархія: деспотична (обожнювання монарха), абсолютна. Обмежена монархія: дуалістична (монарх не має законодавчої влади, але повністю контролює виконавчу), парламентська (конституційна). *Республіка* - форма державного правління, за якої всі вищі державні органи обираються населенням з обмеженим терміном повноважень. Президентська республіка, де повноваження глави держави виконує президент, який формує уряд; парламентська республіка - здійснюється принцип верховенства парламенту; змішана

республіка (парламентсько-президентська чи президентсько-парламентська), в яких вбачаються певні ознаки як парламентської, так президентської республіки.

Форми державного устрою - способи територіально-організаційної структури держави, які визначають порядок поділу країни на складові частини, правовий статус останніх, порядок відносин центральних і периферійних органів влади. За устроєм держави поділяються на унітарні, федеративні й конфедеративні. Україна є унітарною державою. Унітарна - це цілісна, єдина держава, частини якої є тільки адміністративно-територіальними підрозділами. За умов унітаризму існує єдина для всієї держави система права, однотипна схема організації й підпорядкування органів влади, єдина конституція, спільна центральна влада, урядова вертикаль. У світі є багато унітарних держав, проте більшість становлять держави з федеративним устроєм (Федеративна Республіка Німеччина, Російська Федерація тощо). Для останніх характерне розмежування сфер компетенції федеральної (центральної) влади та влади суб'єктів федерації. Останні є рівноправними суб'єктами федерації, що володіють відносною юридичною, політичною і економічною самостійністю, можуть мати свій адміністративно-територіальний розподіл. По відношенню до федеральної системи вони є підсистемами. Порядок їх організації, процедури і межі юрисдикції визначаються федеральною конституцією. Органи влади і управління суб'єктів федерації, як правило, копіюють федеральну структуру, але можуть і відрізнятись. Конфедерація - це міждержавний союз, утворений шляхом підписання міжнародного договору, члени якого повністю рівноправні і зберігають свій державний суверенітет. Кожна держава, що входить в конфедерацію, має власну незалежну систему органів влади і управління, самостійне громадянство, свою валюту, національну армію, незалежне законодавство, правову і судову системи. Для координації дій держави члени конфедерації створюють політико-адміністративні органи. Вони проводять загальну, узгоджену міжнародну політику, що не виключає самостійної позиції в конкретних питаннях.

Фракція парламентська - організована група депутатів парламенту чи органів місцевого самоврядування, які належать до однієї або кількох споріднених політичних партій, мають спільні позиції, прагнуть проводити в представницькому органі певну лінію, дотримуються фракційної дисципліни.

Функції влади - основні напрями діяльності влади, які являються похідними від її сутності і мають їй відповідати. До функцій влади відносять: організаційну, мотиваційну, регулятивну, контрольну, інтегративну, мобілізаційну, стабілізаційну, репресивну. Якщо сутність влади є незмінною і полягає в забезпеченні існування й розвитку суспільної цілісності, то **Ф.в.** як за змістом, так і за формою змінюються залежно від історичної стадії суспільства, об'єктивних і суб'єктивних факторів, політико-ідеологічної орієнтації суб'єктів державно-політичної влади, динаміки суспільних потреб та інтересів. Сутність влади реалізується через її функції, відповідну діяльність суб'єктів та носіїв влади. **Ф.в.** здійснюються державою, правлячою партією чи коаліцією правлячих партій, монархами, диктаторами, президентами та іншими суб'єктами влади й політики. Кожний суб'єкт влади й політики має властиві йому **Ф.в.** У демократичних, правових державах функції суб'єктів влади оформлюються і регулюються конституційними та іншими правовими нормами, що знаходить своє вираження в їх повноваженнях і компетенції, правах і обов'язках. Визначення конкретного змісту і обсягу, способу і форм реалізації **Ф.в.** є однією з головних проблем політичної теорії і практики. Завдання полягає в тому, щоб розподілити чи сконцентрувати владу з найбільшим суспільним ефектом, відповідно до сутності влади, об'єктивних потреб розвитку цілісності. У всякій суспільній цілісності, сукупна діяльність якої залежить від якісно визначеної влади й суспільного порядку, складаються відносини з приводу влади, лідерства, прийняття рішень з їх реалізації.

Функції громадянського суспільства - основні напрями діяльності інститутів громадянського суспільства та їх впливу на суспільне життя. Інститути громадянського суспільства: *по-перше*, є засобом самовираження індивідів, їх самоорганізації та

самостійної реалізації ними власних інтересів, розв'язують самотужки або на рівні місцевого самоврядування значну частину суспільно важливих питань, полегшуючи виконання державою її функцій; *по-друге*, виступають гарантом непорушності особистих прав громадян, дають їм впевненість у своїх силах, слугують опорою в їх можливому протистоянні з державою, формують “соціальний капітал”, здатний до кооперації та ефективних солідарних дій; *по-третє*, систематизують, впорядковують, надають регульованості протестам і вимогам людей, які в іншому випадку могли б мати руйнівний характер, і в такий спосіб створюють сприятливі умови для функціонування демократичної влади; *по-четверте*, виконують функцію захисту інтересів певної групи в її протиборстві з іншими групами інтересів, завдяки чому кожна група отримує шанс бути почутою владою.

Функції держави - основні напрями діяльності держави, пов'язані з визначенням її цілей. Серед **Ф.д.** можна виділити основні, загальні та забезпечуючі. Основні **Ф.д.** прийнято поділяти на внутрішні і зовнішні, а також класифікувати за сферами суспільної діяльності на політичні, економічні, соціальні та гуманітарні. Такі функції змінюються за змістом і формою залежно від історичної стадії суспільства, динаміки суспільних потреб та інтересів, політико-ідеологічної орієнтації суб'єктів влади. До загальних **Ф.д.** прийнято відносити управлінські функції планування, організації, мотивації, контролю, прийняття управлінських рішень та комунікації. Виконання основних і загальних **Ф.д.** завжди потребує певних механізмів забезпечення їх реалізації, зокрема: правового (нормативно-правового регулювання), ресурсного (фінансового, кадрового, матеріально-технічного, інформаційного), методичного (підходи, методи, методики, прийоми, правила, процедури, регламенти), наукового (ідеї, теорії, концепції, обґрунтування) та освітнього (навчання). Забезпечуючі **Ф.д.** відрізняються від інших тим, що вони, як правило, зорганізовані в певні структури й можуть одночасно забезпечувати реалізацію численних основних та загальних функцій. До забезпечуючих **Ф.д.** доцільно застосовувати так зване функціональне управління зі створенням відповідних органів або

структур, наприклад, міністерства економіки і фінансів, державної скарбниці, міністерства юстиції і освіти, державної служби управління персоналом тощо.

Функції державного управління - практичні, цілеспрямовані, організуючі, регулюючі та контролюючі впливи органів державної влади на об'єкти, процеси і стан суспільних відносин. **Ф.д.у.** тісно пов'язані із функціями держави й відображають способи здійснення останніх, розкривають і характеризують взаємозв'язки держави як цілісного суб'єкта управління. Функції діяльності держави безпосередньо трансформуються у **Ф.д.у.** Це здійснення внутрішньої та зовнішньої політики, правове регулювання відносин у масштабах всього суспільства, формування та реалізація державного бюджету, зокрема проведення фіскальної політики тощо. Предмет функцій управління вказує на сторони, аспекти, вияви суспільних відносин, що підлягають управлінському впливу держави. Зміст **Ф.д.у.** розкривається у змісті й характері управлінського впливу. Спосіб реалізації **Ф.д.у.** розкриває можливості збереження або перетворення управлінських взаємозв'язків, закладені в даній функції. У структурі держави **Ф.д.у.** отримує певну диференціацію, розподіл і розосередження в управлінських функціях різних державних органів, їх ланок і підсистем.

Функціональна структура управління - структура організацій, в якій кожний підрозділ спеціалізований на виконанні певного кола виробничих, технологічних, проектних, фінансових, інформаційних або інших забезпечуючих функцій.

Функціональний імператив - основна умова існування і рівноваги соціальної системи (сформульоване Т.Парсонсом). Розрізняють чотири **Ф.і.:** адаптацію речовинно-енергетичної взаємодії із зовнішнім середовищем, досягнення мети, інтеграцію (процес становлення і підтримка соціальних взаємодій та взаємовідносин між діючими силами - акторами) і латентність (збереження ціннісних зразків і регулювання напружень).

Функція контролю - загальна управлінська функція, змістом якої є досягнення цілей організації шляхом порівняння отрима-

них результатів діяльності із запланованими й, у разі їх суттєвої розбіжності, коригування подальших дій. Контроль завжди слід розглядати як обов'язкову функцію управління, елемент зворотного зв'язку, що дозволяє своєчасно відреагувати на будь-які відхилення від запланованого шляху досягнення поставлених цілей розвитку. Процес контролю складається з встановлення стандартів (цілей, що піддаються вимірюванню, нормативів), оцінювання фактично досягнутих результатів та, у разі їх суттєвого відхилення від встановлених стандартів, проведення коригування цілей та планів. Існують різні види контролю: попередній (превентивний), проміжний (поточний) та заключний (кінцевий). Види контролю також можна класифікувати й за іншими ознаками. Наприклад, залежно від того, контролюються головні чи допоміжні функції, йдеться про контроль адміністративний або технічний. В іншому аспекті контроль застосовують або до певного аспекту функціонування організацій (юридичний, фінансовий, матеріальний, діловодства), або до всього управління нею (контроль системи управління). Як правило, ефективний контроль у сфері суспільного управління забезпечується ситуативним використанням функціонального, фінансового та адміністративного контролю; незалежністю підрозділів контролю в органах управління, що може бути досягнуто їх безпосереднім підпорядкуванням першим керівникам цих органів та добором високопрофесійних і відданих справі кадрів; наданням контрольній діяльності системності й плановості, запровадження вхідного (з відпрацювання чітких доручень та завдань), проміжного (за станом виконання доручень і завдань) та підсумкового (за кінцевими результатами діяльності) контролю; диференціацією документів за необхідним ступенем глибини контролю; зіставленням і відповідністю ієрархії рішень та ієрархії контролю, розподілом і конкретизацією контрольних завдань та відповідальності по всіх рівнях такої ієрархії; встановленням стандартів контролю (загальних вимог до очікуваних результатів, термінів, регламентів, видів, форм, засобів і методик проведення, форм і термінів звітності тощо) як найважливішого засобу оцінювання результатів виконання завдань і доручень;

чітким й не надмірним документуванням як результатів діяльності, що контролюються, так і контрольної документації; спрощенням контролю за процедурою і формою, оскільки, як правило, він значно обтяжує роботу виконавця, відволікає його на чималий термін від виконання основного завдання й навіть інколи заважає цьому процесу; запровадженням електронної системи контролю з використанням сучасних інформаційних технологій з метою зведення до можливого мінімуму операцій з паперами та скорочення часу і обміну звітною інформацією; реальною відповідальністю посадових осіб не тільки за належне виконання завдань і доручень, але й, у першу чергу, за подання недостовірних даних, приховування дійсного стану справ з їх виконанням. **Ф.к.** є невід'ємним елементом управлінської праці й притаманна певною мірою всім видам і рівням суспільного управління.

Функція мотивації - загальна управлінська функція, змістом якої є спонукання працівників до діяльності, спрямованої на досягнення цілей відповідної організації. Механізм мотивації передбачає, що потреби та спонуки (установки, ідеали, цінності) індивіда спричиняють формування певних цілей і подальшу поведінку щодо їх досягнення для задоволення потреб. Тому завданням керівників є створення такої ситуації, за якої чим більше зусиль докладають працівники для досягнення цілей організації, тим краще задовольняються їхні індивідуальні потреби. Основними науковими напрацюваннями у цій сфері є теорії мотивації, які базуються на двох підходах. Перший пов'язує з теоріями задоволення (за іншою термінологією - змістовні теорії чи теорії потреб), оскільки він базується на способах аналізу індивідуальних потреб і їх задоволення. Другий підхід пов'язує з теоріями процесу (або процесуальними). Він ґрунтується на зосередженні передусім на розумових процесах індивідів, а не на їх потребах. На особливу увагу заслуговує теорія задоволення ЖВЗ, запропонована К.Алдерфером, оскільки вона підтверджується практикою управління. ЖВЗ - це три рівні потреб, кожен з яких можна задовольняти незалежно від інших, а саме: Ж - життєві потреби, тобто фізіологічні потреби і потреби безпеки; В - потреби у взаєминах, що пов'язані з міжособистіс-

ними стосунками; З - потреби зростання, підвищення поваги і самореалізації. Теорії мотивації та їх використання в управлінні слід розглядати з урахуванням культурної специфіки різних країн.

Функція організації - загальна управлінська функція, що охоплює проблеми створення організаційних структур, налагодження раціональних організаційних відносин, зокрема субординацію та координацію дій ланок управління, а також управління персоналом. Організаційна структура управління є формою системи управління, що визначає сукупність її стійких зв'язків, забезпечує цілісність і стабільність, тобто збереження основних властивостей при різних внутрішніх і зовнішніх зв'язках. У структурі управління організацією виділяються ланки, рівні управління та зв'язки - горизонтальні та вертикальні. До ланок управління відносять структурні підрозділи, а також окремих службовців. В основу їх утворення покладено виконання підрозділами певних функцій управління. Під рівнем управління розуміють сукупність ланок управління, що займають певний ступінь у системі управління. Першим завданням у побудові структури будь-якої організації є чітке визначення керівної ланки, а потім - формування підрозділів, які могли б сприяти керівній ланці в здійсненні її компетенції. Організаційні відносини на відміну від організаційної структури забезпечують ефективність структурних зв'язків. Вони є одним з основних елементів управління організацією, що характеризується розподілом цілей і завдань управління між підрозділами і службовцями. Управління персоналом охоплює всі дії, пов'язані з кадровою роботою організації. Воно базується на принципі раціонального підбору, розстановки та використання кадрів. До напрацювань теорії та практики управління персоналом належить виділення основних категорій керівників організації, зокрема керівників вищої, середньої та низової ланок. На державному рівні актуальність проблем управління персоналом проявляється при формуванні та розвитку системи державної служби, основною метою якої є підвищення ефективності функціонування державної влади й державного управління, а також поєднання відповідальності за обійман-

ня державної посади із соціально-економічними гарантіями державної служби.

Функція планування - загальна управлінська функція, змістом якої є постановка цілей і завдань певної діяльності, а також визначення шляхів досягнення цілей, необхідних для цього ресурсів та розроблення відповідних планів діяльності. Планування пов'язане, за характеристикою американських вчених Т.Сааті та К.Кернса, з досягненням бажаних майбутніх станів, які є малоімовірними без втручання людини; містить "формування подій" як у нинішньому, так і в майбутньому шляхом найкращого розміщення наявних ресурсів; є прагматичною діяльністю, що пов'язана з вибором ефективних та перспективних шляхів розвитку організації з низки альтернатив (враховує такі обмеження як невідповідна технологія, недосконала і неповна інформація); включає раціональний вибір й складається з прогнозування (довгострокове планування), цілепокладання (визначення цілей та їх пріоритетів), програмування (розробки програм і планів) та проектування (прив'язки програм і планів до ресурсів, їх конкретизація у проектах). Будь-який управлінський процес починається з функції планування і вже це вказує на її особливе значення, оскільки помилки на цій стадії, особливо при цілепокладанні, можуть зробити неефективними всі подальші зусилля. Рішення при плануванні можна узагальнити у три групи: стратегічні (головні, довгострокові), оперативні (рутинні, короткострокові) та поточні (координуючі дії щодо реалізації стратегічних та оперативних рішень). У більшості сучасних публікацій з менеджменту передбачається, що планування охоплює й прогнозування. Водночас є й інша думка, згідно з якою прогнозування виділяється в окрему функцію управління і розглядається як метод науково аргументованого передбачення ймовірних тенденцій і напрямів при розв'язанні стратегічних завдань суспільства.

Функція прийняття рішень - загальна управлінська функція, змістом якої є вибір однієї з кількох альтернатив, що здійснюється відповідальними особами в процесі планування, організації, мотивації, контролю та комунікації. Прийняття

рішень пов'язує всі інші функції управління, є частиною управлінських процесів і складається з етапів виявлення та діагностування проблемних ситуацій, визначення критеріїв та обмежень, виявлення, оцінки та вибору альтернатив. Діагностування проблемних ситуацій здійснюється шляхом структурування проблем до рівня окремих зрозумілих для вирішення завдань, визначення обмежень, критеріїв та принципів вибору, після чого здійснюється розробка альтернативного рішення із застосуванням управлінських технологій.

Ц

Цивілізація - синонім культури, сукупність духовних і матеріальних досягнень суспільства, ступінь суспільного розвитку загалом, розмаїття його культурно-історичних форм.

Цикл управління - класична модель взаємодії суб'єкта та об'єкта управління, внаслідок якої утворюється процес управління. Для суспільних систем характерна наявність структур, що здійснюють функції управління та забезпечують в них самоорганізацію. Саме це дає змогу відобразити будь-яку таку систему у вигляді двох підсистем - управлінської, що в узагальненому вигляді є суб'єктом управління, та тієї, якою управляють, що в узагальненому вигляді є об'єктом управління. Процес управління за своєю загальною схемою має універсальний характер. Його характерними властивостями є те, що він завжди здійснюється певним суб'єктом управління, передбачає наявність цілі, реалізацію основних функцій управління та здійснення конкретних впливів, спрямованих на певний об'єкт управління (діяльність). Ці елементи можна розглядати як основні системні складові процесу управління, оскільки відсутність будь-якого з них розриває або порушує цей процес. У суспільстві з численними суб'єктами управління одночасно діє множина "циклів управління". Між багатьма з них існують взаємні впливи. Вони можуть мати характер потоків ресурсів (матеріальних, енергетичних, кадрових, інформаційних, фінансових та інших), ідей (інноваційні впливи), технологій. Розгляд управління за допомогою "циклу управління", що є загальною моделлю суб'єкт-

об'єктних відносин, створює методологічні передумови для системних досліджень суспільного управління.

Цілепокладання - визначення цілей як основи діяльності будь-якої організації, окреслення перспективи її розвитку на певний період. Визначення цілей є найбільш важливим і складним завданням управлінської діяльності. Невдале визначення цілей може призвести до заниження або завищення реальної перспективи розвитку організації. В першому випадку стримуватиметься її розвиток, а в другому буде ставитися недосяжна мета: розвиток найважливіших сфер діяльності буде негармонізованим, втратиться довіра до керівництва. Тому в процесах **Ц.** необхідне застосування науково обґрунтованого прогнозування, програмування і планування розвитку організації. При **Ц.** слід враховувати як притаманну суб'єкту управління систему цінностей, так й розуміння ситуації, процесів розвитку та прагнень об'єкта управління, його сучасного стану та тенденцій розвитку. Визначення цілей організації - це, насамперед, визначення пріоритетів на рівні основних напрямів її діяльності, тобто на найвищому рівні її пріоритетів, який на певний час визначає подальше спрямування її діяльності. **Ц.**, як правило, супроводжується структуризацією цілей у формі дерева (ієрархії) цілей. Ідеали (місії), макроцілі (політичні, економічні, соціальні, гуманітарні) та цілі (конкретні бажані результати у різних сферах суспільної діяльності) відповідно утворюють три основні рівні бачення цілей організації. Найпоширенішими є такі терміни досягнення цілей: для довгострокових (макроцілей) - п'ять і більше років; для середньострокових - від одного до п'яти років; для короткострокових - один рік. При цілепокладанні слід виходити з того, що управління складними організаціями, лише виходячи з короткострокових цілей, неминуче призводить з часом до погіршення їх діяльності. Саме тому завжди доцільно визначати довгострокові, стратегічні цілі розвитку організації.

Цілі суспільного розвитку - конкретні кінцеві стани або очікувані результати суспільного розвитку. Серед різновидів цілей суспільного розвитку можна виділити наступні: *суспільно-політичні*, що охоплюють комплексний, цілісний, збалансований і якісний розвиток суспільства; *соціальні*, що відоб-

ражають вплив суспільно-політичних цілей на соціальну структуру суспільства, взаємовідносини її елементів, стан і рівень соціального життя людей; *духовні*, пов'язані в одному аспекті із сприйняттям духовних (культурних) цінностей, якими керується суспільство, а в іншому - із введенням духовного потенціалу суспільства в реалізацію суспільно-політичних і соціальних цілей; *економічні*, що характеризують і затверджують систему економічних відносин, які забезпечують матеріальну основу реалізації суспільно-політичних та інших цілей; *організаційні*, які спрямовані на розв'язання організаційних проблем розвитку, розбудову відповідних інституцій та організаційних структур; *інформаційні*, які ведуть до забезпечення накреслених цілей необхідною, достовірною і адекватною інформацією.

Цільове управління - метод управлінської діяльності, що передбачає можливі результати діяльності та планування шляхів їх досягнення. Розрізняють такі види **Ц.у.**: просте, програмно-цільове та регламентне.

Цінності - комплекс уподобань, упереджень, поглядів, бажань, внутрішніх схильностей, раціональних та ірраціональних суджень, асоціативних моделей, що визначають світогляд людини. Значення **Ц.** полягає в тому, що після її засвоєння вона стає стандартом або критерієм, який визначає подальшу діяльність людини, організації. **Ц.** визначають не лише цілі, які ставить перед собою індивід або організація, а й засоби досягнення цих цілей. Системи **Ц.** зберігають свій вплив на всіх стадіях управління: при плануванні, організації структур та процесів, використанні конкретних стилів управління, оцінюванні діяльності персоналу та ін.

Ч

Чинники переходу від індустріального до постіндустріального суспільства - низка факторів, що провокують та супроводжують такий перехід, а саме: а) зміна економіки від товаровиробничої до обслуговуючої; б) зміна соціальної структури суспільства, де провідну роль відіграє професійна стратифіка-

ція, значне збільшення дипломованих спеціалістів у всіх галузях суспільної діяльності; в) поява нової панівної еліти, що має високий рівень освіти та знання; г) перетворення інформаційних технологій на основу всієї цивілізації.

Чинники переходу від традиційного суспільства до індустріального - низка факторів, що провокують та супроводжують такий перехід, а саме: а) перетворення місцевих ринків на ринок загальний, що стає універсальним посередником між елементами суспільства; б) виникнення ринку праці, що виокремлює ролі виробника і споживача, виробництво від сімейного господарства, сприяє професіоналізації та підвищенню продуктивності сільської праці; в) наявність особливих еліт та маргінальних груп, що ініціюють ринкові процеси; г) розбудова спеціалізованого масового великого машинного виробництва, побудованого на принципах стандартизації, концентрації (урбанізації) та централізації.

Ш

Школа людських відносин - підхід до управління й мотивації, що наголошує на соціальних факторах результативності групової діяльності, на зумовленості стабільності становища, престижу, належності до групи та участі у справах працівників складною внутрішньою структурою робочого колективу (система неформальних зв'язків). Засновниками **Ш.л.в.** вважають двох учених - М.Фоллет та Е.Мейо, які виходили з того, що навіть чітко відпрацьовані виробничі операції та висока оплата праці не завжди призводять до адекватного зростання продуктивності праці без відповідного задоволення соціальних потреб. Науково-практична цінність даного підходу полягає в тому, що мотивація виходить за межі суто економічного стимулювання праці, базуючись на соціально-психологічних чинниках групової взаємодії.

Шовінізм - різновид націоналізму, що підносить свою націю вище за інші, які вважає "другорядними", "неповноцінними", такими, що можуть мати право на існування лише як інструмент досягнення цілей "вищої" нації.

Я

Якість управління суспільним розвитком - ознака ефективності та результативності управління будь-якою сферою суспільної діяльності, що на практиці означає пошук оптимальних варіантів досягнення суспільно корисних цілей. **Я.у.с.р.** залежить, передусім, від повноти використання людського фактору, комплексу фізичних і розумових здібностей кожного члена суспільства. Розвиток нових інформаційних технологій і логістики (наука оптимального управління будь-якими процесами в єдності їх руху у часі та просторі) дозволяє сьогодні під час вирішення конкретних проблем перевести **Я.у.с.р.** на більш високий рівень. Системна методологія, використання логічних і математичних методів, комп'ютерне моделювання і аналіз, необмежені можливості синтезу всіх розділів і результатів гуманітарного, соціального і психологічного знання - усе це відкриває нові можливості щодо **Я.у.с.р.**

Термінологічна абетка

А

Абдикація	5
Абсентеїзм	5
Абсолютизм	5
Автократія	5
Автономія	5
Авторитаризм	6
Авторитарне лідерство	7
Агітація передвиборча	7
Адаптація соціальна	8
Адаптивна структура управління	8
Адміністративна етика	8
Адміністративна реформа	8
Адміністративне право	9
Адміністративний менеджмент	9
Адміністративний ресурс	9
Адміністративно-командне управління	10
Адміністративно-політична еліта	10
Адміністрація	11
Адміністрування	11
Акти органів державної влади	11
Активне виборче право	12
Актуальні проблеми світового розвитку	12
Альтруїзм	13
Аналіз державної політики	13
Аналітична діяльність у суспільному управлінні	14
Аномія	15
Антибюрократизм	15
Антиелітаризм	15
Антимонопольна політика	16
Апарат	16
Асиміляція	16
Асоціація	16
Атомізоване суспільство	16
Атрибути громадянського суспільства	17
Аудит соціальний	17

Б

Багатопартійність	17
Базові принципи суспільного управління	17
Базові цінності	19
Базові цінності демократичного суспільства	19
Бенчмаркінг	19
Більшість	19
Благодійництво соціальне	20
Благодійність	20
Блок виборчий	20
Блок політичний	20
Безпека національна	20
Безпосередня демократія	21
Бюджет розвитку	21
Бюрократія	22

В

Валовий внутрішній продукт (ВВП)	22
Валовий національний продукт (ВНП)	22
Верховенство закону	22
Верховенство права	22
Верховна Рада України	23
Вето	23
Вибори	23
Виборча кампанія	24
Виборча система	24
Вивчення громадської думки	24
Визначення ситуації	25
Виконавча влада	25
Відкрите суспільство	25
Відносини суспільні	26
Відповідальність суспільна	26
Вільна економічна зона	27
Влада	27
Влада державна	28
Влада законодавча	28
Влада політична	29

Влада спадкова 29
Влада судова 29
Внутрішній (відомчий) контроль 30
Внутрішня мотивація 30
Внутрішня політика 30
Вплив політичний 30

Г

Геополітика 31
Глава держави 31
Глава уряду 31
Глобалізація 32
Глобальна криза суспільства 32
Горизонтальні зв'язки 32
Громадська думка 32
Громадське обговорення 33
Громадське об'єднання 33
Громадський контроль 34
Громадські ради 34
Громадські рухи 34
Громадянин 35
Громадянство 35
Громадянська культура 35
Громадянське суспільство 36
Громадянські права 37
Групи тиску 38
Гуманітарна криза (катастрофа) 38

Г

Гендерна політика 38

Д

Дезорганізація 39
Декаденція 39
Декларація 39
Декрет 39
Демографічна революція 40

Демографічні проблеми розвитку	40
Демократизація	40
Демократизація управління	40
Демократичні інститути і процеси	40
Демократія	41
Демократія співучасті	41
Деполітизація	41
Держава	41
Держава “загального добробуту”	43
Держава в навколишньому світі	43
Державна влада	43
Державна кадрова політика	44
Державна політика	45
Державна регіональна політика	46
Державна регуляторна політика	46
Державна служба	46
Державне прогнозування	47
Державне управління	47
Державний бюджет	48
Державний контроль	49
Державний механізм	49
Державний орган	49
Державний режим	49
Державний устрій	50
Державний фінансовий контроль	50
Державні соціальні гарантії	51
Державні соціальні стандарти	51
Державотворення (державне будівництво)	51
Децентралізація влади	52
Децентралізація управління	52
Директивне планування	52
Дискримінація соціальна	52
Діалектика соціальна	53
Діалог культур	53
Діяльність	53
Договір політичний	54
Доктрина	54
Духовна культура	54

Е

- Еволюційні моделі суспільного розвитку 54
- Еволюція та революція 55
- Екологічна політика 55
- Екологічний аудит 56
- Екологічний моніторинг 56
- Економічний потенціал 56
- Економічний розвиток 56
- Економічні права і свободи людини 56
- Експеримент 57
- Експертиза 57
- Екстремізм 57
- Електорат 58
- Електронний уряд 58
- Еліта 59
- Еліта соціальна 59
- Елітарна демократія 59
- Етапи стратегічного планування 60
- Етапи суспільного розвитку 60
- Етатизм 60
- Етика 61
- Етика державного управління 61
- Етнічна політика 61
- Ефективність суспільного управління 62
- Ешелони влади 62

Є

- Євразійство 62
- Європейська інтеграція України 62
- Європейська хартія про місцеве самоврядування 63
- Єдиний веб-портал органів виконавчої влади 64

Ж

- Життєвий простір людини 64
- Життєвий цикл інновації 64
- Життєзабезпечення 64
- Життя суспільне 65

З

- Забезпечення екологічної безпеки держави 65
- Завдання політичне 66
- Завдання уряду в прискоренні розвитку країни 66
- Загальне виборче право 67
- Загальні принципи управління 67
- Загальні функції управління 67
- Загальнолюдські цінності 67
- Загальносоціологічна теорія 68
- Зайнятість населення 68
- Закон 68
- Закон економії часу 69
- Закон ефективності 69
- Закон зростаючої суб'єктивності й інтелектуальності в управлінні 69
- Закон інтеграції управління 69
- Закон культурного відставання 69
- Закон необхідної різноманітності 70
- Закон піднесення потреб 70
- Закон пріоритетності соціальних цілей 70
- Закон спеціалізації управління 70
- Закони соціального управління 71
- Закони суспільного розвитку 71
- Законність 72
- Законодавча влада 72
- Законодавча ініціатива 72
- Закономірність взаємозв'язку змісту і форми управління 73
- Закономірність еквіфінальності 73
- Закономірність ієрархічності 73
- Закономірність історичності 74
- Закономірність комунікативності 74
- Закономірність суспільної стабільності 74
- Закономірність цілісності системи 74
- Закономірності міжособистісних відносин 75
- Закономірності політичні 75
- Закономірності управління 75
- Залежність політична 75
- Залізний закон олігархії 76
- Засоби масової інформації 76

Застій політичний	76
Захист громадянських прав і свобод	76
Звернення громадян	77
Зв'язки з громадськістю (PR)	77
Зловживання владою (службовим становищем)	77
Зміни соціальні	77
Зовнішнє середовище	78
Зовнішні загрози (небезпеки)	78
Зовнішні можливості	78
Зовнішній контроль	78
Зовнішня мотивація	79

I

Ідеал суспільний	79
Ідеї консолідації суспільства	79
Ідеологічні типи суспільного устрою	80
Ієрархії у соціальному управлінні	80
Ієрархічна структура управління	82
Ієрархія	82
Ієрархія потреб	82
Імідж	82
Імітаційне моделювання	83
Імпічмент	83
Імунітет	83
Інвестиції	83
Інвестиції інноваційні	83
Інвестиції в людський капітал	84
Інвестиційна діяльність	84
Індекс людського розвитку	85
Індикативне планування	85
Індустріальне (промислове) суспільство	85
Інноватика	85
Інноваційний потенціал	85
Інноваційний проект	86
Інноваційний процес	86
Інноваційний розвиток	86
Інноваційні технології	87
Інновація	87

Інститут президентства	87
Інститут соціальний	88
Інституціоналізація	88
Інституціоналізація політичних партій	89
Інтеграція	89
Інтеграція світова	89
Інтелектуальний капітал	90
Інтереси державні	90
Інтереси національні	90
Інтереси особистості	90
Інтереси політичні	91
Інтереси публічні	91
Інтереси соціальні	92
Інтрапренерство	92
Інформатизація суспільства	93
Інформаційна революція	93
Інформаційне суспільство	93
Інформатизація суспільства	93
Інформаційні служби	93
Інфраструктура соціальна	94
Істеблішмент	94
Історична соціологія	94
Історичний науковий підхід	94

К

Кадрове забезпечення	95
Кадровий аудит	95
Кадрові технології	96
Каскадний ефект	97
Категорії суспільного управління	97
Кваліметрія	98
Кваліфікована більшість	98
Керівник	98
Керівництво	99
Кібернетика	99
Колегіальні органи у владі	99
Комплексний науковий підхід в управлінні	99
Компроміс	99
Комунікації	100

Конкурентна політика 100
Конкурс 100
Консенсус 100
Консолідація 100
Конституційна відповідальність 100
Конституційний контроль 101
Конституційний Суд 101
Конституція 102
Консультації з громадськістю 102
Контроль суспільний 103
Контроль як функція управління 103
Конфліктологія 104
Концепція влади як механізму управління 105
Концепція людських відносин 106
Координація 106
Корупція 106
Країна 106
Країни, що розвиваються 107
Криза як соціально-політичний феномен 107
Кристали розвитку 108
Критерії в управлінні 109
Критерії успішності управління 109
Ксенофобія 109
Культура організації (організаційна культура, корпоративна культура) 110
Культура управління суспільним розвитком 110
Культурна акумуляція 110
Культурологічний науковий підхід 110

Л

Легалізація 110
Легітимність 111
Легітимність влади 111
Лідерство 111
Лобізм 112
Людська гідність 112
Людський капітал 113
Людський розвиток 114

Людський чинник суспільного розвитку 114
Люстрація 114

М

Магістр державного управління 115
Мажоритарна виборча система 115
Маргінал 115
Масова комунікація 116
Масова свідомість 116
Межі демократії 116
Менеджмент 117
Ментальність 117
Метод аналізу впливових сил 117
Методи вирішення конфліктних ситуацій 117
Методи дослідження управління 118
Методи управління суспільним розвитком 118
Методологія управління 119
Методологія суспільного управління 120
Механізм стримувань і противаг 121
Механізми держави 121
Механізми реалізації адміністративної реформи 121
Меценатство 122
Мистецтво реформування 122
Мистецтво управління 122
Міграція 122
Міграційна політика 122
Міжнародні відносини 124
Міжнародні стандарти ІСО 9000 124
Місцева влада 124
Місцеве самоврядування 125
Моделі розвитку міста 126
Модернізація 126
Моніторинг 126
Моральна відповідальність 127
Моральне стимулювання 127
Морально-психологічний клімат 127
Мотивація 128
Мультикультуралізм 128

Н

- Навчальна програма “Управління суспільним розвитком” 128
Надання управлінню науково обґрунтованого характеру 129
Надзвичайна ситуація 129
Надзвичайний стан 130
Наука державного управління 130
Науково-технічний прогрес 131
Націоналізм 131
Національна економіка 131
Національна згода 131
Національна модель державного управління 132
Національна самосвідомість 132
Національні інтереси 133
Національні меншини 133
Нація 133
Неурядові організації 134
Неформальна організація 134
Нова управлінська ідеологія 134
Новітні підходи суспільного управління 134
Номенклатура 136
Ноосистеми 136

О

- Об’єкт науки державного управління 137
Об’єкт науки суспільного управління 137
Ознаки сучасних моделей суспільного управління 137
Опозиція 137
Опозиція парламентська 137
Оптація 138
Основні принципи менеджменту якості 138
Основні складники соціуму 138
Основні сфери суспільного життя 139
Охлократія 139
Оцінювання 139

П

- Парадигми суспільного управління 140

Парламент 141
Парламентське право 142
Парламентський контроль 142
Партисипативна структура управління 143
Партія влади 143
Партія політична 143
Партнерство 143
Підходи до розуміння всесвітньо-історичного процесу 144
Підходи науки суспільного управління 144
Планування людських ресурсів 145
Показники суспільного розвитку 145
Політика 146
Політична воля 146
Політична партія 146
Політична система суспільства 146
Політичне управління 146
Політичний плюралізм 147
Політичні відносини 147
Політичні права і свободи 147
Політологія 147
Постіндустріальне суспільство 147
Права людини 148
Право 148
Правова держава 148
Правосуддя 149
Предмет науки суспільного управління 149
Представницька демократія 150
Президентський контроль 150
Принципи верховенства права 151
Принципи державного управління 151
Принципи сучасного суспільного управління 152
Природно-ресурсний потенціал 153
Проблеми вдосконалення управлінських відносин 153
Проблеми суспільного управління 154
Прогноз економічного і соціального розвитку 155
Прогнозування 155
Прогностика 155
Програма 156

Програма економічного і соціального розвитку	156
Програмно-цільовий підхід	157
Прогрес	157
Продуктивність	158
Прокурорський нагляд	158
Промислово розвинені країни	158
Пропорційна виборча система	158
Професіоналізм управлінської діяльності	158
Процедурна демократія	159
Процес	159
Процес управління	159
Пряма демократія	159
Прямий управлінський зв'язок	159
Психологічні методи управління	159
Психологія управління	160
Публічність	160
П'ята епоха історії суспільного розвитку	160

Р

Регіональне управління	161
Регіональні стратегії розвитку	162
Регрес	162
Регулювання	162
Режим політичний	162
Результативність	163
Республіка	163
Ресурси суспільного управління	164
Ресурсозбереження	164
Реформа політична	164
Реформа суспільна	165
Ризики в управлінні	165
Рівень економічного розвитку	166
Рівність політична	166
Розвиток	166
Розвиток суспільний	166
Ротація кадрів	167
Рушійні сили історії	167

С

- Самоврядування 167
- Свобода слова 167
- Свобода совісті 168
- Свободи політичні 168
- Сепаратизм 168
- Середовище управління 168
- Симбіоз 169
- Синергетика 169
- Синергія 169
- Система державного управління 169
- Система державної влади 169
- Система органів місцевого самоврядування 170
- Система управління якістю 170
- Системний підхід у суспільному управлінні 171
- Ситуаційне управління 171
- Ситуаційний підхід у суспільному управлінні 171
- Соціалізація 172
- Соціальна група 172
- Соціальна держава 172
- Соціальна диференціація 173
- Соціальна ентропія 173
- Соціальна ерозія 173
- Соціальна зміна 174
- Соціальна політика 174
- Соціальна революція 174
- Соціальна система 175
- Соціальна ситуація 175
- Соціальна спільність 175
- Соціальна справедливість 175
- Соціальна стабільність 175
- Соціальна стратифікація 175
- Соціальна структура 175
- Соціальне партнерство 176
- Соціальне поле 176
- Соціальне прогнозування 176
- Соціальне регулювання 177
- Соціальне управління 177

Соціальний капітал	177
Соціальний механізм	178
Соціальний організм	178
Соціальний порядок	178
Соціальний процес	178
Соціальний чинник	178
Соціальні відносини	178
Соціальні закони	179
Соціальні методи управління	179
Соціальні наслідки	179
Соціальні норми	179
Соціальні послуги	179
Соціальні права людини	179
Соціальні технології	179
Соціальні функції управління	180
Соціально-економічні пропорції	180
Соціально-психологічні методи управління	180
Соціогенез	181
Соціологічне дослідження	181
Соціологічний підхід	181
Соціополіс	181
Соціум	182
Стагнація	182
Стандартизація	182
Статус соціальний	183
Стиль керівництва	183
Стиль управління	183
Стійкий розвиток	183
Стійкість	184
Стратегічне мислення	185
Стратегічне управління	185
Стратегічне планування	186
Стратегічний підхід до діяльності	187
Стратегічний план	187
Структура управління організацією	187
Структурна політика	187
Структурно-функціональний аналіз	188
Суб'єкт управління	188

Субсидіарність 188
Суверенітет державний 189
Судова влада 189
Судовий контроль 190
Суспільне управління 191
Суспільний порядок 191
Суспільний розвиток 191
Суспільний цикл 191
Суспільні проблеми 191
Суспільні фонди споживання 192
Суспільство 192
Суспільствознавство 192
Сфера і галузь суспільного життя 193

Т

Тенденція 193
Теоретичні підходи в соціології 193
Теорія економічної свободи 194
Теорія інституціоналізму 194
Теорія соціального обміну 194
Теорія соціального управління 194
Територіальна громада 194
Технократія 195
Технології процесного управління 196
Технології цільового управління 196
Технологія управління 196
Тіньова економіка 197
Толерантність 197
Тоталітарне суспільство 197
Трансмутація 198
Трансформація 198
Трудовий потенціал 198

У

Узурпація влади 198
Уклад соціально-економічний 198
Управління 198

Управління знаннями (менеджмент знань)	199
Управління маркетингом	199
Управління персоналом	199
Управління по відхиленнях	200
Управління службовою кар'єрою	200
Управління ризиком	200
Управління якістю	201
Управлінська еліта	201
Управлінська інформація	201
Управлінська компетентність	201
Управлінська культура	202
Управлінське рішення	202
Управлінські відносини	202
Управлінські кадри	203
Управлінські патології	203
Управлінські революції	205
Управлінські технології	205
Урбанізація	206
Уряд	206
Ухвалення рішення	206
Участь громадськості	206
Участь громадян	207

Ф

Фактори вибору в управлінні	207
Федералізм	209
Федерація	209
Форми державного правління	209
Форми державного устрою	210
Фракція парламентська	211
Функції влади	211
Функції громадянського суспільства	211
Функції держави	212
Функції державного управління	213
Функціональна структура управління	213
Функціональний імператив	213
Функція контролю	213
Функція мотивації	215

Функція організації 216
Функція планування 217
Функція прийняття рішень 217

Ц

Цивілізація 218
Цикл управління 218
Цілепокладання 219
Цілі суспільного розвитку 219
Цільове управління 220
Цінності 220

Ч

Чинники переходу від індустріального до постіндустріального суспільства 220
Чинники переходу від традиційного суспільства до індустріального 221

Ш

Школа людських відносин 221
Шовінізм 221

Я

Якість управління суспільним розвитком 222

Список використаних джерел

1. Англійсько-український словник термінів і понять з державного управління / Уклад. Г.Райт та ін.; Пер. В.Івашко. - К.: Основи, 1996. - 128 с.
2. *Атаманчук Г.В.* Государственное управление (организационно-функциональные вопросы): Учеб. пособие. - М.: ОАО “НПО “Экономика”, 2000. - 302 с.
3. *Афанасьев В.Г.* Общество: системность, познание и управление. - М.: Политиздат, 1981. - 432 с.
4. *Бакуменко В.Д.* Формування державно-управлінських рішень: проблеми теорії, методології, практики: Монографія. - К.: Вид-во УАДУ, 2000. - 320 с.
5. *Бєбик В.М.* Інформаційно-комунікативний менеджмент у глобальному суспільстві: психологія, технології, техніка публік-рилейшнз. - К.: МАУП, 2005. - 440 с.
6. *Бєвзенко Л.Д.* Социальная самоорганизация. Синергетическая парадигма: возможности социальных интерпретаций. - К.: Ин-т социологии НАН Украины, 2002. - 437 с.
7. В пошуках національної стратегії розвитку // <http://www.worldbank.org/depweb/beyond/mirross/outro.html>
8. *Вакуленко В.М., Мамонова В.В., Шаров Ю.П.* Стратегічне планування на місцевому та регіональному рівнях: Навч. посіб. - Ужгород: Патент, 2004. - 198 с.
9. Виконавча влада і адміністративне право / За заг. ред. В.Б.Авер'янова. - К.: Видав. дім “Ін Юре”, 2002. - 668 с.
10. *Гвишиани Д.М.* Организация и управление. - 3-е изд., перераб. - М.: Изд-во МГТУ им. Н.Э.Баумана, 1998. - 332 с.
11. *Гончаров В.В.* Важнейшие понятия и концепции в современном управлении. - М.: МНИИПУ, 1998. - 176 с.

12. *Даль Роберт*. О демократии / Пер. с англ. А.С.Богдановского; Под ред. О.А.Аляпринського. - М.: Аспект Пресс, 2000. - 208 с.
13. Державне управління: Словн.-довід. / Уклад.: В.Д.Бакуменко (кер. творчого кол.), Д.О.Безносенко, С.М.Вазар, В.М.Князєв, С.О.Кравченко, Л.Г.Штика; За заг. ред. В.М.Князєва, В.Д.Бакуменка. - К.: Вид-во УАДУ, 2002. - 228 с.
14. Державне управління: теорія і практика: Монографія / Ред. В.Б.Авер'янов; Кол. авт.: В.Б.Авер'янов, В.В.Цветков, В.М.Шаповал та ін. - К.: Юрінком Інтер, 1998. - 431 с.
15. Державне управління: філософські, світоглядні та методологічні проблеми: Монографія / Кол. авт: В.М.Князєв, І.Ф.Надольний, М.І.Мельник, В.Д.Бакуменко та ін. - К.: НАДУ; Міленіум, 2003. - 320 с.
16. 10 кроків назустріч людям: Програма кандидата на пост Президента України Ющенко В.А., 9 липня 2004 р. // <http://www.yuschenko.com.ua/>
17. *Дункан Джек У*. Основополагающие идеи в менеджменте. Уроки основоположников менеджмента и управленческой практики: Пер. с англ. - М.: Дело, 1996. - 272 с.
18. Енциклопедія українознавства в 10-ти томах. - Л.: НТШ, 2000. - 4016 с.
19. Энциклопедия государственного управления в России: В 4 т. / Под общ. ред. В.К.Егорова; Отв. ред. И.Н.Барчич. - М.: Изд-во РАГС, 2004-2006.
20. *Князєв В.М.* Соціальна технологія та управління політичними процесами в Україні: Препр. Нац. ін-т стратег. дослідж. - К., 1995. - Вип. 38. - 36 с.
21. *Князева Е.Н., Курдюмов С.П.* Основания синергетики. Режимы с обострением, самоорганизация, темпомиры. - СПб.: Алетейя, 2002. - 414 с.
22. *Кнорринг В.И.* Искусство управления: Учебник. - М.: Изд-во БЕК, 1997. - 288 с.

23. Конституція України. Закон України “Про внесення змін до Конституції України”. - Х.: ТОВ “Одіссей”, 2005. - 48 с.
24. Концепція сучасної державної кадрової політики України: Наук. вид. / Кол.авт.: В.І.Луговий, А.М.Михненко, В.М.Князєв, Н.Р.Нижник та ін. - К.: Вид-во НАДУ, 2006. - 56 с.
25. *Кузьмин С.А.* Социальные системы: Опыт структурного анализа. - М.: Наука, 1996. - 191 с.
26. *Малиновський В.Я.* Словник термінів і понять з державного управління. - К.: Атіка, 2005. - 240 с.
27. *Мангейм Дж., Рич Р.* Политология. Методы исследования: Пер. с англ. / Предисл. А.К.Соколова. - М.: Изд-во “Весь Мир”, 1997. - 544 с.
28. *Марчук Є.К.* Україна: нова парадигма поступу. - К.: Аваллон, 2001. - 216 с.
29. *Мельник В.А.* Современный словарь по политологии. - Минск: Книжный Дом, 2004. - 640 с.
30. *Мескон М.Х., Альберт М., Хедоури Ф.* Основы менеджмента: Пер. с англ. - М.: Дело ЛТД, 1994. - 702 с.
31. Методологія державного управління: Словник-довідник / Уклад.: В.Д.Бакуменко (кер. автор. кол), Д.О.Безносенко, С.В.Бутівченко та ін.; За заг. ред. В.І.Лугового, В.М.Князєва, В.Д.Бакуменка. - К.: Вид-во НАДУ, 2004. - 196 с.
32. *Лазор О.Д., Лазор О.Я.* Місцеве управління: поняття, терміни, визначення: Словник-довідник. - Л.: ЛРІДУ УАДУ, 2003. - 366 с.
33. Методологія аналізу соціально-політичних проблем сучасного українського суспільства: Підсумкові матеріали круглого столу, 17 червня 2004 р. / Відп. ред. А.Решетніченко. - Д.: ДРІДУ НАДУ, 2004. - 100 с.
34. *Молдован В.В., Мелещенко В.Ф.* Конституційне право: опорні конспекти: Словник-довідник. - К.: Юмана, 1996. - 272 с.

35. *Нижник Н.Р., Машков О.А.* Системний підхід в організації державного управління. - К.: Вид-во УАДУ, 1998. - 160 с.
36. *Николис Г., Пригожин И.* Познание сложного. Введение: Пер. с англ. - М.: Мир, 1990. - 344 с.
37. Організаційна поведінка / Пер. з англ. Д.Гелрігел, Дж.В.Слокум-мол., Р.В.Вудмен, Н.С.Бренінг. - К.: Основи, 2001. - 726 с.
38. Основи демократії: Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / Авт. кол.: М.Бессонова, О.Бірюков, С.Бондарчук та ін.; За заг. ред. А.Колодій. - К.: Вид-во "Ай бі", 2002. - 684 с.
39. *Паркинсон С.Н., Рустомджи М.К.* Искусство управления: Пер. с англ. - М.: Агенство "ФАИР", 1998. - 272 с.
40. Підготовка законів та управління нормотворчістю в країнах Центральної та Східної Європи. - К.: Вид-во УАДУ, 1998. - 300 с.
41. *Пірен М.І.* Конфліктологія: Підручник. - К.: МАУП, 2003. - 360 с.
42. Політологічний енциклопедичний словник / Упоряд. В.П.Горбатенко; За заг. ред. Ю.С.Шемшученка, В.Д.Бабкіна, В.П.Горбатенко. - К.: Генеза, 2004. - 736 с.
43. Політологія: терміни, поняття, персоналії, схеми, таблиці: Навч. слов.-довід. для студ. / Уклад.: В.М.Піча, Н.М.Хома: Наук. ред. В.М.Піча. - К.: Каравела; Л.: Новий світ, 2000. - 320 с.
44. Політологія: Збірник вправ і завдань самостійної роботи. Глосарій: Метод. посіб. для підручника "Політологія" / За ред. А.Колодій. - К.: Ельга, Ніка-Центр, 2003. - 280 с.
45. Про внутрішнє і зовнішнє становище України у 2005 році: Послання Президента України до Верховної Ради України: Офіц. вид. - К.: Держкомстат України, 2006. - 182 с.
46. *Пригожин А.И.* Организационные управленческие патологии // Общественные науки и современность. - 1998. - № 3. - С. 16-23.
47. *Решетніченко А.В., Серьогін С.М.* Теорія управління соціальним розвитком: українсько-англійський глосарій / Пер. з англ. Л.В.Павленко та ін. - Д.: ДРІДУ НАДУ, 2005. - 144 с.

48. Розвиток суспільства: Монографія / Е.Афонін, Ю.Бажал, В.Бакуменко та ін.; За заг. ред. І.Розпутенка та Б.Лессера. - К.: Видво "К.І.С.", 2004. - 340 с.
49. *Рябов С.Г.* Політологія: словник понять і термінів. - 2-ге вид., переробл. і допов. - К.: Видавн. дім "КМ Академія", 2001. - 256 с. - (Сер. "Книга НаУКМА").
50. *Румянцева З.П., Филинов Н.Б., Шрамченко Т.Б.* Общее управление организацией: принципы и процессы: 17-модульная программа для менеджеров "Управление развитием организации". Модуль 3. - М.: ИНФРА-М, 1999. - 336 с.
51. *Серьогін С.М.* Державний службовець у відносинах між владою і суспільством: Монографія. - Д.: ДРІДУ НАДУ, 2003. - 456 с.
52. Система образовательных порталов. Социально-гуманитарное и политологическое образование // <http://www.humanities.edu.ru/db/msg/70786>
53. *Скуратівський В.А., Палій О.М.* Основи соціальної політики. - К.: МАУП, 2002. - 200 с.
54. Словари и энциклопедии // <http://dic.academic.ru/dic.nsf/enc1p/NT000081F6>
55. Словарь депозитарных терминов // <http://dic.academic.ru/library.nst/lin2/>
56. Словарь терминов антикризисного управления // <http://dic.academic.ru/library.nst/anticris/>
57. Словарь терминов управления // <http://www.glossary.ru/>
58. Современное управление: Энциклопед. справ.: В 2 т. - М.: Издатцентр, 1997. - 584 с.
59. Социологический справочник / Под общ. ред. В.И.Воловича. - К.: Политиздат Украины, 1990. - 382 с.
60. *Стеченко Д.М.* Управління регіональним розвитком: Навч. посіб. - К.: Вища шк., 2000. - 233 с.

61. *Сурмин Ю.П., Туленков Н.В.* Методология и методы социологических исследований. - К.: МАУП, 2000. - 304 с.
62. *Філософія політики: Корот. енциклопед. словн. / Авт.-упоряд. В.П.Андрущенко та ін.* - К.: Знання України, 2002. - 670 с.
63. *Философский энциклопедический словарь / Редкол.: С.С.Аверинцев, Э.А.Араб-Оглы, Л.Ф.Ильичёв и др.* - 2-е изд. - М.: Сов. энцикл., 1989. - 815 с.
64. *Щедровицкий Г.П.* Философия. Наука. Методология / Ред. сост. А.А.Пископфель, В.Р.Ракитянский, Л.П.Щедровицкий. - М.: Шк.Культ.Полит., 1997. - 656 с.
65. *Щокін Г.В.* Теория социального управления: Монография. - К.: МАУП, 1996. - 408 с.
66. *Щокін Г.В.* Управління суспільним розвитком: Монографія. - К.: МАУП, 2005. - 184 с.
67. *Юридична енциклопедія / Редкол. Ю.С.Шемшученко (гол. ред.) та ін.: В 6 т.* - К.: Укр. енцикл. ім. М.П.Бажана, 1998-2004.

Зміст

<i>Передмова</i>	3
ТЕКСТОВА ЧАСТИНА	5
ТЕРМІНОЛОГІЧНА АБЕТКА	223
<i>Список використаних джерел</i>	241

Д о в і д к о в е   в и д а н н я

**УПРАВЛІННЯ
СУСПІЛЬНИМ РОЗВИТКОМ**

Словник-довідник

Укладачі:

В.Д.Бакуменко, С.О.Борисевич, О.А.Бутрін, В.М.Князєв,
С.О.Кравченко, Т.М.Курінна, В.І.Луговий,
А.П.Медвідь, А.А.Михненко, А.М.Михненко,
І.М.Попова, Ю.П.Сурмін

Київ, видавництво НАДУ

Відповідальний за випуск *В.А.Дон*

Редактори-коректори: *Т.В.Пантелеймонова, М.В.Золотова*

Комп'ютерна верстка *Ю.О.Куценко*

Підписано до друку 01.06.2006 р.

Формат 60 × 84 ¹/₁₆. Тираж 300 пр. Обл.-вид. арк. 11,83.

Ум. друк. арк. 14,41. Гарн. Таймс.

Видавництво Національної академії державного управління
при Президентіві України.

03057, Київ-57, вул. Ежена Потьє, 20, тел. 456-94-36.

[E-mail:vydav@academy.kiev.ua](mailto:vydav@academy.kiev.ua)

Свідоцтво серії ДК № 1561 від 06.11.2003 р.

Видруковано з оригінал-макета у видавництві
Національної академії державного управління
при Президентіві України.

03057, Київ-57, вул. Ежена Потьє, 20.